

ŞEHİR VE MEDENİYET

ŞEHİR ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Şehir ve Ekonomi

Cilt: 11 ■ Sayı: 20

ŞEHİR VE MEDENİYET

ŞEHİR ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Journal of City and Civilization

ISSN: 1308-8386 ■ Cilt: 11, Sayı: 20, Haziran 2026

BEM-BİR-SEN adına sahibi

Levent Uslu

Genel Başkan

Yazı İşleri Müdürü

Sedat Bika

Editör

Prof. Dr. Murat Sezik

Yayın Danışmanı

Dr. Öğr. Ü. Ahmet Selim Kadioğlu

Yayın Kurulu

Ahmet Temel

Dr. Öğr. Ü. Ahmet Selim Kadioğlu

Dr. Ayhan Metin

D. Cenk Davulcu

Hanefi Sinan

Yayın Türü: Altı Aylık, Yaygın Süreli Yayın ■ **Yayın Dili:** Türkçe-İngilizce
Kapak Tasarımı: Mustafa Sunar ■ **Uygulama:** Büşra Özkan ■ **Teknik Sorumlu:** Bekir Ateş
Baskı/Yayın Tarihi: Haziran 2026

Yayın Merkezi

BEM-BİR-SEN

Zübeyde Hanım Mah. Sebze Bahçeleri Cad. No: 86 Kat: 6 06400 Altındağ / Ankara

Telefon: +90 312 230 47 04 – 05 Faks: +90 312 229 66 39

E-posta: bembirsens@bembirsens.org.tr Web: www.bembirsens.org.tr

Editorial İletişim

Nasuh Akar Mah. Türk Ocağı Caddesi Prof. Dr. Osman Turan Sok. No: 4 Kat: 2

Balgat-Çankaya/Ankara

Tel: 0312 285 53 59 / Faks: 0312 285 53 99 Gsm: 0543 285 53 59

Web: <http://www.sehirmedeniyetdergisi.org>

E-posta: editor@sehirmedeniyetdergisi.org

Hazırlık ve İçerik Danışmanlığı

ADAMOR Toplum Araştırmaları Merkezi

Web: www.adamor.com.tr E-mail: info@adamor.com.tr

Şehir ve Medeniyet Dergisi, yılda iki sayı yayımlanan hakemli bir dergidir. Yayımlanan yazıların sorumluluğu yazarına aittir. ©Yayımlanan yazıların telif hakları Şehir ve Medeniyet Dergisi'ne aittir, yayımcının izni alınmadan yazıların tümü, bir kısmı ya da bölümleri ticari amaçla çoğaltılamaz, basılamaz, yayımlanamaz. Şehir ve Medeniyet Dergisi hem basılı matbu olarak hem de elektronik olarak yayınlanan ve açık erişim ilkelerini benimsemiş bir dergidir. Kaynak belirtilerek ve yazarların telif hakları korunarak internette yazıların bir kısmı veya tamamı paylaşılabilir.

Danışma Kurulu

- Prof. Dr. Ahmet Koyuncu, Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Aynur Atmaca Can, Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Celalettin Yanık, Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Cevat Özyurt, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Feridun Bilgin, Mardin Artuklu Üniversitesi
Prof. Dr. Gökhan Tuncel, İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Haluk Pamir, ODTÜ (Emekli)
Prof. Dr. Hasan Bozgeyikli, Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice Ayataç, İstanbul Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim Özcoşar, Mardin Artuklu Üniversitesi
Prof. Dr. Kadir Canatan, İstanbul S. Zaim Üniversitesi
Prof. Dr. Korkut Tuna, İstanbul Ticaret Üniversitesi
Prof. Dr. Kudret Bülbül, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Lütü Sunar, Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Mahmut Atay, Selçuk Üniversitesi (Emekli)
Prof. Dr. Mehmet Alıcı, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Baha Tanman, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Muhammed Enes Kala, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Murat Sezik, İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Musa Kazım Arıcan, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Prof. Dr. Musa Öztürk, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Altunoğlu, Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Bakırcı, Giresun Üniversitesi
Prof. Dr. Orçun İmga, Polis Akademisi
Prof. Dr. Osman Şimşek, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer Aytaç, Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Ramazan Aras, İbn Haldun Üniversitesi
Prof. Dr. Şükrü Karatepe, T.C. Cumhurbaşkanlığı YYPK Üyesi
Prof. Dr. Tarkan Oktay, Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Tevfik Erdem, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Vehbi Bayhan, İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Zafer Çelik, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Doç. Dr. M. Yavuz Alptekin, Karadeniz Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Muhammet Fatih Kılıç, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Doç. Dr. Yasemin Çakırer Özservet, Marmara Üniversitesi
Dr. Necdet Subaşı, MEB
Dr. Öğr. Ü. Ahmet Selim Kadioğlu, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Dr. Öğr. Ü. Görgün Özcan, İstanbul S. Zaim Üniversitesi
Dr. Öğr. Ü. Zeynep Yılmaz Bayram, Karadeniz Teknik Üniversitesi

Bu sayının Hakem Listesi (List of Reviewers for Vol. 11 Issue 20)

Editör olarak bu sayımızda yayınlanan makalelere anonim hakemlik yapan aşağıdaki hakemlere teşekkür ederiz. The Editor wish to thank the following reviewers for their anonymous evaluations of papers in this issue.

Prof. Dr. Yavuz Akçi

Prof. Dr. Yusuf Ekrem Akbaş

Doç. Dr. Kazım Kılınç

Doç. Dr. Çiğdem Tuğaç

Doç. Dr. Berat Akıncı

Doç. Dr. Yıldız Atmaca

Dr. Öğr. Üyesi Kadir Aydın

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Elmas

Dr. Gaye Taşkan

Dr. Mehdi Pekedis

İçindekiler / *Table of Contents*

6

Takdim

8

Editörden

10

Konya’da modernleşme ve gündelik hayatın yeniden üretimi

Modernization and the reproduction of everyday life in Konya

Necdet Subaşı

36

Kalkınmanın kentleşme üzerine etkisi: 1980 sonrası Türkiye üzerine bir araştırma

The impact of development on urbanization: A study of Türkiye in the post-1980 period

Ahmet Uğur

51

Bilişim temelli sistemler doğrultusunda yeni nesil şehir planlaması ve ekonomik boyutu

Information technology-based systems in next-generation urban planning: The economic dimension

Ali Koçyiğit

83

Mekânsal tek tipleşme bağlamında kentlerin dönüşümü ve McDonaldlaşma

The transformation of cities and McDonaldization in the context of spatial homogenization

Abdullah Aydın - Gizem Akbulut - Zülal Nur Çetin

109

Üsküdar üzerinden bir İstanbul iktisadî anlatısı

Reading Istanbulian economy through Üsküdar

İrfan Kalaycı

148

Neoliberalizmin kent kimliği üzerindeki etkisi bağlamında Diyarbakır kenti 75 Yol örneği

The case of 75th street in the city of Diyarbakır in the context of the impact of neoliberalism on urban identity

Elif Tokur Özdemir

182

Yazarlara Notlar

Takdim

Sehir ve Medeniyet Dergisi'nin 20. sayısını, BEM-BİR-SEN ailesi adına okuyucularımızla buluşturmanın mutluluğunu yaşıyoruz. On bir yıldır sürdürdüğü yayın hayatıyla dergimiz, Türkiye'de şehir araştırmaları alanında istikrarlı ve özgün bir bilgi üretimi çizgisi izlemekte; her sayısında olduğu gibi bu sayısında da şehirleri yalnızca fiziksel mekânlar olarak değil, insanın üretim, paylaşım ve anlam kurma biçimlerinin yansıdığı canlı yapılar olarak ele almaktadır. Bu sayımızda "Şehir ve Ekonomi" temasını merkezine alan dergimiz, şehir ile iktisadi hayat arasındaki çok boyutlu ilişkiyi derinlemesine tartışmaya açmaktadır.

Bu sayıda yer alan çalışmalar, şehirleşme ile kalkınma arasındaki tarihsel bağdan, bilişim temelli sistemlerin şehir planlamasına kazandırdığı yeni imkânlarla; mekânsal tek tipleşme tartışmalarından, gündelik hayatın yeniden üretimine kadar geniş bir yelpazede şehrin iktisadi ve kültürel dokusunu mercek altına almaktadır. Üsküdar üzerinden okunan İstanbul iktisadı anlatısı ile Diyarbakır'da neoliberalizmin şehir kimliği üzerindeki etkisini 75 Yol örneğinde inceleyen çalışma ise, medeniyetimizin kendi tarihi ve toplumsal hafızasıyla ekonomik dönüşümün nasıl iç içe geçtiğini somut biçimde göstermektedir. Bu çeşitlilik, dergimizin şehirleri tek bir bakış açısından değil, çok katmanlı bir gerçeklik olarak ele alma iddiasının en açık göstergesidir ve okuyucuya şehrin iktisadi hayatını hem tarihsel hem güncel boyutlarıyla kavrama imkânı sunmaktadır.

BEM-BİR-SEN olarak biz, yerel yönetimlerde ve kamu hizmetinde emek verenlerin sendikası olmanın ötesinde, insanı merkeze alan, adil, katılımcı ve hakaniyetli bir kamu hizmeti anlayışını savunuyoruz. Vizyonumuzun temelinde, yalnızca bugünün ihtiyaçlarına cevap veren değil, geleceğin şehirlerini de kurabilen bir yerel yönetim anlayışı yer almaktadır. Bu noktada akademik bilgi üretimi bizim için tali bir mesele değil, doğrudan misyonumuzun bir parçasıdır; zira sahada emek verenlerin çalışma koşullarını, şehirlerin geleceğini ve hizmet kalitesini doğru temellere oturtmak, ancak sağlam bir bilgi ve fikir zeminiyle mümkündür. Sendikamız, emek mücadelesini yalnızca özlük hakları düzleminde değil, çalıştığı şehrin ve topluma sunulan hizmetin niteliğini yükseltme sorumluluğuyla da bir bütün olarak görmektedir.

Kültür ve düşünce hayatının canlılığı, bir toplumun kendini yeniden üretebilme, sorunlarını tanıyabilme ve geleceğe dair sağlıklı bir tahayyül geliştirebilme kapasitesiyle doğrudan ilişkilidir. Düşünce hayatı ne kadar zengin ve üretkense, o toplumun kendi meselelerine dair ürettiği çözümler de o denli isabetli ve kalıcı olur. Bu bakımdan özgün akademik çalışmalar, yalnızca akademinin iç meselesi değil, toplumun ortak aklının inşasında vazgeçilmez bir yapı taşıdır. Alanında derinlemesine araştırma yapan, saha bilgisiyle kuramsal çerçeveyi buluşturan, özgün bir bakış açısı ve emek ürünü olan her çalışma, şehirlerimizin ve toplumumuzun kendini daha iyi anlamasına hizmet etmekte; tekrara düşmeyen, gerçek bir bilgi birikimi ortaya koymaktadır. Şehir ve Medeniyet Dergisi'nin yıllardır süregelen bu titiz akademik üretimi, hakemli ve nitelikli bir yayın çizgisinde ısrar etmesi, kültür ve düşünce hayatımıza kalıcı bir katkı sunmakta; dergiyi hem basılı hem de açık erişim ilkesiyle okuyucuyla buluşturmamız da bu bilginin daha geniş bir kitleye ulaşmasını ve akademik camia dışındaki okuyucuya da erişmesini sağlamaktadır.

Bu sayıda ele alınan konuların, akademik tartışmanın sınırlarında kalmayacağına; zamanla yerel yönetim politikalarına, planlama pratiklerine ve karar alma süreçlerine de yansıtılacağına inanıyoruz. Şehirleşme, kalkınma, teknoloji ve kimlik ekseninde üretilen bu bilgi birikiminin, uzun vadede yerel yönetimlerin sunduğu hizmetin niteliğini yükseltecek bir referans kaynağına dönüşmesini diliyoruz. Zira iyi yönetilen bir şehir, ancak doğru bilgiyle, kapsayıcı bir vizyonla ve alana dair derinlemesine bir farkındalıkla mümkündür. Uzun vadede akademiden yerel yönetime uzanan bu bilgi köprüsü, vatandaşa sunulan hizmetin kalitesini doğrudan etkileyecektir.

Yeni dönemde editörlük görevini üstlenen ve bu sayının hazırlanmasında emeği geçen editörümüz Prof. Dr. Murat Sezik başta olmak üzere çalışmalarıyla katkı sunan tüm yazarlarımıza ve hakemlerimize teşekkür ediyorum. Şehir ve Medeniyet Dergisi'nin, şehirlerimizin iktisadi ve kültürel geleceğine dair üretilen bilginin buluşma noktası olmaya devam etmesini temenni ediyorum, 20. sayının akademisyenlere, uygulayıcılara ve tüm okurlarımıza faydalı olmasını diliyorum.

Levent Uslu
Genel Başkan

Editörden

Şehirler tarih boyunca üretimin, ticaretin, emeğin ve sermayenin yoğunlaştığı merkezler olmuştur. Pazar yerlerinden çarşılar, limanlardan sanayi bölgelerine, günümüzün finans ve hizmet merkezlerine kadar ekonomik faaliyetler şehirlerin gelişiminde belirleyici bir rol üstlenmiştir. Bu yönüyle şehir, ekonomik ilişkilerin mekâna yansıdığı; üretim ve tüketim biçimlerinin toplumsal hayatla iç içe geçtiği dinamik bir yapıdır.

Ekonomik yapıdaki değişimler ise kentlerin yalnızca fiziksel görünümünü değil, toplumsal ilişkilerini ve gündelik yaşam pratiklerini de dönüştürmektedir. Sanayileşme, küreselleşme, teknolojik gelişmeler ve değişen tüketim alışkanlıkları; şehir merkezlerinden konut alanlarına, ulaşım sistemlerinden ticaret mekânlarına kadar şehir hayatının hemen her unsurunda karşılık bulmaktadır. Bu nedenle bir şehrin ekonomik yapısını anlamak, aynı zamanda o şehrin sosyal dokusunu, mekânsal gelişimini ve geleceğe ilişkin yönelimlerini anlamak anlamına gelmektedir.

Şehir ve Medeniyet dergisinin bu sayısında şehir ile ekonomi arasındaki çok yönlü ilişkiyi farklı boyutlarıyla ele almayı, ekonominin kentleri nasıl şekillendirdiğini ve şehirlerin ekonomik hayatı nasıl yönlendirdiğini tartışmaya çalıştık. Dergimizin bu sayısında makaleleri ile bize destek veren İnönü üniversitesi, İktisadi ve idari Bilimler Fakültesi, İktisat Ana bilim dalı hocalarına ve diğer yazarlarımıza teşekkür ederiz.

Dergimiz, uzun yıllardır akademik yayın hayatını sürdüren hakemli bir yayın olarak, bugüne kadar çok sayıda değerli çalışmayı okuyucularıyla buluşturmuştur. Bu süreçte makaleleri, değerlendirmeleri ve akademik katkılarıyla dergimize destek veren tüm yazarlarımıza, hakemlerimize ve akademisyenlerimize teşekkür etmeyi bir borç biliyoruz. Dergimizin bugün ulaştığı noktada, bilimsel üretime katkı sunan bu güçlü akademik birikimin önemli bir payı bulunmaktadır. Son dönemde akademisyen dostlarımızdan gelen yoğun talep ve öneriler doğrultusunda, dergimizin ulusal ve uluslararası çeşitli akademik indekslerde taranmasına yönelik çalışmaların başlatılması planlanmaktadır. Bu sürecin yalnızca dergimizin akademik görünürlüğünü ve saygınlığını artırmakla kalmayacağına, aynı zamanda yayımlanan çalışmaların daha geniş bir

okuyucu kitlesine ulaşmasına ve bilimsel etkileşimin güçlenmesine de katkı sağlayacağına inanıyoruz.

Dergimizin indekslenme sürecinde göstereceği gelişimin, özellikle akademisyenlerin nitelikli çalışmalarını dergimizde yayımlama yönündeki ilgisini daha da artıracaklarını düşünüyoruz. Bu doğrultuda yayın ilkelerimizi, hakemlik süreçlerimizi ve akademik standartlarımızı sürekli geliştirmeyi; Şehir ve Medeniyet dergisini şehir çalışmalarına ilişkin nitelikli akademik tartışmaların daha güçlü bir platformu hâline getirmeyi hedefliyoruz. Bugüne kadar olduğu gibi bundan sonraki süreçte de yazarlarımızın ve akademik camianın desteğini yanımızda görmekten memnuniyet duyacağız.

Prof. Dr. Murat Sezik

Editör

Konya’da modernleşme ve gündelik hayatın yeniden üretimi¹

Necdet Subaşı*

Öz

Bu çalışma, tarihsel ve manevi açıdan köklü bir Anadolu şehri olan Konya’da modernleşmenin gündelik hayatı nasıl dönüştürdüğünü incelemektedir. Yahya Kemal’in meşhur paradoksal sorusu –“Frenk hayatının gecesinde sabah namazına kalkılır mı?”- hareket noktası olarak alınmakta ve Türk toplumunun yaklaşık iki yüzyıldır içinde bulunduğu İslami gelenek ile laik modernlik arasındaki gerilim tartışmaya açılmaktadır. Bu gerilim bir çatışma değil, süregelen bir müzakere süreci olarak okunmakta ve Konya bu sürecin özgün bir örneği olarak konumlandırılmaktadır. Selçuklu mirası, Mevlana Rumi’nin manevi geleneği ve Cumhuriyet döneminin seküler reformlarıyla şekillenen Konya ne radikal İslamcılığa ne de bütünüyle sekülerizme yönelmiş; bunun yerine pragmatik ve ölçülü bir kentsel kimlik inşa etmiştir. Şehrin kültürel çoğulculuğu aşure metaforuyla açıklanmaktadır: farklı malzemelerin bir arada piştiği ancak her birinin özgün tadını koruduğu bu yemek, Konya’nın farklı kimlik ve referans sistemlerini eritip yok etmeden bünyesinde barındırma kapasitesini simgelemektedir. Çalışma, Konya deneyiminin geleneğin ve modernitenin toplumsal bir kırılmaya yol açmadan bir arada var olabileceğini kanıtlayarak sosyolojik genellemelere meydan okuduğunu savunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Modernleşme, gündelik hayat, İslami kentleşme, gelenek-modernlik gerilimi, kültürel çoğulculuk

¹ Bu çalışma, "The Spirit of Konya" başlıklı sempozyumda, 29–30 Mart tarihlerinde, University of Utah, Salt Lake City, Utah’ta "Reproduction of Everyday Life in Konya: Understanding Globalization in Turkish Periphery" başlığıyla sunulmuştur.

* Dr., Millî Eğitim Bakanlığı, Bakan Müşaviri, Ankara/Türkiye, parafe@me.com,
ORCID No: 0000-0002-2799-2148

Geliş Tarihi/Received Date: 15.03.2026 •Kabul Tarihi/Accepted Date: 20.06.2026

Modernization and the reproduction of everyday life in Konya

Abstract

This article examines how modernisation has shaped everyday life in Konya, a historically and spiritually significant Anatolian city. Drawing on Yahya Kemal's paradoxical question - whether one can wake for morning prayer after a night of "Western life" - the author frames the central tension between Islamic tradition and secular modernity that has defined Turkish public life for two centuries. Rather than treating this tension as a zero-sum conflict, the article argues that Konya offers a distinctive model of coexistence: one where modernity and tradition are not mutually exclusive but continuously negotiated and reproduced in daily practice. The city's layered identity - rooted in Seljuk heritage, shaped by Mawlana Rumi's spiritual legacy, and transformed by Republican-era reforms - has produced a pragmatic and measured urbanism. Konya neither embraces radical Islamism nor wholesale secularism; instead, it selectively incorporates modern elements while preserving a deeply embedded religious and communal ethos. The metaphor of aşure - a dessert made from diverse ingredients that retain their individual qualities while creating a new, unified taste - is used to conceptualise Konya's cultural pluralism. Ultimately, the article contends that Konya's experience of modernisation challenges generalist sociological assumptions by demonstrating that tradition and modernity can coexist without producing social rupture.

Keywords: Modernisation, everyday life, Islamic urbanism, tradition-modernity tension, cultural pluralism

Giriş

Cağdaş Türk Edebiyatı'nın önde gelen isimleri arasında yer alan Yahya Kemal Beyatlı (d. 1884 - ö. 1958), modernleşmenin alelacele dönüştürdüğü toplumsal yapıların bir eleştirisini yaparken paradoksal bir soru sormaktan kendini alamamıştır: *"Frenk hayatının gecesinde sabah namazına kalkılır mı?"* (Beyatlı, 1964). Yahya Kemal, Cumhuriyet'in erken dönemlerindeki modernleşme pratiğinin gündelik hayatın bütünlüğüne yönelik müdahalelerine ve zihniyet dünyasını bütünüyle altüst etmeyi amaçlayan heyecanlarına bizzat tanıklık etmiş ve kendi kaygılarını derinleştiren gözlemlerini dile getirmiştir.

Müslümanlar için gündelik bir ibadet tarzı olarak namaz, korunması ve sürdürülmesi gereken şiarların başında gelmektedir. Nitekim Müslümanlar arasındaki ortak dinsel referanslardan hareket edildiğinde, namazın, dinin temel direği olarak görüldüğü de tartışma götürmez. Hatta yaygın İslâmi gelenek içinde, namazı terk etmiş bir toplumun müslümanlığını tereddütle karşılamak her zaman kabul görmektedir. Kaldı ki Yahya Kemal'in sorusunda dile getirilen herhangi bir namaz değil özellikle sabah namazıdır. Soruyu daha da anlamlı kılan, özellikle sabah namazını eda etmenin her zaman zor olmasıdır¹. Bu zorluk modern yaşama tarzıyla birlikte daha da artmaktadır.

Yahya Kemal'in sorusunun birkaç düzeyde tartışılması mümkündür. Yahya Kemal'in Frenk hayatıyla kastettiği, artık topyekûn Batı

¹ Çünkü sabah namazı, İslâmi gelenekte gerçek müminle sahte olanı ayırmak için bir önemli sınır noktası olarak görülmekte ve böylece zorluğuyla da çok özel bir değer kazanmaktadır. Söz konusu namaz, günün erken saatlerinde, daha güneş doğmadan kılınmaktadır. Geleneksel yaşam tarzında gündelik hayatın akışı ibadet vakitlerini dikkate alan bir şekilde tasarlanmıştır. İbadetin rahat bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için gündelik hayat akışının da bu çerçevede düzenlenmesi gerekmiştir. Dolayısıyla, örneğin sabah namazını kılmak isteyen birinin akşamdan erken yatması beklenir. Oysa modern ve seküler yaşam tarzı içinde herhangi bir Müslüman için namazları eda etmenin biricik yolu, ancak her biri için tek tek fırsatlar arayarak mümkün olabilmektedir.

şeklinde kavramsallaştırılan bir dünyaydı. Gerçekten de alışlagelmiş hayat tarzları, giderek radikal bir heyecanla Batı (Frenk) dünyasının değerlerine adapte olmak durumundaydı. Batılılaşma sürecinde içkin olan dinamizm, geleneksel olanı tartışılır kılmakta, hatta geçmişe ait olan her şeyin değer ve statüsünü aşındırmakta ya da yok etmekteydi. Bu yönelim tipik bir “modern” insan için, geleneğin en temel öğeleriyle hesaplaşmayı yegâne amaç hâline getirmiştir (Reed, 1995). Böylece Batılı bir tasavvur dünyasıyla gelenekselin yerleşik dünyası arasındaki sınırlar da bundan böyle, Cumhuriyet kuşağı için her zaman sorunlu birer gerilim hattı olarak kodlanmak durumundaydı. Gündelik hayat değişmeliydi.

Aslında Yahya Kemal’in sorduğu soru modern ve geleneksel hayat tasavvurları arasındaki gidiş gelişlerin ve gelgitlerin yarattığı çelişkileri yansıtmaktadır. Gerçekte bu soru, sadece Türklerde değil modernleşme sürecine dâhil olan bütün “öteki” toplumlarda yaşanan bir açmaza işaret etmektedir. Gündelik yaşamın, laik uygulamalar ve seküler talepler ekseninde inşa edildiği bir evrende, dinsel yükümlülüklerin en hassas sunumlarından biri olan sabah namazına kalkmak artık nasıl mümkün olabilir? Gündelik hayat özelinde zamansal ve mekânsal ayrışmadan arta kalan nedir? Aslında bu farklılaşmalar üzerinde düşünüp yoğunlaştıkça, netlik kazanan temel problemin, Müslüman toplumlarının yaklaşık 200 yıllık fiilî gerçekliklerini özetleyen bir tikanıklığa dönüştüğünü görmek mümkündür. Sorun “hem Batılı hem de Müslüman olabilir miyiz?” (Kara, 2001) sorusu etrafında şekillenmiştir.

Modernleşmeyle² birlikte gündelik hayatın yeniden üretimine bağlı olarak tüm geleneksel toplumlarda olduğu gibi Türkiye’de de belli

² Modernleşme başlığı altında genellikle birbirine karışan üç ayrı gelişmeden söz edilmektedir: Birincisi, bütün toplumu saran bir altüst oluş ve kabuk değiştirme süreci; ki bu farklı toplumsal gruplara ait aktörlerin bağımsız davranışlarının birbirini beslemesi ile kendiliğinden gelişen ve büyüyen bir süreçtir. İkincisi, bu büyüme, genişleme ve dönüşüm sürecini yeni davranışsal ve kurumsal normlara bağlama çabasını içeren iradi bir yeniden inşâ süreci. Ekonomik ve toplumsal dinamiklerle bun-

noktalarda kritik sorunlar ortaya çıkmıştır. Modernizmin kurucu söyleminde içkin olan sekülerleştirme arzusu, Müslüman modernleşme-
sindeki sınırların esnekliğini açığa çıkarmaktadır. Özellikle Konya ve
Kayseri gibi geleneksel yönü de bulunan kentlerde gündelik hayatın
pek de direnmeyen, ancak kendi tercihlerini de bir şekilde katan mo-
dernleşme tarzı bu esnekliği yansıtmaktadır. Bu bağlamda modernliğe
olduğu kadar geleneğe de başvurudan çekinmeyen kimi yaşam tarz-
ları, sosyologların bildik tartışma ve genelleştirmeci kabulleri karşı-
sında ciddi birer istisna olarak düşünülebilmektedir (Subaşı, 2004)³.

Gündelik Hayat Üzerine

Gündelik hayat, toplumsal yaşamda farklı biçimlerle gerçekliğe dönü-
şen değer, tutum ve eylemlerin olağanlaşmış dünyasını yansıtmakta-
dır. Bu nedenle gündelik hayat incelemelerini toplumsal yapı değişik-
liklerinin izini sürmek için kullanılabilecek en elverişli araçlar arasında
saymak hiç de abartılı olmaz. Çünkü bu yolla günlük yaşam kalıpları,
yaşama desenleri, zihniyet yapıları, dünya algıları, hayat tasavvurları

ları yönlendirmeye çalışan siyasî ve hukukî çerçeveyi içeren bu iki boyut bir arada modernleşme ola-
rak adlandırılmaktadır. Üçüncüsü ise, bu toplumsal yapının altındaki boşlukları, içindeki gevşek-
likleri ifade etme, dile getirme çabalarıdır; ki kelimenin dar anlamıyla modernizm bu çabaları tanım-
lamaktadır (Bilgin, 2002).

3 Nitekim geçtiğimiz yıl ESI tarafından gerçekleştirilen bir çalışma (2005), muhafazakârlığıyla bili-
nen bir Anadolu kenti olan Kayseri'deki enerjik girişimciliği ve modern olana eklemleme çabasını
kendine özgü bir Kalvinist oluşum olarak tanımlamakta gecikmemişti. Söz konusu çalışmada, Kay-
seri'deki hareketlilik, İslâm ve modernlik arasındaki kusursuz özdeşleşme şeklinde yansıtılıyordu.
Rapora göre ekonomik başarı ve toplumsal gelişme, İslâm ve modernlik arasında pekâlâ bir uyuma
dönüşebilmişti. Weber'den beri dinselikle kapitalizm arasında geliştirilen sosyolojik analizlerin or-
taya çıkardığı Protestanlık tartışmaları bu konuda da açıklayıcı bir model olarak gündeme gelmek-
teydi. Gerçi İslâm toplumlarında değişim, ilerleme ve farklılaşma temaları söz konusu olduğunda,
tartışmanın daha da derinleşip çatallanacağı açıktı. İslâm'ın dünya tasavvuru yeni kavramsallaştır-
maları zorunlu kılmaktadır. Çünkü eldeki araçlar genellikle yetersiz ve kullanışsızdır. İslâmi gelene-
ğin yeni gerçekliklerle temas etmekten öteden beri kaçınmadığı konusunda kuşkuyla mahal bırakma-
yacak örnekler sahip olması sayesinde, bu temasların ürettiği yeni formlar çoğalmakta ve hızla
İslâmi bir kalıba dönüşebilmektedir. Yine de bu karşılıklılık Batılı araştırmacılar için her zaman sürp-
riz olmaktadır.

ve bu sınırlarda gerçekleşen altüst oluşlar ya da sıradan farklılaşmalar açıkça izlenebilmektedir⁴.

Aslında gündelik hayatın önemi, onun gerçekliğin en basit sunumuna sahip olmasından kaynaklanır. Son zamanların bir keşfiyle sosyal bilimlerde yeni bir inceleme alanı olarak görülse de, gerçekte gündelik hayat, toplumsal gerçekliğin asıl mecra ve yatağına işaret etmektedir. Nitekim sosyoloji de, insanların gündelik hayat içinde kendilerini hangi prosedürler üzerinden inşa ettiklerini sorunsallaştırmaktadır. Bu çerçevede gündelik hayat incelemelerinde özellikle etnometodoloji sosyolojik değeri oldukça yüksek bir açıklama gücüne sahiptir. Buna göre gündelik hayat, herkesin bir şekilde dâhil olduğu ve yaşanıldığı bir tecrübeyi yansıtmaktadır. Henri Lefebvre’in de işaret ettiği gibi (1998),

“bütün sıradanlığı içinde gündelik hayat, tekrarlardan oluşur: işteki ve iş dışındaki tavırlar, mekanik hareketler (...), saatler, günler, haftalar, aylar, yıllar; çizgisel tekrarlar ve döngüsel tekrarlar, doğal zaman ve akılcı zaman, vs. (...) Gündelik hayat, “yaşanmışlığın” ve düşünmenin düşük bir derecesi, yaşanmışlığın ve düşünmenin henüz birbirinden ayrılmadığı, algılanan her şeyin geniş bir evrenin parçası olduğu, dünyanın tüm şeylerin toplamı olarak görüldüğü bir derece(dir).”

Çünkü gündelik hayat, paylaşılmış, akmakta olan ve sonuçta ondan nesneler ve soyut kavramlar üretilen bir deneyim dünyasıdır.

Gündelik hayat, hangi bağlamla ilişkili olursa olsun, kendisini belirleyen bir söylemden bağımsız değildir. Gündelikliğin çok kere sıradanlığa mahkûm edilen yapısının altında bile gerçekte esaslı bir hermeneutik çabayı gerektiren özgül bir form(alite) mevcuttur. Çünkü bununla açığa vuran, toplumsalın gizli, derin ve güçlü dip akıntılarıdır. Gündelik hayatın akışına yön veren düzenek, toplumsallığın bileşenlerinin harmanlandığı

⁴ Bu çerçevede Erving Goffman, Harold Garfinkel, Alfred Schutz, Thomas Luckmann ve Henri Lefebvre’in katkılarını özellikle hatırlamak gerekir (Bkz. Subaşı, 2004).

bir kök paradigmadan ve referans sisteminden beslenir. Bu bağ, gündelik hayatı bilişsel düzeyde her zaman belirleyici kılan özgül bir harita konumuna taşır. Böylece yaşamda bir karşılık bulan, deneyimlenen ve kendini açığa çıkaran her form, eylem ya da bilgi, toplumsalın içsel dünyasını yansıtır. Dolayısıyla gündelik hayatta var olan değişimlerin izi sürülerek, belli bir mekânsal ve toplumsal bağlamda olup biten farklılaşma ve yönelimlerin ya da artık iyice rutinleşerek tekrarlamalar ve alışkanlıklarla aleladeleşmiş-normalleşmiş bir dünyanın sosyal ve ekonomik sermayesi sırt olmaktan çıkarılır ve anlaşılmaya başlanır. Bu bağlamda gündelik hayat, din-dünya ilişkilerindeki bağdaşıklıkta devlet-toplum ilişkilerindeki örtüşmeye kadar bir dizi çeşitlilik içinde çoğalan değer, anlam ve eylemlerin pratikte nasıl bir bütünlüğe yol açtığını gösterir. Orada kimi uçuk fikirler, tuhaf ve muğlak tercihler yani gündelik bir forma, bir üsluba dönüşmemiş her şey kendi kendini dışarıda bırakacak şekilde bir yabancılık taşımaktadır. O halde aslolan, gündelik hayatın ilginç ancak her zaman etkili filtrelerinden süzülerek toplumsal alana dâhil olan esas fragmanlarını keşfetmektir. Zaten gündelik hayatın doğasında içkin olan deneyimsellik ve sahicilik de her zaman dikkate değer bir ağırlık, üslup ve düzenele iç içe var olmaktadır. Kısaca gündelik hayat pratiklerinden hareket edildiğinde verili toplumun anlam dünyası, zihniyet yapıları, yaşama deseni ve yönelim objeleri açığa çıkmaktadır. Bu çalışma da gündelik hayatın yeneden üretimini, Konya'nın modernleşme süreciyle birlikte sergilediği özgüllükleri anlamının bir yolu olarak denemektedir.

Konya: “Kodlanan” ve “Kollanan” Bellek

Türkiye’de modernleşmenin nasıl sürdüğünü izlemek açısından Konya istisnai bir örnek olarak ele alınabilir. Çünkü Konya, modernleşme ile geleneğe yönelik arzuların başka hiçbir yerde olmadığı kadar, paradoksal bir şekilde buluştuğu, var olan uzlaşmanın gündelik

hayatta yeni tarzlara imkân verdiği model bir kenttir. Türk modernleşmesinin izlediği seyir açısından Konya, ilginç sayılabilecek bir şekilde hem geleneğe hem de modernliğe yaptığı eşzamanlı-eşdeğer atıflarıyla dikkat çekmektedir. Konya’nın bir kent olarak tarihsel belleği ve her tür yenilik karşısındaki alışılmış soğukkanlılığı, kendi modernleşmesini özgüleştirir. Her şeyden önce Konya, Türkiye’nin sınırlarını aşmayı başarmış birkaç sayılı kentinden biri olmakla böyle bir izleğin sürülmesi için emsalsiz bir model teşkil etmektedir. Konya bir yandan merkezin dışında kalan klasik ve geleneksel şehir kimliğiyle tanımlanabilirken bir yanıyla da periferinin merkeze yaklaşma istencini yansıtmakta ve yeni bir odaklaşma potansiyelini harekete geçirmektedir. Konya’nın tarihine gündelik hayat üzerindeki farklılaşmalar açısından bakıldığında, ondaki yeni var olma stratejilerini gözlemlemek her zaman mümkün olabilmektedir. Merkezkaç gerilimler eşliğinde Konya, Anadolu taşrasının Batılılaşma sürecindeki ruh halini ve bu çerçevedeki hikâyesini kristalize etmektedir.

Klasik Anadolu kentlerinin başında gelen Konya’da, sadece geleneksel olanın hatırlanıp korunmasıyla sınırlı olmaksızın, geçmişin yeniden güncellendiğine ve aynı zamanda da modern olanla buluşmanın yeni bir vasatını tarihsel süreklilik içinde yaratma çabasının baskın olduğuna sık sık tanık olunur. Konya, gelenekselden modernliğe evrilişin bütün süreçlerinin derinlemesine yaşandığı, değişimin her zaman tartışmalı, gergin ve huzursuz edici etkilerinin asla göz ardı edilemeyeceği geleneksel Anadolu şehirlerinden biridir. Ne var ki Konya’yı emsallerinden ayıran asıl özelliği, onda hem geleneğe hem de modernliğe karşı aynı mesafeyi tutturma, hatta bu ikisi arasındaki korelasyonu yer yer teşvik eden bir dünya bilgisinin kısaca bir gündelik hayat kılavuzunun hâlâ geçerli ve itibarlı olmayı sürdürmesidir. Öyle ki bu bağlamda gündelik hayatın Konya özelinde nasıl seyrettiğini gözlem-

lemek, değişim taleplerinin Türk modernleşmesinin genelinde gözleendiği gibi, toplumsal bir sarsıntıya ve bir “huzursuzluk nöbetine”⁵ yol açmadan da gerçekleştirilebileceğini kanıtlamaktadır. Böylece tipik bir Anadolu kentinin hangi konseptler üzerinden hem geleneksel hem de modern bir dünyaya açık, ancak ikilik yaratmayan bir yaşam stiline sahip olabildiğini anlamak mümkün olabilir.

Tarih içinde hızlı bir tur atıldığında bile, Konya’nın antik bir şehir karakteri taşıdığı gerçeğiyle karşılaşmak mümkündür. Neolitik çağdan bu yana tüm arkeolojik bulgularda ortaya çıkan ortak nokta Konya’nın daha başından beri merkezi bir statüye sahip olmuş olmasıdır⁶ (Ter, Özbek, 2005; Doğru, 1995; Faruki, 2000). Gerçekten de Konya’nın tarihsel olarak her zaman uygun sayılabilecek bir zemine sahip olmasıyla açıklanabilecek bu konumu, onun tarih boyunca merkezi bir statü içinde tutulmasına imkân vermiştir. Bu nedenle Konya’nın Hititlerden başlamak üzere günümüze değin sürekli el değiştirmek zorunda bırakılan coğrafyası başlı başına ele alınmaya değer özellikler taşımaktadır. Romalılar ve Haçlılar batıdan doğuya akan seferlerinde, aynı şekilde Moğollar da doğudan batıya doğru akınlarında neredeyse benzer tahribatlar yapmakta adeta tarih içinde birbirleriyle yarışmışlardır.

Romalılar, Bizanslılar, Müslüman Araplar ve son olarak da bir Türk şehri olarak tanımlanmaya başladığı Selçuklu hâkimiyetinden bu yana sahip olduğu stratejik konum, başka yan öğelerle de Konya’yı dikkate

5 Gregory Jusdanis, *modernleştirme projesinin ona hazır olmayan bir toplumdaki yazgısını ele aldığı çalışmasında* (1998), “gecikmiş modernlik” kavramını kullanır ve modernleştirme projeleriyle yerel şartlar arasında uyumsuzluk yaşayan toplumların geçirdiği “huzursuzluk nöbeti”nden söz eder. Jusdanis, merkez ile çevre, egemen ile azınlık arasındaki gerilimleri değerlendirerek bu “huzursuzluk nöbeti”nin modernliğin gerçekte Batı’yla çevrede kalan ülkelerin yerel şartları arasındaki farklılıklardan kaynaklandığını belirtir.

6 Nitekim Anadolu’nun hatta dünyanın bilinen en eski yerleşim merkezlerinden biri olan Çatalhöyük bugünkü Konya’ya oldukça yakın bir mesafededir (Çatalhöyük için bkz. Bahar, Koçak, 1996/2004).

değer bir kent statüsünde tutmayı başarmıştır. Örneğin Romalılar için Konya her zaman kritik bir önem taşıyordu. Aynı şekilde Bizans için de bu bölge her zaman dikkat edilmesi gereken bir yerleşim birimiydi. Kozmopolitliği, göç trafiğinin ve İpek Yolu’nun önemli bir ara istasyonu olması da Konya’nın önemini pekiştiren unsurları arasında yer alıyordu.

Ne var ki Konya bugün esas takdir edilen değerini daha çok manevi gelenek içinde şekillenen mazisinden almaktadır. Konya’nın her zaman bir kutsallıkla ilişkilendirilebilen geçmişi, ona ihmal edilmemesi gereken bir ayrıcalık sunmaktadır. Konya’nın gizli tarihi de, yani tipik bir Konyalının zihninde bu şehrin nasıl bir imgeleme sahip olduğu, kentin mitik bir dünyayla irtibatlandırılan bir köken vurgusunu da açığa çıkarmaktadır. İster İslâm öncesi dönemde anılan ismiyle Iconion, isterse Müslüman tarihiyle birlikte anılan Konya ismiyle olsun bu şehrin halk belleğinde yer alan kutsallığını ve bu çerçevedeki bir dizi efsaneyi de hatırlamak gerekir. Bu çerçevede Konya “peygamberler şehri”, “evliyalar şehri” gibi adlandırmalara konu olmuştur (Kırş. Konyalı, 1964; Özönder, 1990; Uz, 1993). Çok kere bütün bunlar mitle gerçekliğin iç içe geçtiği durumları yansıtırsa da, yine de oldukça önemli bir imaj, gücünü bu referanslardan almaktadır. Örneğin Yeni Ahit’te yer alan kutsal beldeler haritasına göz gezdirildiğinde Konya’nın Hıristiyan belleği için önemi daha da netleşir. Bu değer öncelikle Hıristiyan Azizi Paulus’un bu şehri iki kez ziyaret etmesinden kaynaklanır. Yine buna bağlı olarak kendi kutsal savaşları olarak gördükleri Haçlı Seferlerinde Hıristiyanların bu şehre özel önem atfetmiş olmaları da Konya imgeleminin oluşmasında ihmal edilmemesi gereken bir noktadır.

Hiç kuşkusuz Konya artık epeyce bir zamandan beri bir Türk şehridir. Selçuklu komutanı Kutalmış oğlu Süleyman tarafından fethedilen Konya, ele geçirildiği 1074’ten beri Müslüman Türklerin hâkimiyetindedir. Selçuklu, Osmanlı ve modern Türkiye’nin farklı etkileriyle

şekillenen Konya için asıl görüntünün Selçuklu mirasıyla ilişkilendirilerek açığa çıkabileceği unutulmamalıdır (Baykara, 1985).

Zaten Konya, Anadolu Selçuklu hâkimiyetinde başkent olarak kullanılmıştı. Bu tarihten itibaren Konya, Müslüman topluluklar arasında sürekli el değiştiren bir merkez olarak dikkat çekse de artık, bu onun daha çok karizmatik bir şehir olmasından kaynaklanmaktaydı⁷. Hiç kuşkusuz Konya'nın dünya çapında ün kazanmasını sağlayan asıl özelliği onun, ünlü İslâm mutasavvıfı Mevlana Celaleddin Rûmî'yle özdeşleştirilmiş olmasıdır. Mevlâna, etkisi sadece Konya'da bilinen ve hissedilen bir mistik değildir. Nitekim onun mesajına derin bir saygıyla kulak veren pek çok kişi, ölüm yıldönümünde (Şeb-i Arus) Konya'ya akın etmekte ve törenlerle anmaktadır. Yaygın tasavvurlardan hareket edildiğinde Mevlana tarihsel anlamda bu şehrin sorumluluğunu üstlenmiş ve bu yakınlık bütün bir şehre onun üzerinden bir "şeref", bir "imtiyaz" ve bir "iftihar" vesilesi sayılmıştır. Bu nedenle ortalama bir Konyalı için bu şehir mübarek bir şehirdir. Hiç kuşkusuz bu da şunu yaratmıştır: Bir şehir eğer kutsanmışsa bunun oradaki gündelik hayata derin bir etkisi olacaktır. Kutsanmış bir şehirde "şehrin maneviyatı"na dokunan şeylerden uzak durulur. Çünkü bunlar toplumsal düzeyde genelde halledilmesi güç uyuşmazlıklara yol açar.

Herhangi bir şehrin sabit pozitif tarihinden söz edilebileceği gibi, onun fantastik, zihinsel kurgulara dayalı mitik tarihinden de söz edilebilir. Bu ikisinin bulunduğu yer Konya'yı çok mistik ve dindar bir yapıya dönüştürmüştür. Sosyolojik açıdan şehir bu efsaneler üzerinden kendisini kuruyor. Gündelik hayat pratiklerini Konya üzerinden takip etmenin önemi bu açıdan oldukça büyüktür. Mevlana'nın söylemi ve

⁷ Öyle ki Karamanoğullarıyla Selçuklular arasındaki çekişme ve sürtüşmelerde Konya her zaman üzerine pazarlık yapılan bir kent konumunda olmuştur. Ne var ki onun bu cazibesinin yarattığı sorunlar da az değildir. Nitekim Timur'un ünlü Anadolu çıkarmasında da, Celali ayaklanmalarında da Konya ciddi sıkıntılarla karşı karşıya gelmiştir.

bu gelenek içinde üretilerek hayata katılan zengin bir maneviyat, gidererek Konya’nın fiilî gerçekliğini oluşturan temel normlara dönüşmüştür. Kısaca bütün bu bileşenlerin yarattığı toplam imgelem, Konya’ya ilişkin algılara manevi-mistik bir istikamet kazandırmıştır.

Yeni Bileşenler: “Bugün Yeni Şeyler Söylemek Lazım”

Erken zamanlardan günümüze kadar, Konya’nın her zaman saygın ve muhteşem bir kent olarak tasvir edilmesine imkân veren, başta geçmişi olmak üzere, gündelik hayatta sürekli yenilenen güzergâhları da kendisine dikkat edilmesini zorunlu kılmıştır. Romalılardan Bizans’a, Selçuklulardan Osmanlı’ya nihayet günümüz Türkiye’sine kadar uzanan bir zaman diliminde her zaman itibarlı bir kent olarak ünlenen Konya, günümüzde daha çok gündelik hayatın yenilenen çehresiyle dikkat çekmektedir. Ancak sorun yeni teknolojilerle donanan yaşam stillerinin oluşturduğu bir dünyada, Konya’nın küresel taleplerle nasıl bir ilişki içinde olacağıdır. Çünkü bu düzlemde açığa çıkan yeni bağımlılık ilişkileri ve buna dayalı kültürel kontrastın toplumsal açıdan birer risk taşıması kuvvetle muhtemeldir.⁸

Cumhuriyet kurulurken Konya görsel açıdan tipik bir Selçuklu hatırası olarak değerlendirilebilecek özelliklere sahiptir. Yanı sıra Osmanlılık, onun çehresini tamamlayıcı nitelikteydi. Bu nedenle Konya’nın her zaman geleneksel-dinsel bir muhayyile içinde tanımlanmaya izin veren yapısına onun bu kök niteliklerinden hareketle

8 Nitekim geçtiğimiz yüzyılın ortalarında yayınladığı *Beş Şehir* adlı monografisinde Türkiye’nin önde gelen kentlerini tasvir eden ünlü Türk romancısı Ahmet Hamdi Tanpınar (d. 1901 – 1962), aralarında Konya’nın da bulunduğu bu merkezlerden söz ederken yaşanan hızlı ve radikal değişimin yarattığı burukluğu çarpıcı bir şekilde dile getirir (2004). Tanpınar’ın dile getirdiği, “hayatımızda kaybolan şeylerin ardından duyulan üzüntü ile yeniye karşı beslenen iştiahtır”. Yine de Tanpınar’ın yaşadığı ikilem Konya söz konusu olduğunda yerini denge ve huzura bırakır. Konya bu zıtlaşmada açıkça kendi istisnailiğini korur. Ona göre Konya, geçmişe ilişkin nostaljik özelemlerin, bugüne ilişkin gerçekliğin ve geleceğe dönük beklentilerin özgün bir korelasyonunu temerküz eder.

bakmak gerekir. Bir Selçuklu-Osmanlı şehri olarak Konya da diğer geleneksel şehirler gibi aile-mahalle-cemaat yapılanması içinde kentsel yapılanmasını gerçekleştirmiştir: En küçük birimiyle aile, ardından koruyucu olduğu kadar da kuşatıcı özellikleriyle mahalle ve bütün bunlara ek olarak da lokal sınırları aşan cemaat yapılanmaları (Çadırcı, 1991; Ergenç, 1995; Faruki, 1997). Cemaat yapılanması daha çok gündelik ilişkiler dünyasının ürettiği toplumsal muhayyile ağının bir parçasıydı. Anadolu kentinde ortalama birisi, mahalle ve cemaat bağlarının ürettiği halkalar içinde dolaşarak Osmanlı kimliğini içselleştiriyordu. Cemaat bağları genellikle hemen her sokakta var olan mescitler ve bunlara göre daha büyük sayılan ancak daha geniş bir katılımı mevcut çeşitliliği meşrulaştıran söylem üreticileri olarak camiler ve tarikat tekkeleri etrafında gerçekleşmekteydi. Gerçi dinselliğin pratik göstergelerinin arkasında ulemanın yönlendirmeleri her zaman daha çok etkiliydi. Ancak en az onun kadar etkili bir başka unsur da cemaat ve tarikatlardı. Bunlar, devletle toplum arasındaki gerilim noktalarını tolere eden bir yapı özelliği taşımaktaydılar. Özellikle şehir hayatı ön plana alındığında, devlet ile insan arasındaki boşluğun ne şekilde doldurulduğu ve bunu hangi sosyal yapı ya da kurumların üstlendikleri sorusuna verilecek cevap Müslüman toplumlar söz konusu olduğunda tarikatlar olmaktadır. Işın'ın da vurguladığı gibi bu rol doğru okunmalıdır (1995):

“Sosyal tabakalaşmanın beraberinde getirdiği farklı statü grupları arasındaki kültürel dolaşım sorunu tarikatların şehir hayatı içinde üstlendikleri bir diğer önemli faaliyet tarzına dikkatleri çekmektedir. Bu faaliyet tarzı, şehir halkının kolektif bilinçaltındaki ümmet duygusuna hitap eder ve kullandığı mistik metaforlar ile değişik statü gruplarına mensup insanları ortak bir zemin üzerinde buluşturur. Böyle bir anlayış ve duygu birlikteliğinin gerçekleştirildiği zemini, söz konusu gruplar arasın-

daki kültürel dolaşımı sağlayan en güçlü sosyal yapı unsuru olarak değerlendirilebiliriz. Her tarikatın toplumdaki farklı bir statü grubuna ait kültürü ürettiği şeklindeki klasik kanaatin bu açıdan hiçbir geçerliliği yoktur. Nitekim tasavvufî dilde neş’e olarak ifadesini bulan bu ortak anlayış ve duyuş birlikteliğinin hem statü grupları arasındaki kültürel dolaşımın dinamiği yerine geçtiğini hem de insan tabiatına en uygun bireysel algılama biçimine imkân tanıdığını burada belirtmemiz gerekir. Her iki ucu insan ve topluma açılan böyle bir kültürel dolaşım kanalının tarikatlar tarafından açık tutulması, şehir hayatının vücut bulmasında birinci derecede rol oynamıştır. Ayrıca bu rolün bir de tarihî boyutu vardır ki, o da tarikatların ortak kültür zemini üzerinde fonksiyonellik kazandırdıkları böyle bir iletişim kanalı sayesinde bilgi ve tecrübeyi nesiller arasında aktararak toplumun kolektif hafızasını oluşturmalarıdır.”

Konya’da medrese kökenli dinî seçkinlerin oluşturduğu ulema kategorisi ile her meslekten ve meşrepten insan grubuyla daha içsel ve kalıcı bağlar kurmayı başaran tarikat mensuplarının, gündelik hayatın doğal-seküler tabiatını dönüştüren etkili bir role sahip olduklarını unutmamak gerekir (Krş. Arabacı, 1998). Öyle ki ulema ve tarikatların bu rollerinin tarihsel maliyeti, Cumhuriyet’in kuruluşundan beri Konya’yı “dinsel gericiliğin kaynağı” olarak kodlama konusundaki çoğu ideolojik atıflara neredeyse hak verdirtecek düzeydedir.

Türk modernleşmesi verili gündelik yaşam kalıplarını altüst etmiştir. Gelenek tanımlanırken genellikle içine dini de katan geniş bir çerçeveden söz edilmektedir. Modernleşmenin kurucu değerlerinden beslenen Türk siyasetçileri bu bağlamda gelenekle açık bir çatışmayı göze almışlardır. Gerçi Türk modernleşmesindeki devrimci yönelimin hızı bugün bir hayli yavaşlamıştır; ancak etkisi daha da süreklilik kazanmıştır. Yeni rejimin öncüleri daha baştan dinin ve geleneğin birer referans değeri olarak küçümsenmesi, dışlanması ve yeri geldiğinde de bastırılması konusunda hemfikirdiler. Bu hengâmede, ancak devlet

tarafından onaylanmış bir referans dünyasına başvurmak mümkündür. Konya'nın modern Türkiye'nin istikametine dâhil olma konusunda ayrıcalıklı bir uygulamaya muhatap olabileceğinden ise asla söz edilemezdi. Ancak modernleşmenin nasıl bir toplumsal görünüme izin verdiği konusunda basit bir karşılaştırma bile Türkiye'nin farklı bölgelerindeki ayrışmaları açığa çıkarmaya yeter. Gerçekten de sınır komşuları bile modernleşmeyle geleneğe bağlılık arasındaki hassas dengeyi tutturma konusunda Konya'yla senkronize olamamışlardır. Aktay'ın da vurguladığı gibi burada Konya'yı biricik kılan, Türk modernleşmesinin temel argümanlarına her zaman mesafeli olmakla birlikte modern olmanın doğası konusundaki reel-politik muhayyilesini de devreye sokmuş olmasıdır. Öyle ki Konya'nın modernleşme deneyimi ideolojik anlamda saf Kemalist elitlerin söylemleriyle çakışmaz; ancak dünya bilgisi ve gündelik hayatın gerçekliği, bu muhayyilenin gelişmesi ve istikametinin belirlenmesinde dikkate değer bir katkı sunar (Krş. Çelik, 2002; Ayata, 1993; Bayramoğlu, 2006; Veritr, 2005; Siar, 1985).

Bu katkının harcında din, gelenek ve modernliğin Konya özelinde buluşması yatmaktadır. Hem din hem de gelenek tipik bir Konyalının zihniyet dünyasının temel şekillendiricileri arasında hâlâ başta gelmektedir. Bu etkide yobazlığa ya da heretik tarikatlara geçit vermeyen sağduyulu ve saygın bir ulema geleneğinin varlığı ve ağırlığı ihmal edilemez. Konya'da dinsel yönelimlerde çoğunlukla öne çıkan bir rasyonel açılım arayışının arkasında her zaman ulemanın ağırlığını görmek gerekir. Ortaya çıkan bu ağırlıkla, sıra dışı akımlar ve eksen kaymaları birer negatif belirti olarak görülür ve bu yapılanma çabaları genellikle birer ucube olarak değerlendirilir. Cumhuriyet'le birlikte ulemanın bu ağırlığı oldukça hırpalanmıştır. Ancak saygınlık hâlâ sürmektedir.

Cumhuriyet tarihi boyunca, devletin bir güvenlik ve denetim konusu olarak İmam Hatip Okulları,⁹ yine resmî din anlayışını toplum katlarına iletmekle yükümlü Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı imamlar birer kanaat önderi olarak, gündelik hayatın tanzimine ilişkin yukarıdan gelen buyurgan her adım karşısında gerilim ve çatışmayı söndüren bir tavır üretmişlerdir. Vaazlar, sohbet ve irşad meclisleri, hatta dinsel törenler, bu tavırların makulleştirilmesine olanak vermiştir. Böylece Konya’da, Türkiye’nin pek çok yerinde olabildiğinden daha köklü bir tarzda maneviyatı lafızcı ve şekilci özcülüğten uzaklaştıran bir süreklilik yaratılmıştır. İmam Hatip Okulu, Yüksek İslâm Enstitüsü¹⁰ (80’li yıllardan sonra İlahiyat Fakültesi) ve Diyanet personelinin gündelik hayat içinde billurlaştırdığı ana espri sürekli “ilerlemek”tir; ancak bu niyeti gerçekleştirirken de kök paradigmadan kopmamak asıl murad edilendir. Buradaki ilerleme fikriyatı da Batılı Aydınlanma söylemindeki ilerlemecilikten farklıydı. Yapılan, kelimeleri Batılı sözcüklerle şeklen özdeşleştirmek, ancak içeriğini İslâmi terminolojiyle temasa sokmaktı. Yeni bir formda ortaya çıkan, çoğalan hayaller ve fikirler bütünüyle moderndi. Geçmişin filtrelerine takılsalar

⁹ İmam Hatipler başlangıçta aydın din adamları yetiştirmek üzere kurulmuştur. Bu okulları, hem “dünyevî” hem de “uhrevî” olarak ayrıştırılmış iki ayrı bilgi kolunun modern bir çerçevede buluşturulduğu özgül bir yapılanma olarak değerlendirmek mümkündür. Ne var ki Kemalist seçkinler imam hatip okullarının ürettiği bilgi ve insan malzemesine çoğu zaman kuşkuyla yaklaşmaktadırlar. Artan sayıları ve toplumsal ilgiye mazhar oluşları zaman içinde laiklikle din arasındaki gerilim noktalarına imam hatip okullarını da taşımıştır. Artık İmam Hatip okulları, modernleşmeci Kemalist elit tarafından İslamcı talepkârlığın arka bahçesi olarak kodlanmıştır. Nihayet bu gerilimin bir sonucu olarak imam hatip mezunlarına pek çok alanda kısıtlama getirilmiştir. Örneğin bu öğrencilerin istedikleri bir üniversitede okuma hakları ellerinden alınmıştır. İmam Hatip Okulları, hem “dünyevî” hem de “uhrevî” olarak ayrıştırılmış iki ayrı bilgi kolunun modern bir çerçevede buluşturulduğu özgül bir yapılanmadır.

¹⁰ Bu enstitü ve fakültelerden mezun olanlar, başta İmam Hatip Okullarında öğretmen olarak istihdam edilmek üzere, ortaöğretim kurumlarının değişik kademelerinde din dersi öğretmeni yetiştirmek ya da Diyanet İşleri Başkanlığı’nın merkez ve taşra teşkilatlarında müftü ya da vaiz gibi din bürokrasisinin önde gelen elemanlarını üretmek üzere açılmıştı. Okulların meşruiyeti ve işlevleri etrafındaki tartışmalar, devletin laik yönelimlerinin sahici bir güzergâha hâlâ sahip olmamasının bir sonucu olarak süreklilik kazanmıştır.

bile, modern olanın koşulsuz reddedilmesi kitlesel bir kabul görmüyordu. Aslında bu durum Konya'nın özgüllüğünü yansıtmaktaydı. Bu terkip içinde Konya, özellikle 90'lı yıllardan sonra daha yoğun bir şekilde açığa çıkardığı görünümüyle kendine özgü modernleşmenin somut örneğini vermeye başlamıştır. Bütün bunların arkasında geleneğin yeni bir okumasını yakalamak mümkündür. Nitekim İslâm Peygamberi Hz. Muhammed, "iki günü bir olan bizden değildir" derken, sufi şair Mevlana Celâleddin Rûmi de "dün dünle birlikte gitti / bugün yeni şeyler söylemek lazım" diyordu.

Kent yaşamında her zaman bir uyum arayışı söz konusudur. Birlikte yaşama zorunluluğu bu yöndeki çabalara da değer kazandırır. Bu çerçevedeki farklı ölçütler de yeniden şekillenir. Gerçi kentin ortak paydasına uymak, bireysel ya da toplumsal düzeydeki açılımları yok etme tehlikesi yaratır. Aynı pota ve rotada yok olma korkusu gettolaşmayı teşvik eder. Oysa Weber tam da bunun aksini söyler (2000): "Kent bütün bağları çözer". Bu çözülme kentsel bir yaşam stilini devreye sokacak şekilde yeni biçimlenmelere, oluşum ve düzenlemelere imkân verir. Kent ortamına taşınan değerler, gelenek ve değer yargıları, yeni bir aritmetiğe tabi kınırlar. Oysa Konya'da varlığını sürdüren farklı bir birlikteliğin dışavurumudur.

Bir Kültürel Çoğulculuk Modeli için Metafor Olarak Aşûre

Konya'yla ilgili asıl tartışma konusu Konya'ya gelenlerin burada harmanlanıp harmanlanmadığıdır. Dışarıdan gelen her hayat önerisi ya başarılı olacak ya da katıldığı toplumsal yapının havasına dâhil olacak, dönüşerek melezleşecek, belki de kendi özgüllüğünü koruyacaktır. Oysa bu şehre gelen herkes, kendi özelliklerini bu şehre katıyor ve kendini ayrı bir kimlikle ifade etmiyor. Dışarıdan gelenlerin de Müslüman olması tabii ki entegrasyonu kolaylaştırıyor. Konya'da açık bir telkin

olmaksızın o “kubbe” “yabancı”yı belli bir kültüre çekiyor, dâhil ediyor. Sonuçta ya dindarlaştırıyor ya da sekülerleştiriyor. Ancak bireysel ayrışmalar Konya’nın kuşatıcılığından kopmuyor. Konya’da işleyen biçim nasıl oluyor da bir şekilde dinselliği besliyor? Yaşadığımız hayatta modernleşme ve batılılaşmanın etkilerinin Türkiye’nin her yerinde olduğu gibi burada da yaşandığı inkâr edilemez. Gündelik hayatı seküler değerler üzerinde inşa etme pratiği Konya’da da aynı şekilde işliyor. Ne var ki yine de bu bağlamda Konya’da “kendine özgü bir tarz”dan söz etmek gerekir. Çünkü burada oluşan birliktelik, kültürel, dinsel, etnik ve etik farklılıkları yutmuyor. Hatta bütün bu yapıların bir ortak paydasından söz etmek bile pekâlâ mümkün olabiliyor.

Konya’da oluşan buluşma zemini ancak bir aşûre mecazı ile ifade edilebilir. Aşûre, içinde pek çok materyalin yer aldığı bir tatlıdır. Buğday, nohut vb. tanelerle kuru yemişlerin bir arada şekerle kaynatılmasıyla yapılan aşûre tatlısının ortaya çıkışına dair halk arasında yaygın bir inanıştan söz etmek gerekir. Aşûre günü Kamerî ayların ilki olan Muharrem’in onuncu günüdür. Tarihsel-dinsel anlatılarda, aşûre gününde birçok peygamberin hayatında önemli olayların meydana geldiğine yer verilir. Bu günde pek çok peygamber büyük sıkıntılardan, baskı ve zulümlerden kurtulmuşlardır. Bu rivayetlere bakılırsa, aşûre gününde olduğu söylenen çeşitli olaylardan söz etmek mümkündür¹¹. İslâm dünyasında aşûreyle kurulan en popüler bağ ise bugün de Hz. Muhammed’in torunu Hz. Hüseyin’in Kerbela’da katledilmiş olmasıdır. Bugün aşûre, artık sürekli güncellenen bir anlatı olarak başta Alevi ve Şiiler olmak üzere tüm Müslümanlar arasında önemli bir ritüel değeri olarak dikkat çekmektedir (And, 2002).

¹¹ Bunlar arasında Adem peygamberin işlediği hatadan dolayı ettiği töbenin kabulü, Nuh peygamberin gemisinin tufandan kurtulması, Yunus peygamberin bir balığın karnından çıkması, İbrahim peygamberin ateşte yanmaması, İdris peygamberin diri olarak göğe yükseltilmesi, Yakup peygamberin oğlu Yusuf peygambere kavuşması, Eyüp peygamberin hastalıklarının geçip iyileşmesi, Musa peygamberin Kızıldeniz’den geçip İsrailoğulları’nı Firavun’dan kurtarması, İsa peygamberin doğumu ve ölümden kurtarılıp göğe yükseltilmesi yer almaktadır.

Aşûrede kullanılan her malzeme, kendi özgün tadını korumayı başarıyor. Bununla da kalmaksızın bütün bu öğeler hep birlikte yeni bir başka tat da üretiyor. Bu Konya için genellikle Amerikan veya Kanada örneklerinde verilen “kültürel salata” örneğinden daha işlevseldir. Hem aşûre kavramının kültürel özgünlüğü dolayısıyla, hem de salata da bir araya gelen unsurların hiçbir transformasyona tabi olmamalarının çok gerçekçi olamaması yüzünden. Biliyoruz ki her türlü kültürel karşılaşma bir miktar etkileşim olmadan mümkün olmaz. Aşûrede her unsur aynı kapta birbirleriyle karışıp kaynaşsa da sonuçta bileşenler kendi özlerini değiştirmiyorlar. Boysan’ın da vurguladığı gibi aşûre, benzemezliklerine karşın bir araya gelişlerinde yeni bir tat olan karışımdır. Gerçekten de örneğin,

“nohutla kuru incirin nasıl bir araya geldiğinin mantığı çözülemez. Ama yine de tıpkı aşûre gibi bir araya gelişlerinden tat çıkan insan karışımları ve onların mekânı olan şehirler de vardır. (...) Ancak aşûrenin tadını veren, onu ısıtan ateştir. İnsan topluluklarının bir araya gelişlerinde kaynaşmayı yaratacak olan ateşin adı ise, kültür olarak anılır. Kültür ateşinin pişirmediği insan topluluklarının yazgısı, süresiz olarak salata kademesinde kalmaktır” (Boysan, 2004).

Böylece yeni bir tat, tek tek hissedilen her bir tadın bileşkesi olarak ortaya çıkmaktadır. Konya’yı bu kendine özgü alایشım içinde ele almak gerekir¹².

Sosyolojik literatür kent bağlamının harekete geçirdiği zihinsel yapı ve yönelimleri analiz etmekte gecikmemiştir. Nitekim modern yaşamın en derin sorunları, bireyin, etkin sosyal kuvvetler; tarihsel miras, dışsal

¹² Burada eritme kabıyla (melting pot) gerçekleştirilenden farklı bir durum söz konusudur. Eritme kabında her bir öğe için beklenen melezliktir. Çünkü burada ortaya çıkarılması tasarlanan, farklı kültür, din ve etnik gruba mensup olanlardan yeni toplumsal ve kültürel formlar ya da kimlikler üretilebileceğidir. Bu bileşim potası artık bir eriyiktir. Asimilasyondan entegrasyona kadar pek çok uygulamayla açığa çıktığı gibi, kök orijinin ortak bir pota içinde yok edilmesi toplumsal düzenin gereklilikleri arasında sayılmıştır (Krş. İrem, 2005). Oysa aşûrede aslolan farklılıkların kök nitelikleriyle korunmuş olması ve dengeinin (kıvam) sürekli dikkate alınmasıdır.

kültür ve yaşam tekniği karşısında varoluş özerkliğini ve bireyselliğini muhafaza etme amacından kaynaklanmaktadır (Simmel, 1996).

Kentleşme bu çerçevede bir şekilde “ahalinin” yeni bir terkip içinde şekillendiği yapıları özetler. Gündelik olan da bu çeşitliliğin keskin sınırlar yerine uyum arayışı içinde bir araya geldiği buluşma noktalarını yansıtır. Toplumsal ilişkilerin yapısına ilişkin yaygın bir sosyolojik varsayıma göre, kentleşme, kendi geleneğini üretirken, gündelik hayat kültürel-entelektüel bagajda taşınan malzeme ve aksesuarların yenisinden işlendiği bir harman olarak biçimlenir. Yaşam tarzları, yaşama deseni her zaman başka kent deneyimlerinden farklılaşarak oluşur ama yine de tüm kent pratiklerinin biricikliğinden söz etmek her zaman da mümkün olmaz. Kentleşme süreci başta örgütlenme olmak üzere işbölümü, uzmanlaşma gibi toplumsal yapı değişikliklerini devreye sokan yeni bir hayat alanı olarak da tanımlanabilir. Sonuçta bu süreç, laiklik, bireyselleşme, anonim ilişkiler kurma ve akılcı ilişkilerin önünü açar. Böylece kent ortamında yaşamanın getirdiği değer, davranış ve tutumlar benimsenmeye başlar. Gelenegin değerine önem verilmez. Gelenek de yeni formlarla temasa geçer.

Bu bağlamda Konya sosyolojik teoriyi zaman zaman zorlayan bir farklılık taşır. Denge fikri her zaman belirleyicidir. Modern olana duyulan ilgi ise seçicidir. Burada kentin geleneksel karakterini, geçmişin donuk bir tecessümü olarak tanımlamak güçtür. Aslında var olan geçmişle şimdi ve gelecek arasındaki köprüleri kurmada, eldeki malzemenin sürekli seferber edilmesidir. Bu çerçevede din, tasavvuf ve modernliğin çekim gücü gündelik hayatın temel bileşenlerini oluşturur. Öyle ki yeni kentleşme stratejileri bile eski yapısal özellikleri yok etmek yerine dönüştürmeye daha fazla eğilimlidir. İş merkezleri, yeni mahalleler, çoğalan odak noktaları ve kent ortamındaki ayrıkçı yönelimler giderek Konya’da kendi içindeki farklılaşmaların tolere edildiği bir ortak kalıp üretir.

Kuşkusuz bu algıyı besleyen yapılardan biri de, dinseliliğin sahici bir biçime kavuşmuş olmasıdır. Toplumsal yaşam kalıplarına dikkat edildiğinde özellikle camiler önemli ölçüde kimliği yansıtmakta, cemaat tarafından yoğun ilgi görmektedir. Bununla birlikte kentteki Selçuklu ve Osmanlı varlığının başat göstergeleri arasında sayılabilecek bazı eski tarihsel mekânlar, gündelik yaşam pratiklerinin açığa çıkardığı bazı gerilimlerden de nasibini almaktadır.¹³

Konya’da gündelik yaşamın artık gelenekselle modern olanı yenisinden harmanlayarak inşa edildiğini söylemek mümkündür. Son yıllarda yapılan araştırmalarda açığa çıktığı gibi, Konya hem sert İslâmi

¹³ Gerçekten de bu yapılar klasik Konya’nın mevcut silüetini koruma konusunda modern yapılar karşısında esaslı bir kültürel tartışmaya dâhil edilmişlerdir (Bu bağlamda çağdaş kapitalizmin mekânsal örgütlenmesi için örneğin bkz. Yırtıcı, 2005). Gündelik hayat incelemelerinde ihmal edilmemesi gereken noktaların başında kentlerin evrensel, fiziksel ya da demografik özelliklerinden yola çıkarak toplumsal yaşamın tipik-karakteristik kalıplarını ortaya çıkarmanın, salt ampirik açıdan değil, epistemolojik açıdan da bir hataya düşürme olasılığı taşıdığı gelmektedir. Hiç kuşkusuz bu tartışma giderek her alanda bir karşılık bulma potansiyeli taşımaktadır. İnşaati birkaç yıldan beri devam eden ve belki de Anadolu’nun bütünü söz konusu olduğunda bile dikkat çekici yüksekliğiyle göz dolduran yeni bir iş merkezinin Konya’yı temsil etmesi üzerine yapılan tartışmalar hâlâ sürmektedir. Konya kamuoyu bu gökdelen verilecek isim konusundaki tartışmasını henüz tamamlamış değildir. Gökdelen Kule City gibi Batılı bir adla mı anılmalı yoksa ona Selçuklu Kulesi gibi, tarihsel hatıraları tazeleyen yeni bir isim mi verilmeliydi? Şimdi belli bir uzlaş çerçevesinde alelade kullanımda Kule Site adıyla anılsa da söz konusu yapının adının ne olacağı gündelik yaşamdaki dalgalanmalara bağlı olarak kesin bir adlandırmaya henüz kavuşamamıştır. Konya’nın merkezinde yapılan bu site toplam 42 kattır. Bina halk arasında Kule Site olarak anılmaya başlanmıştır. Ancak muhafazakâr demokrat belediye yönetimi bu yapıyı Selçuklu Kulesi olarak adlandırmakta ısrarlıdır. Burada önemli olan yüksek binalar inşa etme konusundaki geleneksel dinî külliyyatın aksine (ki yüksek binalar gelenekte kıyametin habercileri olarak görülmektedir) oldukça iddialı ve görkemli bir binayı şehrin ortasına yerleştirmekle sınırlı değildir. Yanı sıra kentin pek çok yerinde var olan lüks mağazalardan farklı olarak bu kule, özgün bir prototip sınıf üretme konusunda daha şimdiden yeni sınıf seçkinlerin buluşma noktası olarak yerini almaya başlamıştır. Asıl ilginç olan ise oldukça modern bir binayı Selçuklu mirasıyla isimlendirme konusundaki heyecandır. Bina geleneksel mimariden hiçbir öge taşımamaktadır. Ancak Selçuklu ifadesi yine de tanımlanmış bir köken arayışını harekete geçirmeye yetmektedir. Kule Site etrafında oluşturulan anlam dünyası, şekli bir modernleşmeyle lâfzî bir gelenekçiliğin ötesine uzanarak yeni bir yaşama üslubunun nasıl üretileceği konusunda Konya bağlamında derin soruları kışkırtmaktadır.

radikalizme hem de sert modernleşmeci akımlara karşı ihtiyatlı davranmaktadır (Akgün, 2002; Gül, Bayram, Hakkoymaz, 2003; GENAR, 2004; KTO, 2005; SİAR, 1985). İslâm’ın fundamentalist yorumuna yataklık etme konusunda Konya elverişli bir alan olarak sık sık gündeme getirilse de hem teoride hem de pratikte bu beklentiyi boşa çıkaran örneklerin sayısı bir hayli fazladır. Konya en azından 1970’li yıllardan beri İslâmi vurgusu yüksek siyaset tercihlerinde bulunsa da bu hassasiyeti bir kentsel gerilime dönüştürmeme konusunda her zaman ölçülü ve dikkatli olmuştur¹⁴. Konya bu çerçevede kendi dengesini tutturmuş, aşırı uçların heyecanına sınır koyan bir özelliğe sahiptir. Dinsel-muhafazakâr atakların öne çıkmasına rağmen Konya’nın, siyaset arenasına kabul edilmiş siyasal oluşumların hepsine hatırı sayılır bir pay veren desteği dikkat çekmektedir (KTO, 2005; Tuş, 2001). Bununla birlikte Konya, dinsel yönelimlerin gündelik hayatta siyasal taleplerle ilişkilendirildiği bir kent olarak dikkat çekmektedir.

Konya’nın modernlik algısıyla birlikte anılması ekonomik hayatta görülen patlamasıyla ilişkilidir (Dinçer vd., 2003). Konya’da ortalama bir kanaat olarak kabul gören ve kentin öteden beri modern Cumhuriyet yöneticileri tarafından dışlandığına ilişkin bir anlatıyı haklı çıkaran gelişme istatistikleri, son yıllarda hızla değişmeye başlamıştır (DPT, 2000, 2003; DİE, 1998, 2002). Konya’da temerküz eden sanayi işletmeleri, ekonomik canlanma ve bütün bunların geleneksel-dinsel atıf alanları dışarıda bırakmayan atılımları dikkate değer bir yaşam kalıbının Konya’daki sürekliliğine ve hâkimiyetine işaret etmektedir. Nitekim

¹⁴ *Türk siyasetinde dinsel kanadı oluşturan Necmettin Erbakan’ın kendi projesi ve söylemi (Milli Görüş) için seçtiği yer her zaman Konya olmuştur. Ne var ki şehirle Erbakan arasındaki ünsiyet bu coğrafyadaki sosyal demokrat ya da kendi başına demokrat sayılabilecek politik çıkışların gölgede bırakılmasına da izin vermemiştir. Bugün artık Konya’da Erbakan’ın söylemini siyaset dünyasına taşıyacak vasat kalmamıştır. Aksine muhafazakâr demokrat Tayyip Erdoğan, Milli Görüşçü eğilimlerin bakiyesini de içine alan daha geniş tabanlı bir politik oluşumla Türk siyasetinde etkin olmayı başarmıştır.*

Konya sanayisi, hatırı sayılır bir dinamizmle *Anadolu kaplanları*¹⁵ şeklinde tanımlanan ve giderek genişleyen müteşebbis öykülere öncülük etmiştir. Kurulan holdingler ve sanayi sektörlerindeki gelişmeler dinsel-geleneksel referans bölgelerinden bağımsız olarak işlemektedir.

Böylece kent yaşamı giderek daha fazla modernleşmektedir. Modern yaşam ancak bir düzen üzerine kurulmaktadır. Fakat burada sıra dışı bir şekilde açığa çıkan Müslüman modernleşmesidir ve son zamanlarda sıklıkla dile getirildiği şekliyle bu tamı tamına kendine has bir modernleşme kavramını hatırlatmaktadır.

Burada söz konusu olan, modernliğin merkezi ele geçirmesinden çok hem modernitenin hem de yeniden kurgulanan geleneksel-dinsel bir mazinin gündelik hayata dâhil olmasıdır.

Sonuç olarak Konya, Mevlana'dan beri halk katında sürekli tazelenen, heretizmden çok uzmanlığa ve sahici bilgiye (ilm) önem veren, dinsel çıkışlarını modern hayatın grameriyle yüzleştirme ve giderek de uzlaştırma konusunda ilginç bir merkez olma özelliği taşımaktadır. Yahya Kemal'in cevabını aradığı soru, Konya özelinde bu çelişkinin nasıl aşıldığı yönünde daha derinlikli araştırmalar yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Soru(n) şudur: Sabah namazlarına kalkmayı başaranlar, gündelik yaşamlarıyla modernlik arasında nasıl bir denge tutturmuşlardır?

Çıkar Çatışması Beyanı: Yazar, bu çalışmaya ilişkin herhangi bir finansal veya kişisel çıkar çatışması bulunduğunu beyan eder.

Etik Onay Beyanı: Bu çalışma etik standartlara uygun şekilde gerçekleştirilmiştir.

¹⁵ Bkz. *Anadolu kaplanları* özellikle seksenli yıllardan itibaren şimdiye kadar münhasıran İstanbul ve Ankara merkezli ve genellikle devletten beslenen Türk burjuvazisine karşılık, Anadolu'da dindar-muhafazakâr burjuvazinin yeni girişimciliğini ifade ediyor. Bu ciltte Şennur Özdemir'in makalesi bu girişimciliğin etraflı bir analizini içeriyor.

Kaynakça

- Akgün, B. (2002). *Türkiye’de seçmen davranışı, partiler sistemi ve siyasal güven*. Nobel Yayınları.
- Aktay, Y. (2005). *Küresel kentleşme: Konya örneği*. Konya Büyükşehir Belediyesi.
- Alada, A. B. (1989). *Osmanlı Türk şehrinde mahalle* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi.
- And, M. (2002). *Ritüelden drama: Kerbelâ-Muharrem-Ta’ziye*. Yapı Kredi Yayınları.
- Arabacı, C. (1998). *Osmanlı dönemi Konya medreseleri: 1900–1924*. Konya Ticaret Odası.
- Ayata, S. (1993). Çevresel nitelikteki geleneksel tarikatlar: Konya ve Trabzon’da Kadiri ve Nakşibendî İslâm. R. Tapper (Ed.), *Çağdaş Türkiye’de İslâm: Din, siyaset, edebiyat ve laik devlet içinde* (Ö. Arıkan, Çev., ss. 133–170).
- Bahar, H., & Koçak, Ö. (1996–2004). *Eskiçağ Konya araştırmaları I–II*. Kömen Yayınları.
- Baykara, T. (1995). *Türkiye Selçukluları devrinde Konya*. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Bayramoğlu, A. (2006). *Demokratikleşme sürecinde dindar ve laikler*. Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı.
- Beyatlı, Y. K. (1964). *Aziz İstanbul*. İstanbul Fetih Cemiyeti.
- Bilgin, İ. (2002). *Modernleşmenin şehirdeki izleri*. Arkitera. <http://www.arkitera.com/v1/diyalog/ihsanbilgin/modernizm1.htm>
- Boysan, A. (2004). *Nerede yaşıyoruz?* Bilgi Yayınevi.
- Çadırcı, M. (1991). *Tanzimat döneminde Anadolu kentlerinin sosyal ve ekonomik yapıları*. Türk Tarih Kurumu.
- Çelik, C. (2002). *Şehirleşme ve din*. Çizgi Kitabevi.
- Devlet İstatistik Enstitüsü. (1998). *Ekonomik ve sosyal göstergeler: Konya*.
- Devlet İstatistik Enstitüsü. (2002). *2000 genel nüfus sayımı: Nüfusun sosyal ve ekonomik nitelikleri – Konya*.
- Dinçer, B., Özasan, M., & Kvasoğlu, T. (2003). *İllerin ve bölgelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması araştırması (2003)*. Devlet Planlama Teşkilatı.

- Doğru, H. (1995). XVIII. yüzyıla kadar Osmanlı kentlerinin sosyal ve ekonomik görünüşü. Anadolu Üniversitesi.
- Devlet Planlama Teşkilatı. (2000). Bölgesel gelişme özel ihtisas komisyonu raporu: Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı.
- Devlet Planlama Teşkilatı. (2003). Konya ili gelişmişlik performansı. <http://www.dpt.gov.tr/bgyu/ipg/icanadolu/konyaper.pdf>
- Ergenç, Ö. (1995). Osmanlı klasik dönemi kent tarihçiliğine katkı: XVI. yüzyılda Ankara ve Konya. Ankara Enstitüsü Vakfı.
- European Stability Initiative. (2005). İslâmi Kalvinistler: Orta Anadolu'da değişim ve muhafazakârlık.
- Faruki, S. (1997). Osmanlı kültürü ve gündelik yaşam: Ortaçağdan yirminci yüzyıla (E. Kılıç, Çev.). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Faruki, S. (2000). Osmanlı'da kentler ve kentliler (N. Kalaycıoğlu, Çev.; 3. bs.). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- GENAR. (2004). Konya Büyükşehir Belediyesi sosyal kriterler iletişim konsepti ve uygulama projesi. Konya Büyükşehir Belediyesi.
- Gül, M., Bayram, A., & Hakkoymaz, O. (2003). Selçuklu'dan günümüze Konya'nın sosyo-politik yapısı. Konya İl Emniyet Müdürlüğü AR-GE.
- Haydar, G. (1991). Şehirlerin ruhu (G. Sekmen, Çev.). İnsan Yayınları.
- Işın, E. (1995). İstanbul'da gündelik hayat: İnsan, kültür ve mekân ilişkileri üzerine toplumsal tarih denemeleri. İletişim Yayınları.
- İrem, N. (2005). Eritme potasından eriyen potaya: XXI. yüzyılın eşiğinde Amerika. *Doğu-Batı*, 8(32), 199–219.
- Jusdanis, G. (1998). Gecikmiş modernlik ve estetik kültür (T. Birkan, Çev.). Metis Yayınları.
- Kara, İ. (2001). İslâm düşüncesinde paradigma değişimi: Hem Batılılaşım hem de Müslüman kalalım. M. Ö. Alkan (Ed.), *Modern Türkiye'de siyasi düşünce: Tanzimat ve Meşrutiyet'in birikimi içinde* (Cilt 1, ss. 234–264). İletişim Yayınları.
- Konyalı, İ. H. (1964). *Abideleri ve kitabeleriyle Konya tarihi*. Yeni Kitap Basımevi.
- Konya Ticaret Odası. (2005). *Konya ili sosyo-ekonomik ve siyasi yönelimler araştırması-2*.
- Lefebvre, H. (1998). *Modern dünyada gündelik hayat* (I. Gürbüz, Çev.). Metis Yayınları.

- Özönder, H. (1990). *Konya velileri*. Kuzucular Ofset.
- Reed, H. A. (1995). Çağdaş Türk Müslümanlarının dinî hayatı. D. Dursun (Der.), *Türkiye’de İslâm ve laiklik* içinde (ss. 91–127). İnsan Yayınları.
- SİAR. (1985). *Dinî değerler araştırması*.
- Simmel, G. (1996). Metropol ve zihinsel yaşam (B. Öcal Düzgören, Çev.). *Cogito*, (8), 81–89.
- Subaşı, N. (2004). *Gündelik hayat ve dinsellik*. İz Yayıncılık.
- Tandoğan-Abel, I. (2002). Osmanlı döneminden günümüz Türkiye’sine bizim mahalle. *İstanbul Dergisi*, (40), 66–70.
- Tanpınar, A. H. (2001). *Beş şehir* (16. bs.). Dergâh Yayınları.
- Ter, Ü., & Özbek, O. (2005). Kent merkezlerinin oluşumunda alansal gömülülük: Konya tarihî kent merkezi. *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 20(4), 527–536.
- Tuş, M. (2001). *Sosyal ve ekonomik açıdan Konya*. Konya Ticaret Odası.
- Uz, M. A. (1993). *Konya âlimleri ve evliyalari*. Karabulut Yayınları.
- VERİTR. (2005). *Avrupa Şehir Şartı ve Konya araştırması*. Konya Ticaret Odası.
- Weber, M. (2000). *Şehir: Modern kentin doğuşu* (M. Ceylan, Çev.). Bakış Yayınları.
- Yırtıcı, H. (2005). *Çağdaş kapitalizmin mekânsal örgütlenmesi*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Kalkınmanın kentleşme üzerine etkisi: 1980 sonrası Türkiye üzerine bir araştırma

Ahmet Uğur*

Öz

Bu çalışma, 1980 sonrasında Türkiye’de kalkınma ve kentleşme arasındaki ilişkiyi sosyoekonomik ve demografik göstergeler üzerinden incelemektedir. İnceleme dönemi, 24 Ocak 1980 Kararları sonrasında ithal ikameci modelden dışa açık ve ihracata dayalı büyüme yaklaşımına geçiş temel alınarak belirlenmiştir. Çalışmada kalkınmanın ekonomik boyutu kişi başına gayrisafi yurt içi hasıla ile izlenmiş; kentleşme süreci ise belediye sayısı ve belediye nüfusu, toplam nüfus ve nüfus artış hızı, kentsel ve kırsal nüfus oranları, evlenme istatistikleri, okuryazarlık oranları ve okul veya yükseköğretim kurumu başına düşen öğrenci sayıları kullanılarak değerlendirilmiştir. Türkiye İstatistik Kurumu tarafından yayımlanan ve 1980–2023 aralığındaki farklı yılları kapsayan veriler betimsel ve karşılaştırmalı bir yaklaşımla analiz edilmiştir. Bulgular, kişi başına gelirin özellikle 1990’lardan itibaren kriz dönemleri dışında genel olarak yükseldiğini; aynı dönemde kentsel nüfusun toplam nüfus içindeki payının belirgin biçimde arttığını ve kırsal nüfus oranının gerilediğini göstermektedir. Ayrıca nüfus artış hızında ve kaba evlenme hızında düşüş, ortalama evlenme yaşında ve okuryazarlık oranlarında ise artış gözlenmiştir. Bulgular bir bütün olarak değerlendirildiğinde, 1980 sonrası ekonomik ve toplumsal dönüşümün Türkiye’nin kentleşme ve demografik yapısındaki değişimlerle birlikte ilerlediği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte çalışma, değişkenler arasında nedensel bir ilişki kurmaktan ziyade uzun dönemli eğilimleri betimlemektedir.

Anahtar Kelimeler: kalkınma, ekonomik büyüme, kentleşme, kırsal-kentsel nüfus, Türkiye

* Prof. Dr., İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Malatya/Türkiye
ahmet.ugur@inonu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5735-7428

The impact of development on urbanization: A study of Türkiye in the post-1980 period

Abstract

This study examines the relationship between development and urbanization in Türkiye after 1980 through a set of socioeconomic and demographic indicators. The period under review is defined with reference to the January 24, 1980 Decisions, which marked Türkiye's transition from an import-substitution model to an outward-oriented and export-led growth strategy. The economic dimension of development is traced through gross domestic product per capita, while urbanization is assessed using the number and population of municipalities, total population and population growth, urban and rural population shares, marriage statistics, literacy rates, and the number of students per school or higher education institution. Data published by the Turkish Statistical Institute for different years are analyzed through a descriptive and comparative approach. The findings indicate that GDP per capita generally increased from the 1990s onward, except during periods of economic crisis, while the share of the urban population rose substantially and the rural population share declined. The results also reveal a downward trend in population growth and the crude marriage rate, together with increases in the average age at marriage and literacy rates. Overall, the findings suggest that the economic and social transformation experienced by Türkiye after 1980 progressed alongside major changes in the country's urban and demographic structure. However, the study describes long-term patterns rather than establishing a causal relationship.

Keywords: development, economic growth, urbanization, rural-urban population, Türkiye

Giriş

Kalkınma ve kentleşme arasında önemli bir ilişkinin olduğu kabul edilmektedir. Kalkınma ve kentleşme birlikte yürüyen iki süreç olup bu süreçle birlikte eğitim ve sağlık hizmetlerinden daha çok yararlanma imkânı ortaya çıkarken aynı zamanda daha fazla istihdam olanakları da sunmaktadır. Ayrıca, kentleşme kültürel etkinliklerin yapılmasına ve bunlara katılıma imkân da sağlamaktadır (Aydın ve Levent, 2023, s. 84).

Tarihsel süreç içerisinde ekonomik kalkınma sonucunda ortaya çıkan sanayileşme ve kentleşme, ekonomik büyümenin itici gücü olmuştur. Kentleşme, iş gücü piyasasının genişlemesini, sermaye birikimini ve yenilikçi faaliyetlerin hızlanmasını sağlayarak ekonomik büyümeye katkıda bulunmaktadır. Şehirlerde yoğunlaşan nüfus, iş gücü sayısını artırırken, sanayi ve hizmet sektörlerinde istihdamın artmasını da sağlamaktadır. Ancak, kentleşme bu olumlu etkilerinin yanında düzensiz şehirleşme, altyapı yetersizlikleri, gelir eşitsizliği ve çevresel bozulma gibi sorunlara da neden olmaktadır. Kentleşmenin neden olduğu bu tür olumsuzluklar etkin şehir planlaması, sürdürülebilir kalkınma politikaları ve dengeli sanayileşme ile giderilebilmektedir. İyi yönetilen bir kentleşme süreci, uzun vadede ekonomik kalkınmayı destekleyen önemli bir unsurdur (Aksu, 2025, s. 444).

Bu çalışmada ekonomik kalkınma ve kentleşme arasındaki ilişki 1980 sonrası Türkiye için araştırılmıştır. 1980 sonrasının seçilmesinin nedeni 24 Ocak 1980 tarihinde alınan ve Türkiye ekonomisi için bir dönüm noktası olan 24 Ocak Kararları'dır. 24 Ocak Kararları'yla birlikte Türkiye'de ithal ikameci ekonomik politikadan günümüzde hâlen sürdürülen dışa açılarak büyüme politikasına geçilmiştir. Çalışmanın birinci bölümünde kalkınma ve ekonomik büyüme kavramları, ikinci bölümde ise kentleşme kavramı kısaca anlatılacak, son bölümde ise

kalkınmanın kentleşmeye etkisi çeşitli göstergeler kullanılarak Türkiye bağlamında ele alınacaktır.

1. Kalkınma Kavramı

Kalkınma ve ekonomik büyüme kavramları, iktisat literatüründe ve uygulamalı çalışmalarda birbirinin yerine kullanılabilen iki kavram olmasına karşın söz konusu iki kavram arasında önemli bir kapsam farkı bulunmaktadır. Ekonomik büyüme, ülkenin üretiminde meydana gelen artışa işaret eden niceliksel bir kavramdır. Kalkınma ise yalnızca üretim artışını değil, aynı zamanda ekonomik ve toplumsal yapının dönüşümünü, kurumsal gelişmeyi, yaşam standartlarının yükselmesini ve sosyal refahın artmasını kapsayan daha geniş içerikli bir kavramdır (Erdem, 2026, s. 20).

Ekonomik büyüme, bir ekonomideki rakamsal artışı ifade etmektedir. Ancak, kalkınma ekonomide topyekûn bir dönüşümü ve toplumsal iyileşmeyi ifade etmektedir (Arslan, 2013, s. 46). Ekonomik büyüme, ekonominin üretim, yatırım, dış ticaret, gelir, istihdam, sermaye donanımı gibi bütün sayısal değerlerinin artış göstermesidir (Tolunay ve Akyol, 2006, s. 118).

Kalkınma bir taraftan kaynakların etkin bir şekilde kullanılması, üretimin arttırılması, sanayileşmenin sağlanması, teknolojik ilerlemenin hızlandırılması gibi temel ekonomik konular üzerinde yoğunlaşırken, diğer taraftan tarımsal verimliliğin artırılması, altyapı olanaklarının geliştirilmesi ve ülke insanlarının eğitim, beslenme ve sağlık sorunlarının çözülmesini de ifade etmektedir (Tolunay ve Akyol, 2006, s. 121).

Kalkınmanın ölçülmesinde kullanılan göstergeler ülkelerin gelişmişlik düzeyini göstermesi bakımından önemlidir. Ekonomik kalkınmanın ölçülmesinde genellikle GSYİH ve kişi başına GSYİH, Satın Alma Gücü Paritesi ve İnsani Gelişmişlik Endeksi kullanılmaktadır

(Şaşmaz ve Yayla, 2018, s. 251). Kalkınma, bir ülkedeki bireylerin yaşam koşullarının iyileştirilmesi ve daha iyi bir yaşam standardının elde edilmesi olarak tanımlandığı için kalkınmanın ölçülmesinde ülkedeki bireylerin satın alabileceği mal ve hizmet miktarı kullanılacaktır. Ancak, mal ve hizmetlerin miktar olarak ölçülmesi ve karşılaştırılması güç olduğundan, uygulamada daha çok üretilen mal ve hizmetlerin değerleri ele alınmaktadır. Bir ülkede üretilen mal ve hizmetlerin değerlerinin toplamı ise bize GSYİH'yi verir. GSYH, bir ülkede bir yıl içerisinde üretilen tüm mal ve hizmetlerin parasal değeri olarak ifade edilmektedir. Kişi Başı GSYİH ise GSYİH'nin nüfusa bölünmesi ile elde edilir (Yanar, 2014, s. 28). Bu çalışmada, kalkınmanın göstergesi olarak Kişi Başı GSYİH kavramı kullanılacaktır.

2. Kentleşme

Kent, belli bir sayıda nüfusa sahip olan ve ticaret, sanayi ve hizmet sektörünün yoğun olarak bulunduğu yerleşim yeridir (Öztürk ve Çalışkan, 2019, s. 679). Avrupa Kentsel Şartı'na göre ise kent, "toplum hayatının temel çekirdeği ve karakterini oluşturan tarihi ve yasal bir oluşum olup, günümüzde ortak çıkarları olan insan topluluklarının bir araya geldiği özerk idari birimler ve düzenli yapılaşmış kamu hizmetleri sunan ve kendi kendini yönetebilen yaşam merkezleridir" (Zengin, 2018, s. 86).

Kentleşme ise kısaca kent sayısının ve kentlerde yaşayan nüfusun artması olarak tanımlanmasına karşın bu tanım kentleşme için yetersiz kalmaktadır. Kentleşmenin daha geniş bir tanımı ise şöyledir: Ekonomik gelişmeye bağlı olarak kent sayısının artması ve mevcut kentlerin büyümesine neden olan toplum yapısında örgütlenme, iş bölümü ve uzmanlaşma yaratan, insan davranış ve ilişkilerinde kentlere özgü değişikliklere yol açan bir nüfus birikim sürecidir (Keleş, 2016, s. 22). Bir

başka tanıma göre kentleşme, kırsal alanlardan kentsel alanlara nüfusun göç etmesi sürecidir. Kentleşme, kırsal alanlardan kentsel alanlara doğru nüfusun yer değiştirmesi ve merkezlerde yaşayan insanların oranının yükselmesi olarak da ifade edilmektedir (Aksu, 2025, s. 446).

Kentleşmenin ekonomik, siyasal, teknolojik ve sosyo-politik boyutları bulunmaktadır. Kentler, insanlara daha fazla iş imkânı sağlamakta ve şehirlerde düzenli maaş ve daha kolay iş imkânları bulunmaktadır. Bu da ekonomik olarak insanları cezbetmektedir. Elektrik enerjisinin sanayide kullanılması, hidroelektrik santralleri, iletişim kolaylıkları, bilgisayarlı teknolojilerin ilerlemesi kentlerin cazibesini artırmaktadır. Bunlara ek olarak, kentlerde var olan toplumsal ve kültürel olanaklar kenti cazip kılmakta ve nüfusun kentlerde birikmesine sebep olmaktadır (Öztürk ve Çalışkan, 2019, s. 679).

3. 1980 Sonrası Türkiye’de Kalkınma ve Kentleşme İlişkisi

24 Ocak 1980 tarihinde alınan kararlarla birlikte Türkiye ekonomisinde yapısal bir değişim meydana gelmiştir. Bu kararlarla birlikte, Türkiye ithal ikameci ekonomik yapıdan ihracata dayalı ekonomik büyüme modeline geçmiştir. Türkiye ekonomisinde meydana gelen bu değişim Türkiye’deki kentleşmenin boyutunu da değiştirmiştir. İthal ikameci ekonomik anlayıştan ihracata dayalı ekonomik büyüme anlayışına doğru geçiş, ithal ikameci dönemde emeğin kentleşmesi sürecinden, 1980’lerden sonra sermayenin kentleşmesi sürecine geçilmesine neden olmuştur (Bölükbaşı, 2024, s. 97).

1980’lerden itibaren bu yeni ekonomik anlayışla birlikte Türkiye’de de büyük sermaye büyükşehirlerle yönelmeye başlamış, İstanbul başta olmak üzere bazı büyükşehirler küresel kent kimliği kazanmaya başlamıştır. Bu dönemde tarımsal ekonomiden sanayi ekonomisine oradan da hizmetler sektörüne doğru yöneliş yaşanmıştır. Bu dönemde

yeni ekonomik anlayışa ek olarak küresel piyasalardaki rekabet karşısında Türkiye'deki tarım kesiminin rekabet gücünün zayıf olması, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde ortaya çıkan terör olayları ve bunun sonucunda köylerin boşalması ve zorunlu bir göçün ortaya çıkması Türkiye'de kentleşmenin artmasına katkıda bulunan önemli olaylardır. Bunların sonucunda Türkiye'de 2000'li yıllara kadar kır nüfusu %20'lere kadar düşmüştür (Bölükbaşı, 2024, s. 98).

Tablo 1. Türkiye'de Belediye Sayısı ve Nüfusu

Yıl	Toplam		Belediye Sayısı			
	Sayı	Nüfus	Büyükşehir	İl	İlçe	Belde
1980	1.725	25.523.604	-	67	572	1.086
1985	1.715	30.994.747	3	65	580	1.067
1990	2.053	37.889.728	8	65	829	1.151
2000	3.228	53.404.784	16	65	850	2.297
2010	2.950	61.571.332	16	65	892	1.977
2015	1.397	73.739.101	30	51	919	397
2020	1.389	78.920.614	30	51	922	386
2021	1.390	80.101.564	30	51	922	387
2022	1.391	80.785.141	30	51	922	388

Kaynak: TÜİK

Tablo 1, Türkiye'de kentleşmenin bir ölçüsü olan belediye sayısını yıllar itibarıyla göstermektedir. 1980 yılında 1.725 olan toplam belediye sayısı 2000 yılında tarihî zirve yaparak 3.228 adede çıkmıştır. Daha sonra yasal düzenlemeler ve ekonomik nedenlerden dolayı belde belediyesi sayısı dramatik bir şekilde düştüğünden toplam belediye sayısı da düşmüştür. Bununla birlikte, belediyelerde yaşayan insan sayısı her yıl artış kaydetmiştir. Dolayısıyla, Türkiye'de kırdan kente doğru sürekli bir artış meydana gelmiştir.

1980 sonrası dönemde serbest piyasa koşullarının işlerlik kazanması şehirlerdeki sınıflar arasındaki uçurumu derinleştirmiştir. Özellikle 1990'lı yıllarda büyük şehirlerde gecekondu bölgelerinin artması siyasi alana da yansımıştır (Avşar, 2025, s.42). Bununla birlikte, 1990'lı yıllar Türkiye'nin küresel ekonomiyle bütünleşme sürecinin hızlandığı ve kentlerin çok boyutlu dönüşüm süreçlerine maruz kaldığı bir dönemdir. Bu

dönemde, neoliberal politikalar ve küresel sermaye hareketliliği, Türkiye'nin büyük şehirlerinin ekonomik, mekânsal ve sosyo-kültürel yapısında köklü değişimlere neden olmuştur (Kavas, 2025, s. 7).

Küreselleşen dünyaya uyum sağlayabilmek için uygulanan dışa dönük piyasa modeli, Anadolu şehirlerindeki girişimcileri de etkilemiş ve onların dış ekonomiyle iletişime geçmesini sağlamıştır. Bu gelişme, Türkiye'nin kentleşme yapısında önemli değişimlere neden olmuştur (Avşar, 2025, s. 42). Kentlerin mekânsal düzenlemelerinde ticaretin ve tüketimin önceliklendirildiği bir modelin ortaya çıkmasına yol açmış, bu süreçte şehirler ekonomik büyümenin araçları olarak yeniden yapılandırılmıştır (Kavas, 2025, s. 8).

Tablo 2. Türkiye'de Yıllar İtibariyle Kişi Başı GSYİH (Dolar)

Yıllar	KBGSYİH	Yıllar	KBGSYİH
1980	1.518	2002	3.608
1981	1.546	2003	4.739
1982	1.360	2004	6.021
1983	1.261	2005	7.376
1984	1.195	2006	7.971
1985	1.320	2007	9.735
1986	1.459	2008	11.018
1987	1.629	2009	9.044
1988	1.685	2010	10.629
1989	1.933	2011	11.289
1990	2.655	2012	11.675
1991	2.603	2013	12.582
1992	2.682	2014	12.178
1993	2.981	2015	11.085
1994	2.173	2016	10.964
1995	2.727	2017	10.696
1996	2.888	2018	9.799
1997	3.021	2019	9.208
1998	4.445	2020	8.600
1999	4.010	2021	9.601
2000	4.249	2022	10.659
2001	3.108	2023	13.110

Kaynak: TÜİK

Tablo 2, Türkiye’de kalkınmanın bir göstergesi olan ve 1980’lerden sonra uygulanan ekonomik anlayışın hangi derecede başarılı olduğunu gösteren istatistik olan kişi başı gayrisafi yurt içi hasılayı (KBGS-YİH) yıllar itibarıyla vermektedir. Tablodan da görüleceği üzere yeni ekonomik anlayışla birlikte kişi başı GSYİH 1980’lerde düşmesine karşın 1990’lı yıllardan itibaren kriz yılları hariç sürekli bir artış göstermiştir. Kişi başı GSYİH’deki artış hem ekonomik büyümenin meydana geldiğini hem de Türkiye’de kalkınma çabalarının başarılı olduğunu ortaya koymaktadır.

Türkiye’de yaşanan kalkınma ve ekonomik büyüme sonucunda şehirlerdeki nüfus artmış ancak kentleşmenin kaçınılmaz bir sonucu olan nüfus artış hızı yıllar itibarıyla azalmıştır. Nüfus artış hızının azalmasında ekonomik gelişme sonucunda ortaya çıkan gelir artışı, gelir dağılımındaki adaletsizlik ve özellikle kadınların istihdam edilmeleri önemli nedenlerdir. Gelir artışı insanların refahlarını artırmış, artan refahta çocuk sayısının azalmasına neden olmuştur. Diğer yandan, gelir dağılımının bozulması düşük gelirli hanehalkının çocuk sahibi olmasına negatif etki yapmıştır. Kırsal kesimden kente göç nedeniyle kadın iş gücü sayısının artması ve böylece kadın istihdamının artması doğum oranlarında azalmaya neden olmuştur. Tablo 3’ten de görüleceği üzere Türkiye’de yıllar itibarıyla nüfus artış hızı azalmıştır.

Tablo 3. Türkiye’de Yıllar İtibarıyla Nüfus ve Nüfus Artış Hızı

Yıl	Nüfus	Yıllık Nüfus Artış Hızı
1980	44.736.957	2,07
1985	50.664.458	2,49
1990	56.473.035	2,17
2000	67.803.927	1,83
2010	73.722.988	1,59
2015	78.741.053	1,34
2020	83.614.362	0,55
2021	84.680.273	1,27
2022	85.279.553	0,71

Kaynak: TÜİK

Türkiye’de kalkınmayla birlikte şehirlerdeki nüfus artmış, kırsal kesimlerdeki nüfus azalmıştır. Bu durumu en net olarak Tablo 4 ortaya koymaktadır.

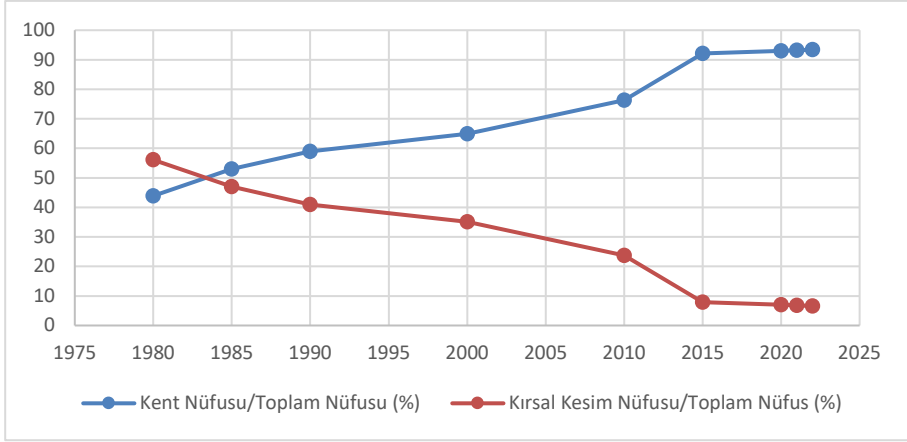
Tablo 4. Cinsiyete Göre İl/İlçe Merkezi, Belde/Köy Nüfusunun Toplam Nüfusa Oranı

Yıl	İl ve İlçe Merkezi Nüfusunun Toplam Nüfus İçindeki Oranı (%)			Belde ve Köy Nüfusunun Toplam Nüfus İçindeki Oranı (%)		
	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
1980	43,9	45,3	42,5	56,1	54,7	57,5
1985	53,0	54,6	51,4	47,0	45,4	48,6
1990	59,0	60,3	57,7	41,0	39,7	42,3
2000	64,9	65,3	64,5	35,1	34,7	35,5
2010	76,3	76,4	76,1	23,7	23,6	23,9
2015	92,1	92,1	92,1	7,9	7,9	7,9
2020	93,0	92,9	93,1	7,0	7,1	6,9
2021	93,2	93,1	93,3	6,8	6,9	6,7
2022	93,4	93,2	93,5	6,6	6,8	6,5

Kaynak: TÜİK

Tablo 4’ten de görüleceği üzere 1980 yılında Türkiye’de belde ve köy nüfusunun Türkiye’nin toplam nüfusuna oranı %56,1’dir. Aynı yıl il ve ilçe merkezinde, diğer bir ifadeyle kentteki nüfusun Türkiye’nin toplam nüfusuna oranı %43,9’dur. Dolayısıyla, kırsal kesimdeki nüfus kentlerdeki nüfustan daha fazla olmasına karşın yıllar itibarıyla bu oran tersine değişmeye başlamıştır. 2022 yılı itibarıyla kentteki nüfusun Türkiye’nin nüfusuna oranı %93,4’e çıkmıştır.

Aşağıdaki Şekil 1, Türkiye’de kırsal ve kentsel nüfustaki değişimi en açık biçimde ortaya koymaktadır.

Şekil 1. Türkiye’de Kırsal ve Kentsel Nüfus Dağılımı

Türkiye’de kalkınmayla birlikte gelişim gösteren kentleşme sonucunda özellikle demografik yapıda çeşitli değişimler meydana gelmiştir. Bunlardan birincisi, Tablo 3’ten de görüleceği üzere nüfus artış hızının azalmasıdır. Nüfus artış hızının azalmasına neden olan olgulardan bir diğeri de evlenme oranlarının azalmasıdır. Aşağıda Tablo 5’ten de görüleceği üzere 1980 yılından itibaren evlenme sayısı artmasına karşın evlenme hızı 2005 yılı haricinde 1980 yılındaki oranından düşüktür. Bunun yanında ortalama evlenme yaşı ise hem erkeklerde hem de kadınlarda devamlı artış göstermiştir.

Tablo 5. Türkiye’de Evlenme İstatistikleri

Yıl	Evlenme Sayısı	Evlenme Hızı (%)	Ortalama Evlenme Yaşı	
			Erkek	Kadın
1980	366.403	8,25	26,2	22,1
1985	365.109	7,26	25,5	21,8
1990	459.907	8,19	26,1	22,0
1995	463.105	7,50	26,4	22,5
2000	461.417	6,84	26,9	23,2
2005	641.241	9,37	28,0	24,1
2010	582.715	7,97	28,9	24,9
2015	602.982	7,71	29,6	25,8
2020	488.335	5,86	30,4	27,1
2021	563.140	6,69	30,6	27,4
2022	574.358	6,76	30,9	27,7

Kaynak: TÜİK

Kentleşme sonucunda ortaya çıkan ikinci bir değişim ise Türkiye’de okuryazar sayısının devamlı artması, diğer bir ifadeyle eğitilmiş nüfusun artmasıdır. Tablo 6’dan da görüleceği üzere okuma yazma bilenlerin toplam nüfusa oranı 1980 yılında erkeklerde %80 iken bu oran 2022 yılında %99,3’e çıkmıştır. Kadınlarda bu oran 1980 yılında %54,7 iken 2022 yılında %95,9’a çıkmıştır. Dolayısıyla, Türkiye’de kentleşmeyle birlikte eğitilmiş nüfus da artmıştır.

Tablo 6. Türkiye’de Okuryazarlık İstatistikleri

Yıllar	Oran (%)			
	Okuma Yazma Bilen		Okuma Yazma Bilmeyen	
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
1980	80,0	54,7	20,0	45,3
1985	86,5	68,2	13,5	31,8
1990	88,8	72,0	11,2	28,0
2000	93,9	80,6	6,1	19,4
2010	97,8	90,1	2,2	9,9
2015	98,7	93,7	1,3	6,3
2020	99,3	95,5	0,7	4,5
2021	99,3	95,7	0,7	4,3
2022	99,3	95,9	0,7	4,1

Kaynak: TÜİK

Türkiye’de kentleşmeyle birlikte okuryazar sayısındaki artışı sağlayan temel faktörlerden biri okullaşma oranıdır. Kalkınma sonucunda gelirden meydana gelen artış Türkiye’de hem devletin okul yapma imkânlarını hem de insanların okula gitme imkânlarını artırmıştır. Tablo 7 Türkiye’de okul başına düşen öğrenci sayısını göstermektedir. Tablodan da görüleceği üzere özellikle yükseköğretim kurumlarındaki öğrenci sayısında yıllar itibarıyla önemli bir artış meydana gelmiştir.

Tablo 7. Okul Başına Düşen Öğrenci Sayısı

Öğretim yılı	İlkokul	Genel Ortaöğretim	Mesleki ve Teknik Ortaöğretim	Yükseköğretim Kurumları
1980/81	125	458	279	739
1985/86	135	489	305	1.450
1990/91	134	450	322	1.729
1995/96	130	547	356	1.421
2000/01	286	482	239	1.391
2005/06	297	534	276	1.794
2010/11	322	519	355	2.065
2015/16	202	345	465	1.656
2020/21	217	388	361	2.109
2021/22	222	605	406	1.995
2022/23	220	390	362	1.618

Kaynak: TÜİK

Sonuç

Kent sayısının ve kentlerde yaşayan nüfusun artması olarak tanımlanan kentleşme, kalkınma ile birlikte ortaya çıkan ve birbirinin itici gücü olan iki kavramdır. Ekonomik büyümeden farklı olarak kalkınma kırsal kesimden kentlere göçü de içine alan bir kavramdır. Dolayısıyla, kırsal kesimden kentlere göç kentleşmenin ortaya çıkmasının temel nedenlerinden biridir. Bu çalışmada, 24 Ocak 1980 Kararları'ndan sonra Türkiye'nin ekonomik politikasında meydana gelen ve adına serbestleşme ve dışa açılma denilen yeni ekonomik politikanın Türkiye'nin kalkınmasına etkisi kişi başı GSYİH ile izlenmiştir. Kişi başı GSYİH'daki artışın diğer bir ifadeyle ekonomik büyümenin Türkiye'deki kentleşmeye etkisi çeşitli göstergeler açısından incelenmiştir. Bu göstergelerden birincisi, belediye sayısı ve belediyelerde ikamet eden nüfustur. Türkiye'de yıllar itibarıyla hem belediye sayısında hem de belediyelerde ikamet eden nüfus sayısında artış meydana gelmiştir. Diğer bir gösterge olan kırsal kesimdeki nüfusun toplam nüfusa oranı ise Türkiye'de yıllar itibarıyla düşüş göstermiştir. 1980 yılında kırsal

kesimdeki nüfusun toplam nüfusa oranı %56,1 iken bu oran 2022 yılında %6,6 olmuştur. Bu durum, Türkiye’de yıllar itibarıyla kırsaldan kente doğru büyük bir göçün olduğunu ortaya koymaktadır.

Diğer bir gösterge ise nüfus artış hızı ve bununla bağlantılı olarak evlenme istatistikleridir. Türkiye’de 1980 yılından itibaren nüfus artış oranı azalmıştır. Bu azalmanın temel nedenlerinden biri evlenme hızındaki azalma ve ortalama evlenme yaşının artmasıdır. Bir diğer gösterge ise okuryazarlık oranıdır. Türkiye’de okuryazarlık oranı sürekli bir artış göstermiştir. Bunu sağlayan ise Türkiye’deki okullaşma oranının artmasıdır. Türkiye’nin eğitim seviyesinin artışına ilişkin en önemli veri ise yükseköğretim kurumu başına düşen öğrenci sayısıdır. Bu sayı yıllar itibarıyla artış göstermiş, ancak son yıllarda bir düşük yaşanmasına karşın yine de 1980 yılındaki sayının yaklaşık iki katıdır. Özetle, Türkiye’de kalkınmayla birlikte kentleşme artmış ve bu kentleşmenin sonucunda gelişmiş ülkelerde, özellikle Avrupa Birliği’ndeki ülkelerde, yaşanan sosyal, demografik ve eğitimsel gelişmelerin aynısı Türkiye’de yaşanmış ve yaşanmaya devam etmektedir.

Çalışmada Türkiye’deki ekonomik büyümenin kentleşme üzerindeki etkisi çok detaya girmeden ana hatlarıyla açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmadaki istatistiki veriler ve ekonometrik modeller ile kentleşme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin matematiksel boyutunun ortaya konulması diğer çalışmalara bırakılmıştır. Bu çalışma, bu alana ilgi gösterenlere bir ön çalışma mahiyetinde olup kentleşme ve ekonomik büyüme konuları daha detaylı çalışmalara açık bir alandır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Yazar, bu çalışmaya ilişkin herhangi bir finansal veya kişisel çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder.

Etik Onay Beyanı: Bu çalışma etik standartlara uygun şekilde gerçekleştirilmiştir.

Kaynakça

- Aksu, L. (2025). Kentleşme ve iktisadi büyüme ilişkisi analizi. *Journal of Institute of Economic Development and Social Researches*, 9(38), 443–487.
- Arslan, G. E. (2013). Ekonomik büyüme, kalkınma ve gelir dağılımı. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 45–52.
- Avşar, Y. (2025). Küreselleşen Türkiye’de kentleşme sürecinin sürdürülebilir ve dirençli kent oluşumuna etkisi. E. Çalışkan (Ed.), *Güncel kent, çevre, yerel yönetim politikaları ve uygulamaları* içinde. Özgür Yayınları.
- Aydın, F. F., & Levent, C. (2023). Türkiye için kentleşme, ekonomik büyüme ve kalkınma ilişkisinin ampirik analizi. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 10(1), 83–98.
- Bölükbaşı, A. (2024). Kentleşmeyi planlamak: Kalkınma planlarındaki şehirleşme politikalarının dönüşümü. *Humanitas: Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(Cumhuriyet’in 100. Yılı Özel Sayısı), 86–110.
- Erdem, S. (2026). Uluslararası ticaret, ekonomik kalkınma ve büyüme ilişkisi. *Uluslararası Stratejik Boyut Dergisi*, 5(1), 18–38.
- Kavas, A. (2025). *Türkiye’nin kentleşme raporu* (Yayın No. 06). Toplum Çalışmaları Enstitüsü.
- Keleş, R. (2016). *Kentleşme politikası*. İmge Kitabevi.
- Öztürk, S., & Çalışkan, H. (2019). Kentleşme gelişiminin ekonomik büyüme üzerine etkisi: Türkiye örneği. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (17), 677–694.
- Şaşmaz, M. Ü., & Yayla, Y. E. (2018). Ekonomik kalkınmanın belirleyicilerinin değerlendirilmesi: Ekonomik faktörler. *International Journal of Public Finance*, 3(2), 249–268.
- Tolunay, A., & Akyol, A. (2006). Kalkınma ve kırsal kalkınma: Temel kavramlar ve tanımlar. *Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, (2), 116–127.
- Yanar, R. (2014). Kalkınma ekonomisinin kapsamı, kalkınma sürecinin ölçülmesi ve kalkınma sürecini belirleyen etkenler. S. Bekmez (Ed.), *Farklı boyutlarıyla Türkiye’de kalkınma* içinde. Efil Yayınevi.
- Zengin, E. Ç. (2018). Kent ve kentleşme sarmalında Türkiye. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(1), 84–103.

Bilişim temelli sistemler doğrultusunda yeni nesil şehir planlaması ve ekonomik boyutu

Ali Koçyiğit*

Öz

Bu çalışma, bilişim teknolojilerinin şehir planlamasında ortaya çıkardığı paradigma değişimini ve bu dönüşümün ekonomik boyutunu kuramsal bir çerçevede incelemektedir. Çalışmanın amacı, geleneksel planlama ve akıllı şehir yaklaşımlarının ötesinde, kenti sürekli veri üreten, veriyi işleyen, öğrenen ve değişen koşullara uyum sağlayan bir sistem olarak tanımlayan “bilişim temelli şehir” modelini ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda şehir planlaması, akıllı şehirler, veri odaklı kentleşme ve dijital altyapılarla ilgili literatür kavramsal olarak değerlendirilmiştir. Önerilen model; fiziksel, veri ve zekâ katmanları ile sürekli veri üretimi, gerçek zamanlı yönetim, adaptif planlama, öngörüsül kent yönetimi ve çok aktörlü veri entegrasyonu ilkeleri üzerinden açıklanmaktadır. Nesnelerin interneti, büyük veri analitiği, yapay zekâ, dijital ikiz, bulut bilişim ve siber güvenlik sistemleri modelin teknolojik omurgasını oluşturmaktadır. Ekonomik açıdan altyapı, teknoloji, işletme ve insan sermayesi maliyetleri; enerji tasarrufu, ulaşım verimliliği, kamu hizmetlerinde etkinlik artışı ve veri ekonomisinden doğan faydalarla birlikte ele alınmaktadır. Çalışma, bilişim temelli şehir modelinin uzun vadede pozitif sosyal ve ekonomik getiri sağlayabileceğini; ancak modelin başarısının kurumsal kapasiteye, finansal sürdürülebilirliğe, veri yönetimine, sistemlerin birlikte çalışabilirliğine, siber güvenliğe ve etik denetime bağlı olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bilişim temelli şehir, yeni nesil şehir planlaması, akıllı şehirler, veri ekonomisi, algoritmik yönetim

* Prof. Dr., İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Malatya/Türkiye, ali.kocyigit@inonu.edu.tr, ORCID No: 0000-0003-2560-214X

Geliş Tarihi/Received Date: 25.05.2026 •Kabul Tarihi/Accepted Date: 28.06.2026

Information technology-based systems in next-generation urban planning: The economic dimension

Abstract

This study theoretically examines the paradigm shift brought about by information technologies in urban planning and the economic dimension of this transformation. It aims to develop an “information technology-based city” model that moves beyond conventional planning and smart city approaches by conceptualizing the city as a system that continuously generates and processes data, learns from its operations, and adapts to changing conditions. To this end, the literature on urban planning, smart cities, data-driven urbanism, and digital infrastructure is evaluated from a conceptual perspective. The proposed model is structured around physical, data, and intelligence layers and is explained through the principles of continuous data generation, real-time governance, adaptive planning, predictive urban management, and multi-actor data integration. The Internet of Things, big data analytics, artificial intelligence, digital twins, cloud computing, and cybersecurity systems constitute the technological backbone of the model. From an economic perspective, infrastructure, technology, operational, and human capital costs are considered alongside potential benefits arising from energy savings, transport efficiency, improved public services, and the data economy. The study concludes that the proposed model may generate positive social and economic returns in the long term. However, its success depends on institutional capacity, financial sustainability, effective data governance, system interoperability, cybersecurity, and ethical oversight. Accordingly, the information technology-based city should be understood not merely as a technological modernization project but as an adaptive, financially viable, socially balanced, and ethically governed urban system.

Keywords: *Information technology-based city, next-generation urban planning, smart cities, data economy, algorithmic governance*

Giriş

Kentleşme, 21. yüzyılın en belirleyici olgularından biridir. Küresel nüfusun büyük kısmının şehirlerde yaşaması, şehirleri sadece yaşam alanı değil, aynı zamanda ekonomik, sosyal ve teknolojik dönüşümün merkezleri haline getirmiştir. Ancak mevcut şehirler; trafik, enerji verimsizliği, çevresel bozulma ve sosyal eşitsizlik gibi ciddi sorunlarla karşı karşıyadır. Bu bağlamda, bilişim temelli sistemler, şehir planlamasında radikal bir paradigma değişimi sunmaktadır. Artık şehirler yalnızca fiziksel altyapıların toplamı değil; veri üreten, veri işleyen ve kendini optimize eden kompleks sistemler olarak ele alınmaktadır. Son on beş yılda, akıllı şehirler ve bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT) odaklı kentsel planlama kavramı, teknolojik, sosyal ve yönetim boyutlarını entegre ederek kentsel çalışmalar içinde merkezî bir paradigma haline gelmiştir. Akıllı şehirler üzerine yapılan erken araştırmalar öncelikle kavramsallaştırma ve tipoloji geliştirmeye odaklanmıştır.

1. Literatür Analizi

Alonso (1964) çalışmasında, şehir planlamasının artık sadece imar planı yapmak ve bina inşa etmekten ibaret olmadığını, planlamanın kuramsal ve pratik yönlerinin, diğer disiplinlerle birlikte geliştirildiğini belirtiyor. Bu bağlamda, özellikle bölgesel analiz tekniklerinin, bilgisayarların kullanımıyla gelişmesi büyük önem taşımaktadır. Ayrıca, çalışma, ekonomi ve coğrafya ile ilgili yöntemler arasında yakın bir ilişki olduğuna vurgu yapmaktadır.

Castells (1996), bilgi çağıının ekonomik ve sosyal dinamiklerini vurguluyor ve ağ toplumunun küresel ölçekte nasıl tam anlamıyla ortaya çıktığını gösteriyor. Bilgi çağıının toplumun tüm yönleri üzerindeki etkisine dair derin içerikler sunan bu çalışma, ABD, Asya ve Latin Ame-

rika'daki araştırmalara dayanarak internetin ve ağ ekonomisinin etkisini ele alırken aynı zamanda, inovasyonun ve sosyal dönüşümün hızlanan temposunu açıklıyor.

Batty'nin (2007) bu çalışmada, "model" teriminin, şehirleri nasıl anladığımız ve tasarladığımız konusundaki düşüncelerin merkezinde yer aldığı ve amacın, dijital temsilin, geleneksel mimari temsili arazi kullanım ve hareket kalıplarıyla ilişkilendirerek, biçimi işlevle ve işlevi biçimle birleştirmeyi ve manipüle etmeyi nasıl sağladığını göstermek olduğu belirtiliyor. Ayrıca, şehirlerin fiziksel temsilleri olarak modellerin kullanımına odaklanırken, işlevin biçimi nasıl ürettiğini simüle etmeye odaklanan sembolik modellerden, biçimin geometrisini hem fiziksel hem de görsel olarak temsil etmeye odaklanan ikonik modellere kadar olan gelişimin izlendiği vurgulanıyor.

Giffinger, Fertner, Kramar, Kalasek-Milanovic ve Meijers (2007), çalışmalarında, orta ölçekli şehirleri ele alarak 'akıllı şehirler' kavramına özgü geniş bir faktör ve gösterge yelpazesini dikkate alan türünün ilk örneğini sunmaktadırlar. Çalışmaya göre, sıralamalar ancak veri toplama ve analiz şeffaf bir şekilde yapıldığında anlamlı olabilir ve dolayısıyla sonuçları başkaları tarafından tekrarlanabilir olmalıdır. Ayrıca, bu şeffaflık, orta ölçekli şehirlerin sıralamasını çeşitli bakış açılarından değerlendirmeye olanak tanır. Hangisinin geçerli olduğu ise bilgiyi kullanan kişinin amacına ve ihtiyaçlarına bağlıdır.

Hollands (2008), çalışmanın odak noktasını bazı belirlenmiş akıllı şehirler tarafından benimsenen etiketleme sürecinin oluşturduğunu belirterek, bu süreçte, tanımsal kesinliğinin olmaması ve altta yatan bir öz-övme eğilimi nedeniyle, çalışmada, sözde bu yeni kentsel biçimi karakterize eden bir dizi unsurun sorunlu hale getirilmesi ve kavramın içinde gizli olan bazı temel varsayımların/çelişkilerin sorgulanmasının amaçlandığını vurgulamaktadır. Bu eleştiriye yardımcı olmak için, makale, etiketlenmiş akıllı şehirlerin ne ölçüde girişimci şehrin yüksek teknoloji bir varyasyonu olarak anlaşılabileceğini araştırmakta ve

bazı genel ilkeler üzerine spekülasyonlarda bulunmaktadır. Bu bağlamda, çalışma, özünde, akıllı ve ilerici bir şehrin, çeşitli insan gruplarının girdisine ve katkısına ihtiyaç duyduğunu ve yalnızca gelişmiş bir bilgi teknolojisi altyapısı benimseyerek veya kendini tanıtan web siteleri oluşturarak akıllı olarak etiketlenemeyeceğini savunuyor.

Atzori, Iera ve Morabito (2010), bu çalışmada, nesnelerin internetini ele almaktadır. Bu paradigmanın temel etkinleştirici faktörünün çeşitli teknolojilerin ve iletişim çözümlerinin entegrasyonu olduğu belirtilirken, tanımlama ve izleme teknolojileri, kablolu ve kablosuz sensör ve aktüatör ağları, yeni nesil internet ile paylaşılan geliştirilmiş iletişim protokolleri ve akıllı nesneler için dağıtılmış zekânın, en önemlilerinden sadece birkaçı olduğu vurgulanmaktadır. Çalışma, mevcut teknolojinin nesnelerin interneti konseptini uygulanabilir kılmakla birlikte karşılaşacakları ölçeklenebilirlik ve verimlilik gereksinimlerine pek uymadığını ancak, önümüzdeki yıllarda bu tür konuların ele alınmasının hem endüstriyel hem de akademik laboratuvarlarda ağ oluşturma ve iletişim araştırmaları için güçlü bir itici güç olacağını vurguluyor.

Giffinger, Haindlmaier, Kramar (2010), akıllı şehirlerin altı temel boyutunu belirleyen ilk kapsamlı çerçevelerden birini sağlamıştır: akıllı ekonomi, akıllı insanlar, akıllı yönetim, akıllı mobilite, akıllı ortam ve akıllı yaşam. Bu çok boyutlu model, o zamandan beri alanda temel bir referans haline gelmiştir.

Batty (2013), bu çalışmada, şehirleri anlamak için basitleştirmek ve soyutlamak gerektiğine inandığını ve görünenlerin yüzeyinin altına inilerek şehirlerin nasıl işlediğinin temellerinin ortaya çıkarılması gerektiğini belirtiyor. Ayrıca, şehirlerin sadece "güzel şehir" fikrini destekleyen yapılar, makineler değil organizmalar gibi inşa edilmiş sistemler olarak düşünmek gerektiğini vurguluyor.

Deakin (2013), teknolojik altyapının insan ve kurumsal kapasitelerle entegrasyonunu vurgulayarak kavramsal kapsamı genişletmiştir. Bu

ise, tamamen teknoloji odaklı yorumlardan daha bütüncül bakış açısına erken bir kaymanın işareti olmuştur.

Komninios (2013), bu çalışmada, "akıllı şehirler" olarak adlandırılan yeni disiplinler arası paradigmanın, kentsel gelişim ve planlama, bilgi ve iletişim teknolojileri, web ve internet teknolojileri ile bilgi ve inovasyon yönetimi gibi birçok farklı alandan teori, metodoloji ve uygulamaları bir araya getirerek yerleşik kentsel gelişim ve planlamayı altüst ettiğini belirtiyor. Ayrıca, bu paradigmanın etkisinin, küresel ölçekteki zorlukları da etkilediği için şehirler alanının çok ötesine uzandığını vurguluyor.

Townsend (2013), kentsel gelişimde özel teknoloji şirketlerinin artan rolünü eleştirel bir şekilde incelemiştir. Kurumsal çözümlere aşırı bağımlılığın demokratik yönetişimi ve kamu hesap verebilirliğini zayıflatabileceğini savunmuştur.

Deakin (2014) akıllı şehirleri, sosyal ağlar, kültürel özellikler ve çevresel kapasiteler açısından, entelektüel sermayenin hayati ekolojileri, zenginlik yaratımı ve gelişimlerini düzenleyen katılımcı yönetim standartları bağlamında açıklamaktadır. Akıllı şehirlerin ortaya koyduğu yönetim zorluğuna değinen bu çalışma, güncel yaklaşımları eleştirel bir şekilde incelemiş ve bu incelemeden elde edilen sentezden yola çıkarak, hem akıllı şehir sıralamasının hem de gelecekteki internet anlatımlarının gelişim sınırlamalarının üstesinden gelebilecek bir 'Üçlü Sarmal' modeli geliştirmiştir. Bu çalışmada öne sürülen akıllı şehir modeli, yalnızca yapılandırmakla kalmayıp aynı zamanda bir iletişim sisteminin bilgi temelini de bir araya getirerek bu sınırlamaların üstesinden gelmektedir.

Kitchin (2014), "veri odaklı şehir" kavramını ortaya koymuş, büyük veri, sensörler ve gerçek zamanlı analizlerin çoğalmasının kentsel yönetim ve planlama süreçlerini köklü bir şekilde dönüştürdüğünü savunmuştur. Ayrıca, Kitchin, veri gözetimi, gizlilik ve veriyi kontrol

eden varlıklar arasında güç yoğunlaşması gibi kritik endişeleri de dile getirmiştir.

Kitchin ve Dodge'nin (2014), bu çalışmada, yazılımın kapasitesi ve artan yaygınlığına vurgu yaparak, tıpkı sanayi çağının başlangıcında buharın olduğu gibi, günümüzün yükselen bilgi toplumunun can damarı haline geldiğini, dünyayı şekillendirdiğini ve sosyal ve ekonomik yaşamın nasıl gerçekleştiği konusunda giderek daha fazla fark yarattığını açıklıyorlar. Yazılımın nasıl ve neden önemli olduğunu belgeleyen eser, iş yapma biçimlerinde nasıl yeni yollar yarattığını, mevcut uygulamaları nasıl hızlandırıp otomatikleştirdiğini, bilgi alışverişini nasıl yeniden şekillendirdiğini, sosyal ve ekonomik ilişkileri ve oluşumları nasıl dönüştürdüğünü ve kültürel faaliyetler için nasıl yeni ufuklar açtığını ayrıntılı olarak ele alıyor. Bunu yaparken, yazılımın sağladığı teknolojilerden ziyade, yazılımın kendisini eleştirel bir bakış açısının merkezine koyuyorlar.

Bibri ve Krogstie (2017), akıllı sürdürülebilir şehirlerin bilgi ortamıyla ilişkili olarak ele alındığı bu çalışması, teknolojik yeniliğin çevresel sürdürülebilirlik hedefleriyle uyumlu olması gerektiğini savunarak, bilgi iletişim teknolojilerinin kentsel verimliliği artırabileceğini ancak uygun politika ve yönetim çerçeveleri olmadan sürdürülebilir sonuçları doğal olarak garanti etmediğini belirtiyor. Bu nedenle, çalışmanın amacı yazarlarca, akıllı sürdürülebilir şehirlerle ilgili olarak büyük veri analitiği ve bağlam duyarlı bilişimin temel etkinleştirici teknolojilerini ekosistemler olarak tanımlamak ve özetlemek amacıyla ilgili literatürü gözden geçirmek ve sentezlemek, ayrıca bu ekosistemlerin işleyişiyle ilişkili temel hesaplama ve analitik teknikleri ve süreçleri göstermek şeklinde açıklanmıştır.

Knieps (2017), çalışmanın temel amacını, bilgi ve iletişim teknolojilerinin (BİT) akıllı şehirlerin evrimi için potansiyelini analiz etmek ve özellikle BİT kuruluşlarından ve sektörlerinden gelen yeni oyuncula-

rın devreye girmesiyle birlikte, ulaşım, enerji, su temini ve atık su yönetimi alanlarında geleneksel kamu hizmetlerinin karşılaştığı zorluklara odaklanmak olarak belirtiyor. Çalışmaya göre, akıllı şehirler için sanal ağların karakteri, tamamen IP tabanlı gerçek zamanlı ve uyarlanabilir geniş bant iletişim ağları, küresel navigasyon uydu sistemleri ve bunların üst üste bindirilmiş konum düzeltme ağları ve her yerde bulunan sensör ağ uygulamalarının birlikte çalışabilirliği olmak üzere üç temel üzerine kuruludur. Çünkü bunlar akıllı şehirlerde önemli olan çok sayıda uygulama için BİT temelini oluşturur.

Mora, Bolici ve Deakin (2017), bu çalışma, 1992 ile 2012 yılları arasında yayınlanan literatürün bibliyometrik analizini yaparak akıllı şehirler üzerine yapılan araştırmaların ilk yirmi yılını ele almıştır. Akıllı şehir araştırmalarının parçalı ve tutarlılıktan yoksun olduğunu vurgulayan bu çalışma, gelişimin akıllı şehirler konusunda bütüncül bir bakış açısını destekleyen ve gri literatür şeklinde iki ana yolu izlediğini belirtmektedir.

West (2017), şehirlerin, insanları, enerjiyi ve kaynakları taşıyan ve dolayısıyla akışı şehrin metabolizmasının bir tezahürü olan yollar, demiryolları ve elektrik hatları gibi benzer ağ sistemleri tarafından desteklendiğini belirtiyor. Çalışmaya göre, bu akışlar tüm şehirlerin fiziksel can damarıdır ve organizmalarda olduğu gibi, yapıları ve dinamikleri, maliyetleri ve zamanı en aza indirerek yaklaşık bir optimizasyona doğru seçici bir süreçte içsel olan sürekli geri bildirim mekanizmalarıyla evrimleşme eğilimindedir.

Caragliu ve Bo (2018), bu çalışmada, akıllı kentsel politikaların kentsel ekonomik büyümeyi teşvik edip etmediğini ampirik olarak doğrulayarak ele almaktadır. Bu doğrulama, akıllı kentsel özelliklerin uzun vadede büyümeyi artırıcı olmakla birlikte, kentsel performans üzerinde yalnızca dolaylı bir etkiye sahip olduğu varsayımına dayanmaktadır. Bu varsayım, kentsel performansın Akıllı Kentsel Politikalar ve bir dizi kontrol değişkeni ile açıklandığı bir Enstrümantal Değişkenler

yaklaşımıyla test edilmiştir. Elde edilen sonuçlar, akıllı şehir politikalarına yatırım yapılması ile kentsel GSYİH büyümesi arasında pozitif bir ilişki olduğuna dair güçlü kanıtlar sunmaktadır. Dahası, ampirik tahminler bu ilişkinin nedensel olduğunu, yani akıllı şehir politikalarının ekonomik performansı desteklediğini ve dolayısıyla ters nedenselliği dışladığını göstermektedir.

Komninos (2019), bu çalışmada, nerede olursa olsun her bölge için önemli olan üç büyük zorluğa odaklanmaktadır. Birincisi, akıllı büyüme diye nitelendirdiği ve bilgi, yenilik ve dijital teknolojilere dayalı sınırsız büyüme potansiyelinin fark edilmesiyle giderek daha fazla şehir, bölge ve ülkenin bu sürece yönelimi. İkincisi, yoğun sosyal, doğal ve teknolojik tehditlerin olduğu bir dünyada yaşam kalitesi için ön koşul olan güvenlik ve emniyet olgusu. Üçüncü zorluk ise, yenilenebilir enerji kullanımı, canlı ekosistemlerin korunması, iklim değişikliği ve küresel ısınmayla mücadele konularında sürdürülebilirlik olarak belirtilmektedir. Ayrıca, hızlı kentleşme döneminde, yerleşik sürdürülebilirlik modelleri ve planlama kalıplarının hızla geçerliliğini yitirdiği de vurgulanmaktadır.

Sharifi (2019), bu çalışmada, akıllı şehir hareketinin evrimine potansiyel katkılarını incelemek ve güçlü ve zayıf yönlerini vurgulamak için seçilen 34 akıllı şehir değerlendirme aracının eleştirel bir analizini sunmaktadır. Seçilen araçlar, kapsamlılık, paydaş katılımı, bağlam duyarlılığı, stratejik uyum, belirsizlik yönetimi, bağlantılar ve birlikte çalışabilirlik, zamansal dinamizm, esneklik, uygulanabilirlik, sonuçların sunumu ve iletişimi ve eylem planları ile ilgili kriterleri kapsayan bir analiz çerçevesine göre değerlendirilmiştir. Bulgular, seçilen araçların bu kriterleri ele almada sınırlı başarı elde ettiğini göstermektedir. Çalışma, değerlendirme araçlarının bu kriterleri ele almak için daha iyi stratejiler geliştirmek üzere akıllı çözümler ve büyük veri analitiğindeki gelişmelerden yararlanması gerektiğini savunmaktadır.

Moreno (2024), dijital teknolojileri mekânsal planlamayla bütünleştirerek erişilebilirlik, sürdürülebilirlik ve yaşam kalitesini teşvik eden "15 dakikalık şehir" modelini tanıtmıştır. Bu yaklaşım, insan merkezli kentleşmeye daha geniş bir kaymayı yansıtır. Şehirlerin mahallelerinin işleyiş biçimini değiştirerek nasıl daha dirençli ve mutlu yerler haline gelebileceği hakkında bir çerçeve sunan çalışma, insanların günlük yaşam için ihtiyaç duyduğu neredeyse her şeye, buna konut, iş, alışveriş, sağlık hizmetleri, eğitim ve eğlence dâhil, yürüyerek, bisikletle veya toplu taşıma araçlarıyla 15 dakikalık bir yolculuk mesafesinde ulaşmak konusunda bir model ortaya koyuyor.

Bibri (2024), yapay zekânın kentsel sistemlerdeki rolünü inceleyerek kaynak tahsisi ve kentsel hizmetleri optimize etme potansiyelini göstermiştir. Ayrıca, bu çalışmalar, özellikle veri gizliliği ve algoritmik ön yargı konusunda önemli etik endişeleri de vurgulamaktadır.

Sharifi (2022), COVID-19 pandemisinin kentsel sistemler üzerindeki etkisini incelemiş ve dayanıklılığı çağdaş kentsel planlamanın merkezî bir bileşeni olarak belirlemiştir. Bilgi yapısının genel bir görünümünü elde etmek ve temel temaları haritalamak amacıyla bibliyometrik analiz tekniklerine başvuran çalışma, akıllı şehirlerin sadece verimlilik için değil, aynı zamanda uyum sağlama ve kriz yanıtı için de tasarlanması gerektiğini gösteriyor.

Allam ve Newman (2023), dijital ikiz teknolojilerine odaklanarak, gerçek zamanlı kentsel simülasyon ve öngörücü planlama sağlama kapasitelerini vurgulamışlardır. Bu araçlar, veri odaklı kentsel yönetimde önemli bir ilerlemeyi temsil etmektedir.

Grieves (2023), çalışmada, yalnızca cansız varlıklara değil, insanların biyolojik koşullarına da uygulanmayı içeren Dijital İkiz kavramının yirmi birinci yüzyılın başlarında ortaya atılan ancak geçen on yılın ortalarına kadar yaygınlaşmayan bir kavram olduğunu belirtiyor. Çalışma, ayrıca, ilk olarak somut endüstriyel ürünler için benimsenen Di-

jital İkiz kavramının, o zamandan beri her türlü ürün ve hizmete yayıldığını, hızla süreçlerin ve soyut fikirlerin soyut alanına doğru ilerlediğini ve varlıkların tüm yaşam döngüsü için bir çerçeve oluşturmak üzere farklı türlerden oluştuğunu vurguluyor.

2. Geleneksel Şehir Planlaması

Geleneksel şehir planlaması, modern kentlerin oluşum sürecinde belirleyici olmuş mekânsal organizasyonu rasyonel, sistematik ve merkezî bir anlayışla düzenlemeyi amaçlayan planlama paradigmasını ifade eder. Bu yaklaşım, özellikle 19. yüzyıl sonrası sanayileşme ile ortaya çıkan kentsel sorunlara çözüm üretme çabasıyla gelişmiş ve 20. yüzyıl boyunca planlama disiplinine hâkim olmuştur (Hall, 2002). Bu modelde şehir, büyük ölçüde fiziksel bileşenlerin düzenlenmesi gereken bir sistem olarak ele alınır; sosyal, ekonomik ve kültürel boyutlar ise çoğunlukla ikincil düzeyde değerlendirilir. Planlama süreci, teknik uzmanlık bilgisine dayalı, yukarıdan aşağıya işleyen ve uzun vadeli projeksiyonlara dayanan bir yapı sergiler (Faludi, 1973). Ayrıca, geleneksel planlama süreçleri genellikle merkezî otoriteler tarafından yürütülür ve vatandaş katılımı sınırlıdır. Bu durum, planların toplumsal ihtiyaçları yeterince yansıtmamasına neden olabilir (Arnstein, 1969).

Geleneksel şehir planlamasının epistemolojik temeli, pozitivist bilgi anlayışına dayanmaktadır. Bu yaklaşımda, kentsel gerçekliğin ölçülebilir ve analiz edilebilir olduğu varsayılır. Planlama, bilimsel yöntemler aracılığıyla “en optimal” mekânsal düzenin belirlenmesi süreci olarak görülür (Friedmann, 1995). Rasyonel planlama modeli, bu anlayışın en belirgin yansımasıdır. Bu modelde, problemin tanımlanması, veri toplama ve analiz, alternatiflerin geliştirilmesi, alternatiflerin değerlendirilmesi ve en uygun çözümün seçimi şeklinde doğrusal bir planlama süreci kurgulanır (Meyerson & Banfield, 1955). Bu yaklaşım,

planlamayı teknik bir problem çözme süreci olarak ele almakta ve belirsizlikleri minimize etmeyi amaçlamaktadır.

2.1. Planlama Araçları ve Yöntemleri

a) Zoning (Fonksiyonel Ayrışma): Zoning, geleneksel şehir planlamasının en temel araçlarından biridir. Bu sistemde kentsel alanlar, konut alanları, ticaret bölgeleri ve sanayi alanları gibi belirli fonksiyonlara göre ayrıştırılır. Bu yaklaşımın amacı, farklı kullanım türleri arasındaki çatışmaları önlemek ve düzenli bir mekânsal yapı oluşturmaktır (Caves and Cullingworth, 2023). Ancak zamanla zoning uygulamaları, monofonksiyonel ve sosyal açıdan parçalanmış kent dokularına yol açtığı gerekçesiyle eleştirilmiştir. Ayrıca, zoning uygulamalarının, farklı gelir gruplarının mekânsal olarak ayrışmasına neden olarak, gettoleşme, sosyal eşitsizlik ve mekânsal segregasyon gibi sorunları beraberinde getirdiği ileri sürülmüştür (Harvey, 2010).

b) Mastır Planlama: Geleneksel planlama, uzun vadeli nazım planlar (mastır planlar) üzerinden yürütülür. Bu planlar, genellikle 20–50 yıllık projeksiyonlara dayanır ve kentin mekânsal gelişimini önceden belirler (Hall, 2001). Arazi kullanım kararları, ulaşım sistemlerinin organizasyonu ve nüfus ve nüfus yoğunluk öngörülerini mastır planlarda detaylandırılır. Ancak bu planların statik yapısı, hızlı değişen kentsel dinamiklere uyum sağlamada yetersiz kalabilmektedir.

c) Ulaşım Planlaması: Geleneksel şehir planlamasında ulaşım, büyük ölçüde araç odaklıdır. Yol hiyerarşisi, ana arterler, toplayıcı yollar ve yerel yollar şeklinde organize edilir (Meyer & Miller, 2001). Ancak bu yaklaşım, otomobil kullanımını teşvik ederken, yaya ile bisiklet gibi alternatif ulaşım türlerini geri plana itmiştir.

d) Nüfus ve Yoğunluk Projeksiyonları: Planlama sürecinde demografik tahminler önemli bir yer tutar. Nüfus artışı, hane halkı büyüklüğü ve göç gibi faktörler analiz edilerek konut ve altyapı ihtiyaçları belirlenir

(Batty, 2007). Ancak bu projeksiyonlar çoğu zaman belirsizlikler içerir ve ekonomik ve sosyal değişimleri yeterince yansıtmaz.

Geleneksel planlama, uzun vadeli ve sabit planlara dayanması nedeniyle esneklikten yoksundur. Bu durum, hızlı değişen ekonomik ve sosyal koşullar karşısında planların işlevsiz hâle gelmesine yol açabilir (Healey, 1997). Ayrıca, geleneksel planlamanın çoğu zaman insan davranışlarını ve gündelik yaşam pratiklerini göz ardı ederek, sokak yaşamını zayıflatığı, toplumsal etkileşimi azalttığı ve kentlerin canlılığını yok ettiği ileri sürülmüştür (Jacobs, 2019). Ek olarak, zoning uygulamaları farklı gelir gruplarının mekânsal olarak ayrışmasına sebep olarak gettolaşma, sosyal eşitsizlik ve mekânsal ayrışma gibi sorunları beraberinde getirmektedir (Harvey, 2010). Geleneksel planlama süreçleri genellikle merkezî otoriteler tarafından yürütüldüğü için vatandaş katılımı da sınırlıdır. Bu ise, planların toplumsal ihtiyaçları yeterince yansıtmamasına neden olabilir (Arnstein, 1969).

Geleneksel şehir planlaması, modern kentlerin oluşumunda kritik bir rol oynamış, özellikle altyapı organizasyonu ve mekânsal düzen açısından önemli katkılar sağlamıştır. Ancak bu yaklaşım, dinamik değişimlere uyum sağlayamaması, sosyal boyutları yeterince dikkate almaması ve katılımcı süreçleri sınırlı tutması nedeniyle günümüz kentlerinin karmaşık yapısını açıklamada yetersiz kalmıştır. Bu bağlamda, çağdaş planlama yaklaşımları, esneklik, katılımcılık ve veri temelli karar alma gibi unsurları ön plana çıkarmaktadır.

2.2. Modernist Planlama Paradigması

20. yüzyılın başında modernist düşünce, şehir planlamasını derinden etkilemiştir. Modernist planlama, düzen, fonksiyonellik ve standardizasyon ilkelerine dayanır. Bu bağlamda Le Corbusier gibi mimar ve teorisyenler, kenti “makine” metaforu üzerinden yeniden kurgulamıştır. Fonksiyonel ayrışma (zoning), yüksek yoğunluklu yapılaşma,

geniş ulaşım aksları ve standartlaştırılmış mekânsal düzen modernist planlamanın temel özelliklerini oluşturmaktadır. Bu yaklaşım, kentsel karmaşıklığı kontrol altına almayı ve düzenli bir yaşam çevresi oluşturmayı hedeflemiştir.

2.3. Akıllı Şehir Kavramı

Akıllı şehir (smart city) kavramı, 21. yüzyılda bilgi ve iletişim teknolojilerinin kent yönetimi ve planlamasına entegrasyonu ile ortaya çıkan yeni bir kentsel paradigma olarak tanımlanmaktadır. Bu yaklaşım, şehirlerin daha verimli, sürdürülebilir ve yaşanabilir hale getirilmesini amaçlamaktadır (Deakin, 2014). Akıllı şehirler, yalnızca teknolojik alt-yapıların entegrasyonu ile sınırlı olmayıp; aynı zamanda yönetim, ekonomi, çevre ve toplumsal yaşamın dijitalleşmesiyle bütüncül bir dönüşümü ifade eder (Kitchin, 2014).

Akıllı şehir kavramı üzerine literatürde farklı tanımlar bulunmaktadır. Giffinger ve ark. (2007), Avrupa'daki orta ölçekli şehirleri altı eksene göre (akıllı ekonomi, akıllı yönetim, akıllı ulaşım, akıllı çevre, akıllı yaşam ve akıllı insan) sınıflandırmıştır. Bu altı temel eksen: akıllı ekonomi; yenilikçilik, girişimcilik ve dijital ekonomi, akıllı yönetim; e-devlet uygulamaları, şeffaflık ve katılımcı karar alma, akıllı ulaşım; akıllı trafik sistemleri, otonom araçlar ve entegre ulaşım çözümleri, akıllı çevre; enerji verimliliği, atık yönetimi ve hava kalitesi izleme, akıllı yaşam; sağlık hizmetleri, eğitim ve güvenlik, akıllı insan; dijital okuryazarlık, eğitim düzeyi ve sosyal katılım boyutlarıyla değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Bütün bu değerlendirmeler doğrultusunda, akıllı şehir, kendi kendine karar veren, bağımsız ve bilinçli vatandaşların 'akıllı' donanım ve faaliyetlerinin birleşimi üzerine kurulu, bu altı özellik boyutunda ileriye dönük bir şekilde iyi performans gösteren bir şehir olarak nitelendirilebilir.

Caragliu ve Bo (2018)'ya göre ise şehirler, insan ve sosyal sermayeye ve geleneksel ulaşım ve modern bilgi iletişim teknolojisi altyapısına yapılan yatırımlar, katılımcı yönetim yoluyla doğal kaynakların akıllıca yönetimiyle birlikte sürdürülebilir ekonomik büyümeyi ve yüksek yaşam kalitesini destekliyorsa akıllı olarak tanımlanır. İlk dönem akıllı şehir uygulamaları daha çok teknoloji odaklı iken, zamanla kavram evrilmiş ve insan odaklı, katılımcı ve sürdürülebilirlik temelli bir yapıya dönüşmüştür (Hollands, 2008).

Akıllı şehir kavramı, bilgi toplumu kuramı ile de yakından ilişkilidir. Manuel Castells'e (1996) göre, çağdaş toplumlar "ağ toplumu" olarak tanımlanmakta ve bilgi akışları ekonomik ve sosyal yapının temelini oluşturmaktadır. Bu ise şehirleri veri üreten, veri işleyen ve veri üzerinden karar veren sistemler haline getirmektedir.

Akıllı şehirler aynı zamanda küresel rekabetin araçlarıdır. Şehirler, yatırım çekmek ve ekonomik büyüme sağlamak amacıyla teknoloji odaklı dönüşümler gerçekleştirmektedir (Komninos, 2013). Bu durum, şehirlerin birer "yenilik merkezi" olarak yeniden konumlanmasına yol açmıştır.

Akıllı şehir yaklaşımı, sürdürülebilir kalkınma hedefleri ile de doğrudan ilişkilidir. Enerji verimliliği, karbon salınımının azaltılması ve çevresel kaynakların korunması bu modelin temel bileşenlerindendir (Townsend, 2013).

2.3.1 Akıllı Şehirler ve Teknolojik Altyapı

Akıllı şehirlerin teknolojik temelini, fiziksel nesnelerin sensörler aracılığıyla internete bağlanmasını sağlayarak şehirdeki altyapıların gerçek zamanlı izlenebilmesine olanak sağlayan nesnelerin interneti, şehirlerden elde edilen büyük veri setlerinin talep tahmini, davranış analizi ve risk yönetimi alanlarında kullanıldığı büyük veri ve veri analitiği, trafik yönetimi, enerji dağıtımı, acil durum yönetimi gibi karar alma

süreçlerini otomatikleştiren yapay zekâ ve veri depolama ve işlem kapasitesi sağlayan ve sistemlerin ölçeklenebilirliğini artıran bulut bilişim oluşturmaktadır (Atzori ve ark., 2010). Dolayısıyla, geleneksel planlamanın statik yapısının aksine, akıllı şehir paradigması dinamik bir yapıya sahiptir. Kararlar geleneksel planlamada uzman odaklı alınırken, akıllı şehir konseptinde veri odaklı alınır. Karar alma mekanizmalarına katılım geleneksel planlamada sınırlı iken, akıllı şehir planlamasında sürekli artan bir nitelik gösterir.

Akıllı şehir yaklaşımının, çoğu zaman teknolojiyi çözümün merkezine yerleştirirken, sosyal ve politik boyutların ihmal edilmesine yol açabileceği de göz önünde bulundurulmalıdır. Ayrıca, akıllı şehirler, büyük miktarda veri topladığından, mahremiyet ihlalleri, sürekli gözetim ve veri güvenliği riskleri gibi sorunları beraberinde getirebilir (Kitchin, 2014). Bütün bunlara ek olarak, teknolojiye erişimdeki eşitsizliklerin şehir içinde yeni sosyal ayrımlar yaratabilme ve akıllı şehir projelerinin çoğu zaman büyük teknoloji şirketlerine bağımlılığı dolayısıyla yerel yönetimlerin bağımsızlığını azaltabilme ihtimali göz ardı edilmemelidir.

2.3.2. Akıllı Şehir Bileşenleri

Akıllı şehir kavramı, yalnızca teknolojik altyapıların kentsel sistemlere entegrasyonu ile sınırlı olmayan; ekonomik, yönetsel, çevresel ve toplumsal boyutları içeren çok katmanlı bir kentsel dönüşüm modelini ifade eder. Bu çerçevede akıllı şehirler, literatürde çoğunlukla bütüncül bir sistem yaklaşımıyla ele alınmakta ve kentsel performansın farklı alanlarda eş zamanlı olarak iyileştirilmesini hedefleyen bir yapı olarak tanımlanmaktadır (Giffinger ve ark., 2007).

Akıllı ekonomi boyutu, şehirlerin yenilik üretme kapasitesi, girişimcilik ekosistemi ve dijitalleşme düzeyi ile doğrudan ilişkilidir. Bu

bağlamda akıllı şehirler, yüksek katma değerli üretim süreçlerini destekleyen, bilgi temelli ekonomiyi teşvik eden ve dijital girişimciliği merkezine alan yapılar olarak ortaya çıkmaktadır. Komninos'a (2013) göre akıllı şehirler, inovasyonun mekânsal olarak yoğunlaştığı ve bilgi akışlarının ekonomik büyümeyi doğrudan etkilediği "ağ merkezleri" olarak işlev görmektedir. Bu nedenle akıllı ekonomi, yalnızca teknolojik üretim kapasitesini değil, aynı zamanda şehirlerin küresel rekabet gücünü de belirleyen temel bileşenlerden biri haline gelmiştir.

Akıllı yönetim, kamu yönetiminde dijitalleşme, şeffaflık ve katılım-cılık ilkelerinin teknoloji aracılığıyla yeniden yapılandırılmasını ifade eder. Bu yaklaşımda e-devlet uygulamaları, açık veri platformları ve dijital katılım araçları, karar alma süreçlerinin daha kapsayıcı ve etkin hâle gelmesini amaçlamaktadır. Castells'in (1996) ağ toplumu yaklaşımı çerçevesinde değerlendirildiğinde, yönetim mekanizmalarının da hiyerarşik yapılardan ağ tabanlı yapılara doğru evrildiği görülmektedir. Ancak bu dönüşüm, aynı zamanda veri kontrolü ve yönetsel güç dengeleri açısından yeni tartışmaları da beraberinde getirmektedir.

Akıllı ulaşım bileşeni, şehir içi hareketliliğin bilgi teknolojileri aracılığıyla optimize edilmesini kapsamaktadır. Gerçek zamanlı trafik yönetimi, entegre toplu taşıma sistemleri ve otonom araç teknolojileri bu bileşenin temel unsurlarıdır. Townsend'e (2013) göre akıllı ulaşım sistemleri, kentsel hareketliliği yalnızca hız açısından değil, aynı zamanda enerji verimliliği ve çevresel sürdürülebilirlik açısından da dönüştürmektedir. Bu çerçevede ulaşım, yalnızca fiziksel bir hareketlilik sistemi değil, aynı zamanda veri temelli bir optimizasyon alanı olarak yeniden tanımlanmaktadır.

Akıllı çevre bileşeni ise enerji verimliliği, kaynak yönetimi ve çevresel sürdürülebilirlik odaklı uygulamaları içermektedir. Bu kapsamda akıllı şehirler, sensör tabanlı çevre izleme sistemleri, akıllı enerji şebekeleri ve atık yönetim teknolojileri aracılığıyla ekolojik ayak izini azaltmayı hedeflemektedir. Batty'ye (2013) göre şehirler giderek daha

fazla “hesaplanabilir sistemler” haline gelmekte ve çevresel süreçler veri analitiği aracılığıyla yönetilebilir hâle gelmektedir. Bu durum, çevresel politikaların da giderek daha teknik ve veri odaklı bir karakter kazanmasına yol açmaktadır.

Akıllı yaşam boyutu, şehirlerde yaşam kalitesinin artırılmasını hedefleyen sağlık, eğitim, güvenlik ve kültürel hizmetlerin dijitalleşmesini kapsamaktadır. Bu bağlamda akıllı şehirler, yalnızca fiziksel altyapıların değil, aynı zamanda sosyal refah sistemlerinin de teknoloji aracılığıyla yeniden yapılandırıldığı alanlar olarak değerlendirilmektedir. Ancak Kitchen’in (2014) de vurguladığı gibi, bu süreç aynı zamanda veri yoğun yönetim biçimlerinin bireysel mahremiyet üzerinde yeni baskılar oluşturmaya neden olabilmektedir.

Son olarak akıllı insan bileşeni, bireylerin dijital becerileri, eğitim düzeyi ve sosyal katılım kapasitesi ile ilişkilidir. Akıllı şehir literatürü, teknolojik altyapıların tek başına yeterli olmadığını, bu sistemleri kullanabilecek ve geliştirebilecek insan sermayesinin kritik öneme sahip olduğunu vurgulamaktadır. Bu bağlamda dijital okuryazarlık, yenilikçilik kapasitesi ve toplumsal katılım, akıllı şehirlerin sürdürülebilirliği açısından belirleyici unsurlar arasında yer almaktadır (Caragliu ve ark., 2018).

Genel olarak değerlendirildiğinde akıllı şehir bileşenleri, birbirinden bağımsız yapılar değil, aksine sürekli etkileşim halinde olan bütüncül bir sistemin parçalarıdır. Bu sistemde ekonomik üretim, yönetim mekanizmaları, ulaşım ağları, çevresel yönetim ve sosyal yapı birbirine veri akışları aracılığıyla bağlanmaktadır. Ancak bu bütüncül yapı, aynı zamanda teknolojik bağımlılık, veri güvenliği ve dijital eşitsizlik gibi yeni risk alanlarını da beraberinde getirmektedir. Bu nedenle akıllı şehir yaklaşımı, yalnızca teknik bir modernizasyon süreci olarak değil, aynı zamanda sosyo-politik bir dönüşüm modeli olarak ele alınmalıdır.

3. Bilişim Temelli Şehir Modeli: Veri Öncelikli Adaptif Şehir Paradigması

3.1. Kavramsal Temellendirme

Bilişim temelli şehir modeli, akıllı şehir literatürünün teknoloji merkezli fakat çoğu zaman parçalı yapısını aşarak, kenti veri üretimi, veri işleme ve veri temelli karar üretimi üzerinden çalışan bütüncül bir sistem olarak yeniden tanımlayan özgün bir teorik yaklaşımdır. Bu modelde şehir, klasik planlama literatüründeki gibi yalnızca mekânsal bir organizasyon değil; aynı zamanda sürekli öğrenen, kendini optimize eden ve adaptif davranış sergileyen bir sibernetik sistem olarak ele alınmaktadır (Batty, 2013).

Bu yaklaşım, Batty'nin (2013) "computable city" (hesaplanabilir şehir) fikrini genişleterek, şehri yalnızca analiz edilebilir bir nesne olmaktan çıkarıp kendi davranışını üretebilen bir sistem haline getirir (Kitchin, 2014). Böylece planlama süreci, statik master planlardan dinamik algoritmik sistemlere evrilmektedir.

3.2. Teorik Arka Plan: Veri Odaklı Şehir Ontolojisi

Bilişim temelli şehir modeli üç katmanlı bir ontolojik yapı üzerine inşa edilir:

(i) Fiziksel Katman: Bu katman, konut dokusu, ulaşım altyapısı, enerji ağları ve kamusal alanlar gibi kentin klasik mekânsal bileşenlerini içerir. Ancak geleneksel şehirlerden farklı olarak bu katman statik değildir. Nesnelerin interneti sensörleri ve dijital ikiz teknolojileri aracılığıyla sürekli izlenir ve veri üretir (Castells, 1996).

(ii) Veri Katmanı: Modelin merkezinde yer alan veri katmanı, kentsel yaşamın tüm dinamiklerinden sürekli veri akışı üretir. Sensör ağları,

mobilité verileri, enerji tüketim verileri ve sosyal davranış verileri üzerinden şehir hakkında sürekli bir “dijital iz” oluşturulur. Kitchin’in (2014) ifade ettiği gibi modern şehirler giderek “data-driven urbanism” yapısına dönüşmektedir. Ancak bu modelde, veri yalnızca analiz nesnesi değil, doğrudan karar üretim girdisi olarak konumlandırılır (Healey, 1997).

(iii) Zekâ Katmanı: Bu katman, yapay zekâ ve makine öğrenmesi algoritmalarından oluşur ve şehir yönetiminin karar mekanizmasını temsil eder. Trafik akışlarının optimize edilmesi, enerji dağıtımının dengelenmesi ve kentsel büyümenin yönlendirilmesi gibi süreçler bu katman tarafından gerçek zamanlı olarak yönetilir. Bu yapı, Castells’in (1996) ağ toplumu yaklaşımından farklı olarak yalnızca ağların içinde işleyen bir şehir değil, ağın kendisini yöneten bir şehir sistemi üretmektedir.

3.3. Sistemsel İlkeler

Bilişim temelli şehir modeli beş temel ilke üzerine inşa edilir:

1. Sürekli Veri Üretimi: Şehir, kesintili veri toplama yerine sürekli veri üreten bir sistem olarak çalışır. Bu durum, planlama sürecini periyodik veri toplama ve analizinden çıkarıp gerçek zamanlı veri akışına dayalı hâle getirir. Yani şehirdeki her fiziksel ve sosyal unsur veri üretir.

2. Gerçek Zamanlı Yönetişim: Planlama kararları statik planlara değil, anlık veri akışlarına göre verilir. Bu durum, Healey’in (1997) katılımcı planlama modelinden farklı olarak **algoritmik yönetim** yaklaşımını doğurur (Korninos, 2013).

3. Adaptif Planlama: Planlama artık sabit bir belge değil, sürekli güncellenen bir süreçtir. Şehir, değişen koşullara göre kendini yeniden optimize eder. Dolayısıyla, bu yaklaşım, geleneksel statik master plan anlayışının yerini dinamik planlama sistemine bırakması anlamına gelir.

4. Öngörüsöl Kent Yönetimi: Yapay zekâ destekli modeller aracılığıyla, nüfus yoğunluğu projeksiyonları, trafik sıklığı tahminleri ve enerji talep senaryoları gibi alanlarda sistem yalnızca mevcut durumu değil, gelecekteki senaryoları da hesaplar.

5. Çok Aktörlü Veri Entegrasyonu: Belediye, özel sektör ve vatandaş verileri tek bir sistemde birleşir. Bu yapı, klasik hiyerarşik yönetim modelinin yerini dağıtık karar sistemlerine bırakır ve nihai koordinasyon veri sistemleri üzerinden sağlanır.

3.4. Teknolojik Altyapı: Bilişim Temelli Şehir Modelinin Dijital Omurgası

3.4.1. Teknolojik Altyapının Kentsel Sistemlerdeki Rolü

Bilişim temelli şehir modelinde teknolojik altyapı, yalnızca destekleyici bir unsur değil, kentsel sistemin operasyonel omurgası olarak konumlanmaktadır. Geleneksel şehir planlamasında altyapı fiziksel ağlar (yol, su, enerji) üzerinden tanımlanırken, bu modelde altyapı aynı zamanda dijital veri akışları, algoritmik karar sistemleri ve siber-fiziksel etkileşim katmanlarını içeren çok boyutlu bir yapıya dönüşmektedir (Batty, 2013). Bu dönüşüm, şehirleri “fiziksel mekân” olmaktan çıkarak siber-fiziksel sistemler haline getirmektedir. Bu bağlamda şehir hem fiziksel hem dijital bileşenlerin eş zamanlı çalıştığı entegre bir ağ sistemidir. Bilişim temelli şehir modelinde, sistem dinamiği açısından teknolojik altyapı, fiziksel ve sosyal veri (girdi), yapay zekâ ve analitik sistemler (işleme), kararlar ve optimizasyonlar (çıkı) ve yeni veri üretimi (geri besleme) şeklinde konumlanır. Bu yapı, şehirleri klasik “açık sistem” olmaktan çıkarıp kendini düzenleyen kapalı döngü haline getirir.

Teknolojik altyapı, bilişim temelli şehir modelinde yalnızca bir destek sistemi değil, doğrudan kentsel varoluşun üretim mekanizmasıdır. Bu bağlamda şehir, yalnızca fiziksel bir yerleşim ve veri üreten bir organizma değil aynı zamanda algoritmik olarak yönetilen bir sistemdir.

Bu dönüşüm, şehir planlamasını mimari bir disiplin olmaktan çıkarak hesaplamalı kentsel bilim alanına taşır.

3.4.2. Nesnelerin İnterneti ve Gerçek Zamanlı Veri Üretimi

Teknolojik altyapının temel bileşenlerinden biri olan nesnelerin interneti, fiziksel nesnelerin sensörler aracılığıyla internete bağlanarak sürekli veri üretmesini sağlar. Bu yapı, şehir içindeki her nesneyi bir “veri üretim düğümü” haline getirir (Kitchin, 2014). Bu sistemin şehir ölçeğindeki karşılığı, trafik sensörleri, enerji sayaçları, su tüketim izleyicileri ve çevresel kalite ölçüm cihazları şeklinde genişler.

Nesnelerin interneti, fiziksel dünyanın dijital dünya ile bütünleşmesini sağlayan temel teknolojik paradigmadır (Atzori, Iera ve Morabito, 2010). Bilişim temelli şehir modelinde ise nesnelerin interneti, yalnızca veri toplamaz, aynı zamanda karar üretim sistemlerini besleyen sürekli bir geri besleme mekanizması oluşturur.

3.4.3. Büyük Veri ve Kentsel Analitik

Nesnelerin interneti tarafından üretilen veriler, büyük veri analitiği ile işlenir. Büyük veri, yüksek hacim, hız ve çeşitlilik özellikleriyle tanımlanır. Şehir bağlamında ise büyük veri, hareketlilik analizi, enerji tüketim tahminleri, su ve kaynak optimizasyonu ve sosyal davranış modellemesi gibi alanlarda kullanılır.

Modern şehirler artık “code/space” yani kod tarafından şekillendirilen mekânlardır (Kitchin ve Dodge, 2014). Bu bağlamda veri, yalnızca analiz aracı değil, doğrudan mekânsal üretim mekanizmasıdır. Dolayısıyla, bilişim temelli şehir modelinde büyük veri, yalnızca geçmişi açıklamaz, aynı zamanda geleceği tahmin eden bir sistem olarak işlev görür.

3.4.4. Yapay Zekâ ve Otonom Karar Sistemleri

Yapay zekâ, teknolojik altyapının karar verme katmanını oluşturur. Bu sistemler, trafik akışlarını optimize eder, enerji dağıtımını dengeler,

acil durum senaryolarını yönetir ve kentsel büyümeyi simüle eder. Bu yapı, aynı zamanda, şehir yönetimini “reaktif” olmaktan çıkarıp proaktif ve öngörüsöl hale getirir.

Batty’nin (2013) şehirleri “hesaplanabilir sistemler” olarak tanımlaması, bu dönüşümün teorik temelini oluşturur. Ancak bilişim temelli modelde yapay zekâ yalnızca hesaplama aracı değil, kentsel karar mekanizmasının aktif bileşeni olarak konumlanır.

3.4.5. Dijital İkiz Teknolojisi

Dijital ikiz, fiziksel şehrin sanal bir kopyasının oluşturulması ve bu kopya üzerinden simülasyon yapılmasını sağlayan kritik bir teknolojidir. Bu sistem sayesinde, gerçek zamanlı şehir simülasyonu, kriz senaryoları testleri, altyapı optimizasyonu ve politika etkisi analizi mümkün hâle gelir. Dijital ikiz yaklaşımı, şehir planlamasını “statik harita üretimi” olmaktan çıkararak sürekli simülasyon tabanlı yönetim modeline dönüştürür (Grieves, 2023).

3.4.6. Bulut Bilişim ve Dağıtık Hesaplama Altyapısı

Bulut bilişim, şehir verisinin merkezî olmayan, ölçeklenebilir ve esnek şekilde işlenmesini sağlar. Bu yapı, veri depolama, gerçek zamanlı analiz ve sistem entegrasyonu için kritik bir rol oynar. Bilişim temelli şehir modelinde bulut altyapısı, şehir yönetimini merkezî sunuculardan çıkararak dağıtık karar sistemlerine taşır.

3.4.7. Siber Güvenlik ve Altyapı Dayanıklılığı

Teknolojik altyapının en kritik boyutlarından biri siber güvenliktir. Çünkü şehir artık yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda dijital bir saldırı yüzeyi haline gelmiştir. Veri sızıntıları, altyapı sabotajları, algoritmik manipölasyon ve sistemsel çöküşler potansiyel riskler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Veri temelli şehirler aynı zamanda politik ve güvenlik açısından da kırılgan yapılardır (Kitchin, 2014). Bu nedenle bilişim temelli modelde güvenlik, sistemin “eklenti”si değil, çekirdek bileşenidir.

3.4.8. Entegrasyon Problemi: Sistemlerin Birlikte Çalışabilirliği

Modern şehir teknolojilerinin en büyük sorunlarından biri sistemler arası uyumluluk problemidir. Nesnelerin interneti platformları, belediye veri tabanları, özel sektör sistemleri ve devlet veri altyapıları gibi farklı sistemler arasında olabilecek entegrasyon eksikliği, verimliliği düşürmektedir. Bu nedenle, bilişim temelli model, teknolojiyi parçalı değil, tekil bir kentsel işletim sistemi olarak ele alır.

3.5. Geleneksel ve Akıllı Şehirlerden Ayrışma

Bilişim temelli şehir modeli, statik ve plan merkezli geleneksel şehir planlamasından ve teknoloji eklemeli ve çoğu zaman parçalı (modüller) akıllı şehir yaklaşımından, sistem davranışı üreten ve hatta dönüştüren yapısıyla ayrışır ve ötesine geçer. Bu ayrım sadece teknolojik değil aynı zamanda epistemolojik bir kırılmaya da işaret eder. Şehir artık “planlanan bir nesne” değil, **kendi kararlarını üreten bir sistem** haline gelir.

Ayrıca, bilişim temelli şehir modelinde yönetim, klasik bürokratik yapıdan çıkarak **algoritmik kamusalılık** biçimini alır. Dolayısıyla, bu model, açık veri sistemleri, yapay zekâ destekli karar mekanizmaları ve gerçek zamanlı vatandaş geri bildirimi üzerine kuruludur.

Ancak bu yapı aynı zamanda “siber-otoriterlik” riskini de barındırır. Çünkü karar mekanizmaları giderek teknik sistemlere devredilmektedir (Kitchin, 2014). Bu nedenle, bilişim temelli şehir modelinin yalnızca teknik değil etik bir çerçeveye ihtiyaç duyduğu söylenebilir.

3.6. Bilişim Temelli Sistemler Doğrultusunda Yeni Nesil Şehir Planlamasının Ekonomisi

3.6.1. Ekonomik Yapı: Veri Tabanlı Şehir Ekonomisi

Bilişim temelli şehirde ekonomik yapı, klasik sanayi ekonomisinden farklı olarak fiziksel üretimden ziyade bilgi üretimine dayalıdır. Dolayısıyla, veri ekonomisi, yapay zekâ tabanlı dijital üretim ve platform tabanlı hizmetler bilişim temelli şehirde ekonomik yapının temelini oluşturur. Komninos'un (2013) inovasyon şehirleri yaklaşımı burada genişletilerek şehir, yalnızca inovasyon üreten değil, aynı zamanda **inovasyonu otomatik olarak optimize eden bir sistem** olarak yeniden tanımlanır. Ancak, veri bağımlılığı, siber güvenlik açıkları, algoritmik ön yargı ve dijital eşitsizlik gibi faktörlerin bu modelin temel risklerini oluşturduğunu belirtmek gerekir. Çünkü, bilişim temelli şehirler yalnızca teknik değil aynı zamanda politik sistemlerdir. Bu nedenle modelde, teknik altyapı kadar yönetim etiği de kritik önemdedir (Kitchin, 2014).

Bilişim temelli yeni nesil şehir planlaması, kent yönetiminde bilgi ve iletişim teknolojilerinin, yapay zekânın, büyük veri analitiğinin, nesnelerin internetinin ve dijital altyapıların kullanılmasını ifade etmektedir. Bu dönüşüm ise, şehirlerin sürdürülebilirliğini ve verimliliğini artırırken önemli ekonomik maliyetler de yaratmaktadır. Literatür, bu maliyetlerin yalnızca altyapı yatırımlarıyla sınırlı olmadığını, aynı zamanda, bakım, güncelleme, veri yönetimi, siber güvenlik ve insan sermayesi maliyetlerini de içerdiğini göstermektedir. 21. yüzyılda kentleşmenin hızlanmasıyla birlikte şehirler; trafik yoğunluğu, çevresel bozulma, enerji tüketimi ve kamu hizmetlerinin etkinliği gibi sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Bu sorunlara çözüm olarak geliştirilen akıllı şehir yaklaşımı, dijital teknolojilerin kent yönetimine entegrasyonunu öngörmektedir.

Akıllı şehirler; sensör ağları, veri merkezleri, yapay zekâ destekli karar sistemleri ve yüksek hızlı iletişim ağları üzerine kurulmaktadır. Ancak bu sistemlerin kurulumu yüksek sermaye gerektirmektedir. Bu nedenle günümüzde temel araştırma sorusu yalnızca "akıllı şehirler ne kadar faydalıdır?" değil, aynı zamanda "ekonomik olarak sürdürülebilir midir?" sorusudur.

Bir akıllı şehir yatırımının ekonomik rasyonalitesi, toplam faydaların toplam maliyetleri aşmasına bağlıdır. Literatürde bu değerlendirme genellikle Maliyet-Fayda Analizi yöntemiyle yapılmaktadır. Knieps (2017), akıllı şehirlerin ekonomik temelini, geniş bant haberleşme ağları, konumlandırma sistemleri ve sensör ve nesnelerin interneti altyapıları gibi üç bileşene dayandırmaktadır. Bu üç unsur aynı zamanda yatırım maliyetlerinin büyük kısmını oluşturmaktadır.

3.6.2. Ekonomik Maliyet Bileşenleri

Yeni nesil şehir planlaması büyük veri üretmektedir. Veri yaşam döngüsünün her aşaması maliyet yaratır: Veri toplama, veri depolama, veri işleme, veri güvenliği, veri analitiği. Kent veri platformlarının kurulması ve işletilmesi önemli bütçe gerektirmektedir. Veri altyapısının parçalı yapısı entegrasyon maliyetlerini daha da yükseltmektedir. Knieps (2017), akıllı şehirlerin ekonomik temelini, geniş bant iletişim ağları, konumlandırma sistemleri ve sensör ve nesnelerin interneti altyapıları gibi bileşenlere dayandırmaktadır. Bu unsurlar aynı zamanda yatırım maliyetlerinin büyük kısmını oluşturmaktadır.

Akıllı şehir projelerinin en büyük maliyet kalemi bilgi ve iletişim teknolojileri altyapısıdır. Fiber optik ağlar, 5G haberleşme sistemleri, veri merkezleri, bulut bilişim sistemleri, coğrafi bilgi sistemleri, akıllı trafik sistemleri, akıllı enerji şebekeleri, atık yönetimi, su yönetimi ve hava kalitesi izleme gibi nesnelerin interneti sensör ağlarına yapılan yatırımlar en yüksek maliyet kalemlerini oluşturmaktadır. Bu sistem-

lerin ilk kurulum maliyetleri yüksek olduğu gibi sürekli bakım gerektirmeleri nedeniyle operasyonel maliyetleri de artırmaktadır. Nesnelerin interneti tabanlı şehirlerde milyonlarca cihazın yönetilmesi gerektiği belirtilmektedir.

Akıllı şehirlerde dijitalleşme arttıkça siber saldırı riski de artmaktadır. Akıllı şehirler büyük miktarda veri üretmektedir. Bu nedenle, veri koruma sistemleri, güvenlik operasyon merkezleri, kriptografi altyapıları ve yedekleme sistemleri zorunlu hâle gelmektedir. Bu durum akıllı şehirlerde güvenlik harcamalarının zorunlu bir yatırım kalemi olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, dijital dönüşüm süreçleri, kurumsal yeniden yapılanma, teknolojik eskime, güvenlik yazılımları, şifreleme sistemleri, güvenlik operasyon merkezleri ve personel eğitimi ek maliyetler yaratmaktadır. Özellikle teknolojik yenilenme ihtiyacı nedeniyle sistemlerin birkaç yılda bir güncellenmesi gerekmektedir.

Teknoloji yatırımları kadar bir diğer önemli unsur insan kaynağıdır. Akıllı şehir projelerinde, veri bilimcileri, yapay zekâ uzmanları, siber güvenlik uzmanları, yazılım mühendisleri ve dijital belediyeçilik uzmanları istihdam edilmelidir. OECD araştırmaları, nitelikli iş gücü eksikliğinin akıllı şehirlerin en önemli maliyet unsurlarından biri olduğunu vurgulamaktadır.

3.6.3. Bilişim Temelli Şehir Modelinin Finansal Sistem Olarak Model-lenmesi

Bilişim temelli şehir modeli yalnızca teknik bir altyapı tasarımı değil, aynı zamanda çok katmanlı bir finansal sistem olarak ele alınmalıdır. Modern şehirler, kamu harcamaları, özel sektör yatırımları ve veri ekonomisi gelirlerinin birleştiği hibrit ekonomik yapılardır. Bu nedenle şehir planlaması, klasik imar yaklaşımından farklı olarak dinamik maliyet-fayda optimizasyon problemi haline gelir (Alonso, 1964).

Şehirler zaman içerisinde maliyet ve fayda bağlamında değişime uğrar. Bilişim temelli şehir modelinde, altyapı maliyeti, teknoloji maliyeti ve operasyonel maliyet toplam maliyetin üç ana bileşenini oluşturur. Ulaşım sistemleri, enerji şebekeleri ve konut ve kentsel genişleme altyapı maliyetinin ana unsurlarını oluştururken, bu maliyetler şehir ölçeğinde meydana gelen büyümeye göre doğrusal olmayan (non-linear) bir artış gösterir. Bu durum şehir büyümesinde ölçek ekonomisi değil, ölçek karmaşıklığı olduğunu gösterir (West, 2017). Bilişim temelli şehir modelinin teknoloji maliyeti, nesnelerin interneti sensör ağları, veri merkezleri ve yapay zekâ sistemleri gibi unsurlardan oluşmaktadır. Bu maliyetin zamanla azalabileceği düşünülse bile, bakım ve güncelleme maliyetleri göz önünde bulundurulduğunda sabit olmadığını vurgulamak gerekir. Toplam maliyetin üç ana bileşeninden sonuncusu operasyonel maliyet ise belediye hizmetleri, güvenlik sistemleri ve veri yönetimi gibi unsurlardan oluşur. Bu maliyetin nüfus artışı ve dijitalleşme ile birlikte artacağını belirtmek gerekir.

Şehirde yaratılan katma değer dolayısıyla da GDP, yaşam kalitesi ve verimlilikte meydana gelen değişimler fayda ekseninde, finansal sistemin ana bileşenlerini oluşturur. Bilişim temelli şehir modelinde şehir gelirleri klasik vergi sistemine ek olarak veri ekonomisine dayanır. Bu modelde veri, satılabilir, lisanslanabilir ve ekonomik bir ürün haline getirilebilir olmasından dolayı şehir ekonomisini büyüten bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yaklaşım, Townsend'in (2013) "urban data economy" yaklaşımının ileri versiyonudur.

Finansal sürdürülebilirlik bağlamında, bilişim temelli şehir modelinin başarılı olabilmesi için maliyet-fayda analizi bağlamında, doğal olarak, toplam faydanın toplam maliyeti aşması gerekir. Bu koşul sağlanamazsa model finansal olarak çöker. Bu bağlamda, bilişim temelli şehirlerde sistemin yaşayabilmesi için, altyapı kapasite sınırı, veri işleme kapasitesi ve enerji tüketim limiti olarak kategorize edebileceği-

miz üç kritik eşik söz konusudur. Bu eşikler aşıldığında sistem doğrusal olmayan çöküş rejimine girer. Bütün bu söylemler ışığında, başarısız şehir projelerinin, aşırı tek boyutluluk olarak nitelendirebileceğimiz sadece teknoloji veya sadece ekonomiye dayanma, adaptasyon eksikliği ve sosyolojik yapının ihmal edilmesi gibi üç ortak probleme sahip olduğunu görüyoruz. İşte bilişim temelli şehir modeli, çok katmanlı veri sistemi, adaptif kontrol mekanizması ve sosyolojik, teknolojik ve ekonomik entegrasyon oluşturarak bu üç problemi aynı anda çözme hedefler.

4. Sonuç

Akademik literatür, bilişim temelli şehir modelinin yüksek başlangıç maliyetleri gerektirdiğini ancak uzun dönemde enerji tasarrufu, ulaşım verimliliği, kamu hizmetlerinde etkinlik artışı ve çevresel faydalar yoluyla pozitif net sosyal getiri sağlayabildiğini göstermektedir. Bununla birlikte yatırımın başarısı yalnızca teknolojiye değil; kurumsal kapasiteye, insan sermayesine, veri yönetişimine ve siber güvenliğe bağlıdır. En yüksek fayda kalemi trafik ve ulaşım verimliliğinden kaynaklanırken, enerji tasarrufu ve kamu hizmetlerinde dijitalleşme ikinci derecede önem taşımaktadır.

Bununla birlikte, literatürde sıkça vurgulandığı üzere, yönetişim eksiklikleri, siber güvenlik riskleri, teknolojik eskime ve veri gizliliği sorunları gerçekleşen faydaların teorik düzeyin altında kalmasına neden olabilir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde finansman, uzman iş gücü eksikliği ve yönetişim sorunları toplam maliyetleri artıran temel faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ekonomik fizibilite analizi ve başarısız şehir karşılaştırmaları birlikte değerlendirildiğinde, bilişim temelli şehir modeli, sadece tekno-

lojik değil aynı zamanda finansal olarak optimize edilmiş, sosyal olarak dengeli ve adaptif bir sistem olarak konumlanmaktadır. Bu durum bilişim temelli şehir modelini klasik planlamadan ayırmaktadır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Yazar, bu çalışmaya ilişkin herhangi bir finansal veya kişisel çıkar çatışması bulunduğunu beyan eder.

Etik Onay Beyanı: Bu çalışma etik standartlara uygun şekilde gerçekleştirilmiştir.

Kaynakça

- Alonso, W. (1964), "Location and Land Use", Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.
- Arnstein, S. R. (1969), "A Ladder of Citizen Participation", Journal of the American Institute of Planners, Vol. 35, Issue 4, 216-224.
- Atzori, L., A. Iera, G. Morabito (2010), "The Internet of Things: A Survey", ScienceDirect, Computer Networks, Elsevier, 28 October.
- Batty, M. (2007), "Model Cities", Town Planning Review, Liverpool University Press, U.K., Vol. 78, No. 2, January.
- Batty, M. (2013), "The New Science of Cities", The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, England.
- Bibri, S. E., J. Krogstie (2017), "The Core Enabling Technologies of Big Data Analytics and Context-Aware Computing for Smart Sustainable Cities: A Review and Synthesis", Journal of Big Data, Open Access, Vol. 4, Article Number 38, November.
- Bibri, S. E. (2024), "Artificial Intelligence of Things for Smarter Eco-Cities: Pioneering the Environmental Synergies of Urban Brain, Digital Twin, Metabolic Circularity and Platform", CRC Press, Taylor and Francis Group.
- Caragliu, A., C. D. Bo (2018), "The Economics of Smart City Policies", Scienze Regionali, Italian Journal of Regional Science, File 1, January-April, 81-104.

- Castells, M. (1996), "The Rise of The Network Society", The Information Age: Economy, Society and Culture, Vol. 1, Wiley-Blackwell.
- Caves, R. W., J. B. Cullingworth (2023), "Planning in the USA: Policies, Issues and Processes", Fifth Ed., Routledge, New York.
- Deakin, M. (2013), "Smart Cities: Governing, Modelling and Analysing the Transition", Edited, Routledge, New-York.
- Deakin, M. (2014), "Smart Cities: The State of the Art and Governance Challenge", Triple Helix, A Springer Open Journal, 1-16.
- Faludi, A. (1973), "The "Systems View" and Planning Theory", Socio-Economic Planning Sciences, Elsevier, Vol. 7, Issue 1, February, 67-77.
- Friedmann, J. (1995), "Teaching Planning Theory", Journal of Planning Education and Research, Sage Journals, Vol. 14, Issue 3, April.
- Giffinger, R., C. Fertner, H. Kramer, R. Kalasek, N. Pichler-Milanovic, E. Meijers (2007), "Smart Cities: Ranking of European Medium-Sized Cities", Rapport Technique, Centre of Regional Science (SRF), Vienna University of Technology, Vienna, Austria, October, 2007, 1-25.
- Giffinger, R., G. Haindlmaier, H. Kramar (2010), "The Role of Rankings in Growing City "Competition" Urban Research and Practice, Centre of Regional Science (SRF), Vienna University of Technology, Vienna, Austria, Vol. 3, No. 3, November, 299-312.
- Grieves, M. W. (2023), "Digital Twins: Past, Present and Future", Springer Nature Link, Chapter, 03 June, 97-121.
- Hall, P. (2001), "Global City Regions in the Twenty-first Century", A.J. Scott (ed.), Global City-Regions: Trends, Theory, Policy, Oxford University Press, New York, 59-78.
- Harvey, D. (2010), "Social Justice and the City", Revised Ed., The University of Georgia Press, Athens, Georgia, USA.
- Hollands, R. G. (2008), "Will the Real Smart City Please Stand UP? Intelligent, Progressive or Entrepreneurial?", CITY, Vol. 12, No. 3, Rotledge, Taylor and Francis, December.
- Jacobs, J. (2019), "The Death and Life of Great American Cities", Rev. Bras.Estud. Reg., Sao Paulo, Vol. 21, No. 1, January, 13-25.
- Kitchin, R. (2014), "The Data Revolution: Big Data, Open Data, Data Infrastructures and Their Consequences", Sage, UK.

- Kitchin, R., M. Dodge (2014), "Code / Space: Software and Everyday Life", The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, England.
- Knieps, G. (2017), "Internet of Things and The Economics of Smart Sustainable Cities", Sage Journals, Competition and Regulation in Networking Industries, Vol. 18, Issue 1-2, October, 26.
- Komninos, N. (2013), "What Makes Cities Intelligent?", Smart Cities: Governing, Modelling and Analyzing the Transition, 1st Edition, Routledge, Taylor and Francis.
- Komninos, N. (2019), "Smart Cities and Connected Intelligence: Platforms, Ecosystems and Network Effects", Regional Studies Association, Routledge, New York.
- Meyer, M. D., E. J. Miller (2001), "Urban Transportation Planning: A Decision-Oriented Approach", Second Ed., National Academy of Sciences.
- Meyerson, M., E. C., Banfield (1955), "Politics, Planning and the Public Interest (Book Review)", JC Kidneigh-Social Service Review, Vol. 29, Issue 4, Chicago, December.
- Mora, L., R. Bolici, M. Deakin (2017), "The First Two Decades of Smart-City Research: A Bibliometric Analysis", Journal of Urban Technology, Taylor and Francis, Vol. 24, Issue 1, 3-27.
- Moreno, C. (2024), "The 15-Minute City: A Solution to Saving Our Time and Our Planet", Atlanta Urbanist Book Group, WILEY.
- Sharifi, A. (2019), "A Critical Review of Selected Smart City Assessment Tools and Indicator Sets", Journal of Cleaner Production, Elsevier, Vol. 233, October, 1, 1269-1283.
- Sharifi, A. (2022), "An Overview and Thematic Analysis of Research on Cities and The COVID-19 Pandemic: Toward Just, Resilient, and Sustainable Urban Planning and Design", iScience, Cell Press, Vol. 25, Issue 11, November.
- Townsend, A. M. (2013), "Smart Cities: Big Data, Civic Hackers and The Quest for a New Utopia", W. W. Norton and Company, Inc., New York.
- West, G. (2017), "The Universal Laws of Growth, Innovation, Sustainability and The Pace of Life in Organisms, Cities, Economies and Companies", Penguin Press, New York.

Mekânsal tek tipleşme bağlamında kentlerin dönüşümü ve McDonalddlaşma

Abdullah Aydın* - Gizem Akbulut**- Zülal Nur Çetin***

Öz

Küreselleşme olgusu yirminci yüzyıldan itibaren toplumsal, kültürel ve mekânsal yapıları köklü bir değişime maruz bırakarak sınırları silik, mesafeleri daha yakın hale getirmiştir. Bu dönüşümün en çok hissedildiği alanlar ise kaçınılmaz olarak kentlerdir. Bu etki altındaki kentler, kamu faydasından ziyade küresel sermaye akışının ve kâr etme amacıyla yapılan yatırımların şekillendirdiği piyasa kurallarına göre yeniden bir gerçekliğe kavuşmuştur. Bu çalışmada merkeze alınan konu kentlerin küresel sistemle olan ilişkisi ve bütünleşme sürecinde uğradığı mekânsal ve toplumsal dönüşümdür. Bunun için de George Ritzer'in Max Weber'in rasyonalizasyon söyleminden yola çıkarak ortaya koyduğu "McDonalddlaşma" kavramı bağlamında bir değerlendirme yapılmıştır. Çalışmada McDonalddlaşmanın temel ilkeleri bağlamında kentsel mekânın nasıl uyumlaştırılmaya çalışıldığı ve bu durumun yarattığı etkiler incelenmiştir. Neoliberal politikalar ve popüler kültür endüstrisi ile ortak olarak inşa edilen alışveriş merkezleri, plazalar ve gökdelenler gibi küresel mimari yapılar, farklı coğrafyalardaki metropollerini birbirinin kopyası olan "hiç mekânlara" dönüştürmektedir. Çalışmada, eleştirel teorisyenlerin popüler kültüre yönelik "yanlış bilinç" yaklaşımları ile kültürün bir direniş alanı olduğunu savunan karşıt görüşler değerlendirilmiştir. Sonuç olarak, kentlerin küresel sermaye akışıyla özgün tarihi ve kültürel kimliklerinden uzaklaşarak mekânsal bir tek tipleşmeye doğru ilerlediği ve bu sürecin bireylerde kentsel aidiyet duygusunu ve kentlilik bilincini zayıflatarak toplumsal bir tek tipleşmeye yol açtığı ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, kentleşme, McDonalddlaşma, mekânsal tek tipleşme, popüler kültür.

* Prof. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, Kentleşme ve Çevre Sorunları Anabilim Dalı, Niğde, abdullahaydin01@hotmail.com ORCID ID: 0000-0002-1785-4999

** YL Öğrencisi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi ABD, Niğde, gizem.akblt38@gmail.com

*** YL Öğrencisi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi ABD, Niğde, zulalcetin68@gmail.com

Geliş Tarihi/Received Date: 23.05.2026•Kabul Tarihi/Accepted Date: 29.06.2026

Şehir ve Medeniyet Dergisi *Journal of City and Civilization* ISSN: 1308-8386
<http://www.sehirmedeniyetdergisi.org>

The transformation of cities and McDonaldization in the context of spatial homogenization

Abstract

The phenomenon of globalization, since the twentieth century, has subjected social, cultural, and spatial structures to radical change, blurring borders and bringing distances closer. The areas where this transformation is most strongly felt are, inevitably, cities. Cities under this influence have been reshaped by market rules, driven by global capital flows and profit-driven investments, rather than by public benefit. This study focuses on the relationship of cities with the global system and the spatial and social transformation they undergo during this integration process. To this end, an evaluation is made within the context of George Ritzer's concept of "McDonaldization," which he developed based on Max Weber's discourse on rationalization. This study examines how urban space is being harmonized within the context of the fundamental principles of McDonaldization and the "effects" created by this situation. Global architectural structures such as shopping malls, plazas, and skyscrapers, built in conjunction with neoliberal policies and the popular culture industry, are transforming metropolises in different geographies into "nowhere spaces" that are copies of each other. The study evaluates critical theorists' approaches to popular culture as "false consciousness" and the opposing view that culture is a space of resistance. In conclusion, it is shown that cities are moving away from their unique historical and cultural identities towards spatial homogenization with the flow of global capital, and that this process weakens the sense of urban belonging and urban consciousness in individuals, leading to social homogenization.

Keywords: Globalization, urbanization, McDonaldization, spatial homogenization, popular culture.

Giriş

Küreselleşme kavramı farklı çağlarda farklı şekillerde ortaya çıkmıştır. Ancak özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası hızlı teknolojik gelişmelerin oluşturduğu yeni ortam, küreselleşmeyi farklı bir boyuta taşımıştır. Yeni yüzüyle bu yüzyılda gündelik hayata girmiş bir kavramdır. Küreselleşme yapısı gereği akışkan olma özelliğine sahip olmakla birlikte sınır tanımayarak toplumları ve devletleri birbirine bağımlı hâle getirmiştir. Bu bakış açısı ile dünya tanımlanacak olursa küresel bir köy olma özelliğine büründüğü söylenebilir. Bu yapı aynı zamanda kültürel, teknolojik ve mekânsal yapıların da köklü bir değişime uğramasını sağlamıştır. Küreselleşmenin etkilerine yoğunlaştığında teknolojinin ve sanayinin gelişimi ile doğru orantılı olarak şehirlerin de gelişim gösterdiği söylenebilir. Günümüz dünyasında modern kentlerin yalnızca insanların temel yaşam ihtiyaçları için var olmadığı, modern kentlerin küresel sermaye akışını ve kâr odaklı yatırımları işleme merkezi haline geldiği görülmektedir. Bu da şunu göstermektedir ki modern kent yönetimi, insanların temel ihtiyaçlarından ziyade piyasa akışının kurallarına göre şekillenmektedir. Bu eleştiri, kentin yönetsel yapısının da esasında bir burjuvazi talebinden ibaret olduğunu ifade etmektedir.

George Ritzer¹ toplumsal ve kültürel yapıların yanında kentlerin de dönüşümü ile ilgili McDonalddlaşma kavramını ileri sürmüştür. George Ritzer'in bu kavramı Max Weber'in rasyonalizasyon kavramının bir uzantısı olarak değerlendirilebilir. George Ritzer'in görüşüne göre McDonalddlaşma kavramı şu maddeler halinde sıralanmaktadır: verimlilik, hesaplanabilirlik, öngörülebilirlik ve denetim. George Ritzer'e göre McDonalddlaşma kavramı yalnızca bir fast food zinciri markası ol-

¹ Tüketim alanlarını, tüketim araçları olarak tanımlayan sosyologdur. Yeni tüketim araçları 50'lerden sonra ABD'de ortaya çıkmıştır.

maktan çıkmıştır. McDonalddlaşma kavramı eğitimden iş hayatına, sağlıktan aile yapısına kadar toplumu her alanda etkileyen bir sistemdir. Aslına bakılırsa McDonalddlaşma kavramı Weber'in demir kafes² kavramının daha esnetilmiş hâli olarak ortaya çıkmaktadır.

Küresel yaşam tarzının ihtiyaçları veya dayatmaları doğrultusunda yeniden inşa edilmiş olan kentsel mekânlara, alışveriş merkezleri, plazalar, gökdelenler vb. yerler örnek olarak verilebilir. Bu durum da tek tipleşme sürecini yaratmaktadır. Günümüzde dünyanın farklı yerlerindeki ve birbirinden uzak metropol şehirlerinin birbirinin aynısı olduğu görülmektedir. Bu durum yerel kimliklerin ve kültürlerin de yok olma tehdidi ile karşı karşıya kalma durumunu gözler önüne sermektedir. Kentlerdeki bu hâl mekânların birbirinden farklı olmaksızın popüler kültürün ve zincir fast food restoranları ile insanların estetik anlayışından yeme içme tarzlarına kadar birbiri ile benzeşmesine sebebiyet vermektedir.

Eleştirel kuramcıların perspektifinden bakıldığında, bu sürecin kitleleri pasifleştirdiği ve burjuva sınıfının ideolojisini meşrulaştırmasına imkân tanıdığı ifade edilmektedir. Elbette bu süreci bir kısa vadeli değişim şeklinde okumak yanlıştır. Bu temelleri burjuvazinin yükselmesi ve onun siyasal alanda kendini ulus devlet olarak göstermesine kadar götürmek mümkündür. Bu çalışmada mekânsal tek tipleşme bağlamında kentlerin dönüşümü ve McDonalddlaşma konusu ele alınacaktır. Makale kapsamında öncelikle George Ritzer'in McDonalddlaşma teorisi incelenerek ardından küreselleşme ve kentler konusu irdelenecektir. Son bölümde ise tek tipleşme ve popüler kültür kavramları değerlendirilecektir.

² Bu kavram, modern kapitalist toplumların ve bürokrasinin, insanı kurallara, verimliliğe ve hesap kitap işlerine bağımlı kılarak özgürlüğünü elinden alan soğuk bir hapishaneye dönüşmesini anlatır.

1. McDonalddlaşma Kavramı

George Ritzer'in McDonalddlaşma kavramı, özgün kavramsal çerçeveler ve arka plan oluşturarak çağdaş sosyoloji literatürüne katkıda bulunmuş ve ciddi manada kendine alan bulmuştur. Odağında moderniteyi anlamak ve anlamlandırmak yatan (Ritzer, 2020, ss. 17-28) Ritzer, Max Weber'in rasyonalizm kuramından etkilenecek bu tüketim kültürünü McDonalddlaşma olarak adlandırmıştır. Bu çerçevede tek tipleşmenin Weber'de olduğu gibi bir şekilde var olduğu (Gündoğan ve Seçkiner Bingöl, 2024, ss. 171-172) ancak bu dönemde durağanlığından ziyade daha dinamik bir tek tipleşmeye de işaret ettiği ifade edilebilir. Ritzer, kitabında Amerika merkezli ve ülkeyle özdeşleşmiş bir yiyecek sunma hizmeti yöntemi olan fast food olgusuna vurgu yapmaktadır. Bununla birlikte, fast food zinciri McDonald's'ın dünya genelinde yaygınlaşmasıyla birlikte, dünyanın sosyokültürel ve sosyoekonomik bağlamda giderek benzeştiği yönünde bir değerlendirme ortaya koymaktadır (Şanlıöz Özgen, 2023, ss. 212-213).

Ritzer, McDonalddlaşma kavramını, fast food tüketim kültürünün temel ilkelerinin Amerikan toplum yapısından kaynaklanarak dünyanın geri kalanını kendine benzetme süreci olarak tanımlamaktadır. George Ritzer'e göre McDonalddlaştırma sadece restoran zincirinin bir büyüme endeksi değil; eğitimden iş hayatına, sağlıktan yolculuğa, beslenmeden siyasete, aile, birey ve toplumun tüm diğer özelliklerini de derinden etkileme özelliğine sahiptir. Ritzer'e göre McDonalddlaşma, siyasal kültürde önemi olan Amerikan rüyasının ve küresel tüketim kültürünün simgesel bir yansımasıdır. Diğer bir anlatım ile Ritzer'in söylemi ile 1990 Moskova Pizza Hut açılış konuşmasında bir Rus öğrenci tarafından pizzacının Amerika'nın bir parçası olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla sembolleşmiş Amerikan rüyası kavramı ile bağdaştırarak McDonald's'ı bir restorandan öte anlamlandırılmıştır. Araştır-

manın içeriği, Ritzer tarafından McDonalddlaşmanın öncüllerinin kavramsallaştırılmasıyla başlamaktadır. McDonalddlaşmanın aşamaları ile devam edip akılcılığın akıldışılığı tanımı ile de eleştirilmektedir. Metin, McDonalddlaşmanın sınırlarını çizmekte ve bu yapı içindeki yaşam pratiklerine dönük değerlendirmelerle sonlanmaktadır. Mekânsal düzeyde uygulanan rasyonel denetim mekanizmaları, paradoksal biçimde bireyin kentsel alandaki özgün deneyimini ortadan kaldırarak 'akılcılığın akıldışılığı' durumunu derinleştirmektedir. Rasyonelleştirilmiş kentsel çevreler, hızı ve öngörülebilirliği artırırken bireyi kentsel mekâna ve kendi toplumsal gerçekliğine yabancılaştırmaktadır (Aydın ve Kahraman, 2025).

McDonalddlaşma süreci, yalnızca küresel fast food zincirlerinin bir genişleme stratejisi olarak değil; Weberci rasyonalizasyonun günümüz kentsel, toplumsal ve kurumsal alanlarındaki bürokratik tezahürü olarak okunmalıdır. Ve bu noktadan hareketle kentsel mekânın verimlilik, hesaplanabilirlik, öngörülebilirlik ve denetim ilkeleri doğrultusunda yeniden inşası, rasyonelleşmenin toplumsal yaşamı kuşatan boyutunu ortaya koymaktadır (Aydın ve Kahraman, 2025). George Ritzer, bürokrasinin temel unsurları olan iş bölümü, uzmanlaşma, denetim ve rasyonaliteyi, McDonalddlaştırma kavramıyla eşleştirir. Ona göre bu akılcılık anlayışı, beraberinde akıldışılığı da getirir; bu durum, Weber'in "demir kafes" olarak adlandırdığı kavramsallaştırmayla da örtüşür. Ritzer, rasyonelleştirilmiş sistemlerin zamanla bireyi nesneleştirdiğini ve insanın kendi öz niteliklerine yabancılaşmasına yol açtığını belirtir. Bu süreci, Alman toplumunun İkinci Dünya Savaşı sırasında uyguladığı "toplum mühendisliği" girişimlerine benzetir. Ayrıca Taylor'ın bilimsel yönetim ilkelerini, standartlaşma ve denetim boyutlarıyla McDonalddlaşmanın öncüsü olarak değerlendirir. Ritzer, Henry Ford'un montaj hattı uygulamalarını da rasyonelliğin akıldışı sonuçlarının ve McDonalddlaşmanın erken örneklerinden biri olarak ele alır (Akarçay, 2016, s. 81). Ritzer'e göre montaj bandı, insanı ifade

olanaklarından yoksun bırakarak anlam dünyasından koparan ve adeta robotlaştıran bir çalışma ortamı yaratması bakımından akıldışıdır. Bu eleştiri, McDonaldlaştırma olgusunun yalnızca üretimle sınırlı olmadığını, yaşam alanlarına da sirayet ettiğini göstermektedir. Ritzer, bu yayılımın en çarpıcı örneklerinden birini banliyö yerleşimlerinde gözlemlemiştir. 1947–1951 yılları arasında inşa edilen Levittown banliyöleri, yaşam alanlarının McDonaldlaştırılmasının öncü simgeleri hâline gelmiştir. Bunun yanı sıra Ritzer, McDonaldlaşmanın bir başka tezahürünü de Amerika’nın “mağazalaşma” süreci olarak nitelendirdiği alışveriş merkezlerinde incelemiştir. Bu konu, onun postmoderniteye odaklanan Büyüsü Bozulmuş Dünyayı Büyülemek adlı çalışmasında da ayrıntılı olarak ele alınmıştır (Karhan, 2018, ss. 408-409). Nihayetinde Ritzer (2016, s. 196) McDonaldlaştırmanın bu denli başarılı olmasının ardında dört temel ilkenin yattığını ifade etmektedir. Bunlar: verimlilik, hesaplanabilirlik, öngörülebilirlik ve denetimdir.

Ritzer’e göre McDonald’s modelinin başarısı, pek çok insanın belirsizliklerin ve sürprizlerin daha az olduğu, öngörülebilir ve klasik bir dünyayı tercih ettiğini göstermektedir. Küreselleşmenin her alanda farklılıkları görünür kıldığı bir çağda, insanın rutine, muhafazakârlığa ve dolayısıyla “güvenli alan” a duyduğu ihtiyaç, benzer mekânlara yönelmesiyle karşılanmaktadır. Bu bağlamda mekânların durağanlığı ve benzerliği, keskin geçişler yerine ezberlerin tercih edilmesine yol açmakta ve özellikle fiziksel çevreler düzeyinde tek tipleşmeyi hızlandırmaktadır. Oysa bu mekânlarda insanı pek çok özellik, örneğin anlamlı iletişim, neredeyse tamamen kaybolmuştur. Bir burger almak için kuyrukta bekleyen tüketiciler/müşteriler veya yiyecekleri hazırlayan çalışanların, kendilerini adeta bir montaj hattının parçası gibi hissetmektedirler. Ritzer, McDonaldlaşmanın kapsamını doğumdan ölüme uzanan geniş bir zaman diliminde ele alarak, bu sistemin gündelik yaşamın neredeyse her alanına nüfuz ettiğini vurgular. McDonaldlaştırıl-

mış Toplumda Yaşamak İçin Pratik Bir Rehber başlığı altında ise kaçınılmaz bir şekilde örgütlenen bir dünyayla nasıl başa çıkılabileceği sorusunu gündeme taşır. Bununla birlikte Ritzer, McDonalddlaşmaya karşı bireysel düzeyde alternatifler geliştirilebileceğini de öngörür. Ona göre, akılcılaştırılmamış, yani daha insancıl ve ölçülü uygulamalar hem bireysel hem de toplumsal ölçekte yaygınlaştırılabilir ve bu sayede rasyonelleşmenin katı kalıplarının dışında bir yaşam alanı yaratmak mümkün olabilir (Nazlı, 2023, ss. 133-134).

2. Kentlerin Küreselleşmesi

Küreselleşme ve teknolojik gelişmeler, çağımızın belirleyici dinamikleri olarak hemen her alanda köklü dönüşümlere yol açmıştır. Bu dönüşüm, doğal olarak mekânsal ve kentsel çalışmalar alanını da derinden etkilemiştir (Kaypak vd., 2017, s. 923). Kentler, yalnızca fiziksel yapılarıyla değil, aynı zamanda toplumsal, ekonomik ve kültürel işlevleriyle de küresel süreçlerin yeniden şekillendirdiği odak noktaları hâline gelmiştir. Ulus-devletlerin sınırlarının giderek anlamını yitirdiği, sermaye, bilgi ve insan akışlarının hızlandığı bu yeni çağda, mekânın üretimi, tüketimi ve yönetimi de köklü bir değişim sürecine girmiştir. Küreselleşmenin temel amaçlarından biri, yönetsel yapıların katı ve hiyerarşik kalıplardan arındırılarak daha esnek, uyum sağlayabilir ve katılımcı bir niteliğe kavuşturulmasıdır (Sezik ve Ağır, 2016, s. 238). Bu bağlamda geleneksel bürokratik örgütlenme biçimleri yerini, değişen koşullara hızla cevap verebilen, ağ tabanlı ve çok aktörlü yönetişim modellerine bırakmaktadır. Kentsel ölçekte ise bu esneklik arayışı, planlama süreçlerinden hizmet sunumuna, yerel yönetimlerin özerkliğinden uluslararası iş birliklerine kadar geniş bir yelpazede kendini göstermektedir. Dolayısıyla küreselleşme, yalnızca ekonomik entegrasyonu değil, aynı zamanda mekânsal örgütlenme biçimlerinin

ve yönetim anlayışlarının da yeniden tanımlandığı çok boyutlu bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle kentsel alanın tanımlanması ve bu alanın bu çağın gereklerinin başında olan demokratik yöntemlerle yönetilmesi esas alınmıştır. Bu bağlamda ölçeklendirme ve sınırlandırma yapılarak kenti kırsaldan veya kent dışı alanlardan bir şekilde ayırıştırma gayreti güdülmüştür (Belli vd., 2019, ss. 258-259). Bu çerçevede bir tanımlama yapmak gerekirse kent; sözlük anlamıyla, 'toplumsal ilerlemenin devamlılık arz ettiği ve toplumun, yerleşme, barınma, çalışma, tatil, eğlenme gibi hususlardaki gereksinimlerinin giderildiği, az insanın tarımsal aktiflik gösterdiği, nüfus açısından köylerden çok daha kalabalık olan ufak komşuluk ünitelerinden oluşan yerleşim yeri' şeklinde açıklanmıştır (Belli ve Aydın, 2017, ss. 424-426). Bir diğer ifadeyle kentler; sosyal, ekonomik ve kültürel özellikleri, yönetim durumu ve nüfusu açısından kırsal bölgelerden ayrı tutulan yerler olmuştur (Akalin, 2015). Bu noktada ön plana çıkan diğer bir tanımlama olan kentleşme ise 'Endüstrileşme ve ekonomik ilerleme süreçleri ile paralel olarak kentli ve kent sayısında artış olması olarak' ifade edilmektedir. Ayrıca kentleşme Türkiye'de 1900'lü yılların ikinci yarısından itibaren hız kazanarak yalnızca nicel ve nitel bir yapı değişikliği değil aynı zamanda önemli bir sorun kaynağı da olmuştur (Akalin, 2015). Çalışmanın asıl odak noktalarından olan küreselleşme kavramı ise Kamu Yönetimi Sözlüğü'nde; 'devletler arasında küresel boyutta geniş çaplı iktisadi ilişki örneklerinin ilerlemesi' olarak izah edilmektedir. Bu ilerleme ekonomik, sosyal, teknolojik, kültürel, siyasal ve çevresel denge açısından küresel bütünleşmenin uyum içinde olması ve iş birliğinin artması şeklindedir. Ek olarak dünya üzerinde var olan farklı halklar, bölgeler ve devletler arasında fazlalaşan karşılıklı bağımlılık da denebilir. Sonuç olarak dünyanın küresel bir köy haline gelmesi, toplumlar arası çok ciddi boyuttaki etkileşim ve uyum aşaması gibi farklı açılardan yaklaşımlarla birlikte birden fazla farklı tanımlama ya-

pılmıştır (Saçlı, 2022). Küreselleşmenin etkileri günümüzde daha yoğun şekilde kentlerde hissedilmiştir ve küreselleşme kentsel mekânları devamlı değişmeye zorlamakta hatta kentlerin fiziksel, ekonomik ve sosyal biçimde dönüşümüne de sebep olmuştur (Akalin, 2015). Küreselleşmenin önemli bir yerini temsil eden yerelleşme çalışmaları ile ise temelinde kentlerin bulunduğu ilişki ağları ortaya çıkmış ve kentler kapitalizmin tekrardan yapılanması için temel ölçek görevi üstlenmiştir. Başka bir deyişle kentler, yerel-ulusal-uluslararası faktörlerce küresel pazarların ve bilgi teknolojilerinin stratejik değerdeki mekânları olarak dönüştürülmüş ve yeniden yapılandırılmıştır (Tümtaş & Ergün, 2016). Ayrıca küreselleşme karmaşık süreçlerin tümü olarak kabul edilmektedir. Etkisi altındaki alanlar devletler, kentler ile sosyal olan, kültürel olan, teknoloji, eğitim ve öğretim ile ilgili olan, bilime, sanata, sermayeye, hukuka, siyasete dair olan ve daha birçok boyuta sahip olan bir kavram olmuştur (Saçlı, 2022).

Küreselleşme, ekonomik, sosyal, toplumsal, kültürel, yönetsel gibi tüm süreçleri etkilediği gibi doğal olarak bir yandan da kentleri de etkisi altına almıştır. Ortaya çıkan bu süreçte de kent yönetimleri de küreselleşmenin gereklerine göre biçim almıştır. Bu gereklerden biri de yerelleşme olmuştur (Tunç vd., 2017, ss. 1674-1675). Ancak yerelleşme, yerel yönetimleri güçlendirememiş hatta onların kentsel ve doğal biçimleriyle beraber piyasa mekanizmasının hizmetine girmesine olanak sağlamıştır. Zira sermayede akışkanlığa hiçbir şeyin engel teşkil etmemesi gerekmiştir. Bu yüzden küresel sistem çerçevesinde dünyadaki en küçük yönetsel birime kadar ulaşılması açısından zorunluluk vardır. Genel çerçevede kentlerin küresel sistemin içinde yer almalarını sağlayan nedenler (Saçlı, 2022): Küresel sermaye kuruluşlarının miktarı ve tasnifindeki artış, Sermayenin coğrafi alandaki yaygınlığı, küresel bağlantıların, iletişim ve ulaşım aracılığıyla büyüyerek yayılması şeklindedir.

Keleş ve Mengi (2017) küreselleşmenin kentler üzerindeki etkilerini genel manada beş aşamada toplamıştır. Bunlar: Küreselleşmenin güçlü etkilerinden biri de 1990'lı yıllarda ulus devletlerin küresel sermayede akışkanlığın zaman içinde etkisini yitireceğine yönelik olan inançtır. Kentte tüm sermayeye yönelik kararlar ve yatırımlar kentte yaşayanların lehine veya kamu yararına yapılmalıdır. Fakat genel olarak böyle bir durumda ekonomik çıkarlar söz konusu olduğunda kentler, küreselleşmeyle beraber kârlılık ve metalaştırma faaliyetlerinin merkezinde yer alan bir araç haline gelmiştir. Bir başka etki ise, zengin ve yoksullar arasındaki eşitsizliklerin çoğalması ve bu durumun mekâna da etki etmesidir. Bu çerçevede kent, kentlinin kenti olmaktan ziyade sermaye sahiplerinin güç merkezine dönüşmüştür.

Kentsel alanlar konut ve iş yerleri olarak kullanılan plazalar, gökdelenler, alışveriş merkezleri ve çok şeritli yollar içermektedir. Bu durumla dünyanın her yerinde hatta büyük şehirlerde karşılaşmak kentleri mekânsal çerçevede her anlamda benzetmektedir. Bu tek tipleşme durumunda da kent kimliği tehdit edilmiştir. Küreselleşme sebebiyle mekânsal olarak tek tipleşen kentler, ayrıca kent insanlarının yaşamını da tek tipleştirmektedir. Tüketim alışkanlıkları, giyinme, estetik anlayışları, hatta beslenme alışkanlıkları da tek tipleşmektedir. Bazı kentlerin 'dünya kenti' biçimini alması için kentlerin siteler, çok yıldızlı oteller, alışveriş merkezleri, ticaret ve iş yerleri ile genişlemesini kısıtlayan tüm kentsel ve çevresel değerleri görmezden gelmemektedirler.

Bir etki de kentler arası rekabet olmuştur. Kentlerin altyapısı, eğitim ve kültür olanakları, yaşam kalitesi, düzenli hatta sağlıklı bir kentsel çevre gibi temalar kentler arasında rekabete yol açmıştır. Bu rekabetin canlılığı için Avrupa'da kentler arasında ödüllü yarışmalar yapılmıştır. Burada aslında yaşanılabilir kentten çok amaç uluslararası sermayeyi çekmek olmuştur (Saçlı, 2022).

Ekonomi, siyaset ve hatta sosyal ilişkilerin bu denli küresel bir boyut kazandığı günümüz gerçekliğinde, kentler uluslararası şirketlerin

yatırımlarından ve sermaye akışlarından daha büyük pay edinebilmek için yoğun bir rekabet içine girmiştir. Artık kentler, yalnızca bulundukları ülkelerin idari ve kültürel merkezleri olmanın ötesinde, küresel ekonominin stratejik aktörleri hâline gelmiştir. Bu bağlamda kentler, küresel sermaye ile yerel dinamikler arasında bir köprü işlevi görmektedir ve ulusötesi ağların önemli düğüm noktalarını oluşturmaktadır. Bu rekabetin bir sonucu olarak kentler, sürekli kendilerini yenilemek, hızlı değişime ayak uydurmak ve daima bir adım önde olabilmek çabası içerisinde olmuşlardır. Bu çaba, yalnızca fiziksel altyapı yatırımlarıyla sınırlı kalmamış; aynı zamanda kentsel markalaşma, uluslararası fuar ve etkinliklere ev sahipliği yapma, nitelikli iş gücünü çekme ve yenilikçi politikalar geliştirme gibi pek çok boyutta kendini göstermiştir. Küreselleşmenin tetiklediği bu dönüşümler neticesinde kentler, giderek artan ölçüde sermayenin talepleri doğrultusunda şekillenmeye başlamıştır. Yerel ihtiyaçlar ve toplumsal refah, çoğu zaman küresel piyasaların beklentileri ve uluslararası yatırımcıların öncelikleri karşısında ikincil planda kalabilmektedir. Küresel piyasalardan pay almak amacıyla yarışan kentler arasından ise belirli bir kesim öne çıkmıştır. Bu kentler; gelişmiş hizmet sektörü, sermaye hareketlerindeki avantajları, üretim ve pazarlama kapasiteleri, sermayeyi kendine çekebilme becerileri ile iş, kültür ve turizm alanlarındaki çekicilikleri sayesinde uluslararası düzeyde belirleyici aktörler hâline gelmiş ve “küresel kentler” olarak adlandırılmıştır (Akalın, 2015). Bu kentler, yalnızca ekonomik göstergelerle değil, aynı zamanda küresel finans akışlarını yönlendirme kapasiteleri, ulusötesi şirketlerin genel merkezlerine ev sahipliği yapma düzeyleri ve uluslararası karar alma mekanizmalarındaki etkinlikleriyle de tanımlanmaktadır. New York, Londra, Tokyo ve Paris gibi metropoller bu sürecin en bilinen örnekleri arasında yer alırken, son dönemde Şanghay, Dubai ve İstanbul gibi kentler de bu kategoride anılmaya başlanmıştır.

Özetlenecek olursa küreselleşme ile neoliberal politikalar kentin, kentin çevresinin, çevresel ve kültürel değerlerin, bireylerin, toplumun, devletin, devamlı olarak değişmesine ve dönüşmesine yol açmıştır. Zira değişilen bu değişimler bütünde bireylerin ya da toplumların yararından çok, sermayenin en üst seviyede menfaatine göre şekillenmiştir. Dünya genelinde ilişkileri olan çağdaş kentleri açıklamak için en çok ‘dünya kentleri’ ve ‘küresel kentler’ gibi terimler kullanılmıştır. İlgi çekici iş imkânları ile diğer uluslardan ve etnik gruplardaki çalışanları içine alan özellikle sanayi karşısında yükselen kültür endüstrileri ve buna bağlı ikincil sektörlerin olduğu kentler, kendi ülkelerinin sınırları dışında daha geniş bir bölgede etki bırakmışlardır (Ovacık, 2010).

Bu noktada ifade edilmesi gereken bir diğer kavram ise “Küresel kent”tir. Küresel kent, ilk olarak Anthony King tarafından aynı isimli eserinde kavramlaştırılmıştır. Ancak ilk kez Saskia Sassen, küreselleşmeyle beraber ortaya çıkan yeni kent olgusunu ‘dünya kentleri’ kavramından ayırtmak amacıyla ‘küresel kent’ kavramını kullanmıştır (Akalin, 2015). Öte yandan Friedman ise kentlerin mekânsal dönüşümlerini küresel ekonomik sistem içerisindeki konumlarıyla bağdaştırmıştır. Bu açıdan tüm ülkelerde ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel alanlarda çıkan bir ağın en belirgin ve öne çıkan birimleri olarak kabul edilmiş olan küresel kentler, küresel ekonomik sistemde önemli sektör olan hizmet sektörünün ve yeni üretim birimi olan uluslararası şirketlerin merkezleri haline gelmiştir. Friedman’a göre küresel kentler sistemde stratejik bağlantı noktaları olarak, katmanlarının birbiriyle şekil aldıkları ve sistem içerisinde çıkan akışların kontrol edildiği ve yönlendirildiği önemli düğüm noktaları olmuştur (Ovacık, 2010). Küresel kentlerin kendine özel ayrılmış farklı özellikleri bulunmaktadır. Bunlar; ekonomik, sosyokültürel, mekânsal-çevresel şeklinde tanımlanmıştır.

Küresel kentlerin mekânsal çevresel özelliklerinden bahsedilecek olursa, sosyal ve mekânsal ayrımın doğal bir sonucu olan suç ve şiddetin

bu kentlerde artışı, küresel kentlerin hem cennet hem de cehennemi içeren kentler olarak bilinmesine yol açmıştır. Yaşam alanlarında plazalar, gökdelenler, lüks konutlar, çağdaş yapı teknolojilerinin kullanıldığı binalar, alışveriş merkezleri, eğlence parkları, hüküm sürmeye başlamıştır. Söz konusu mekânlarda yerel özgünlüklerin ve kent kimliklerinin hiçe sayılarak aynı yapı teknolojilerinin ve malzemelerinin kullanılmasıyla tek tip kentlerin ortaya çıktığı görülmüştür (Kayan, 2015).

Son zamanlarda ekonomik ve siyasal alanda karar alma odakları ülke başkentleri kadar veya onlardan daha fazla küresel kentler olmuştur. Bu yüzden günümüz küreselleşme süreçleri büyük ölçüde kentler hatta küresel kentler üzerinden devam etmiştir (Tümtaş ve Ergün, 2016). Son olarak küresel kentler ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasi konulardaki gibi kentsel mekânı orijinaline uygun şekilde koruma ve çevresel değerler konusunda da çelişkileri içermektedir (Kayan, 2015).

3. Küreselleşmenin Kentlere Dayattığı Tek Tipleşme

Küreselleşme, kentsel mekânı yerel niteliklerinden uzaklaştırarak küresel bir tüketim aracına dönüştürmekte; bu süreç, dünyanın farklı coğrafyalarında bulunan kentlerin benzer mimari yapılar ve yaşam alanları üzerinden giderek tek tipleşmesine neden olmaktadır. Tüketim toplumunda kentsel mekânlar, üretim ilişkileri içerisinde ortaya çıkan döngülerin birer yansıması hâline gelmiştir. Kentsel mekânlar; kültürler, yaşam biçimleri, emek, zaman, bedenler, hareketler ve söylemlerle birlikte tüketimin konusu olabilmektedir. Bu doğrultuda kentsel mekânlar, tüketime dayalı olarak yeniden kurgulanmakta ve yeniden insanların tüketimine sunulmaktadır. Tüketim toplumları, kentsel mekânı ve mekâna ait bütün unsurları tüketimin birer nesnesine dönüştürerek onları giderek aynılaştırmaktadır (İncebiz, 2023). Ekonomik üretim süreci ve ilişki ağlarında yaşanan farklılaşma, fast food kültürü, yerel üretim yöntemlerindeki ayrışmaların gitgide yok

olması ve hızlı yaşamak zorunda kalan, daha fazla çalışmaya mahkûm ve sürekli bir yerlere yetişme gayreti içinde olan ve farklılıklarının törpülenip yeni ve tek tip insan modelinin açığa çıkması küreselleşmenin ürettiği kentsel kültürün parçaları olmuştur. Bu süreçler, kentin giderek bir tüketim mekânı olarak algılanmasına ve kentlerde tüketime yönelik mekânların sayısının artmasına neden olmuştur (Özcan ve Sümer, 2015). Bir taraftan üretimin gerçekleştiği mekânlar olarak sistemin ihtiyaçları için biçimlendirilip, nüfusun ilgisini kendine çekerken diğer taraftan da ürünlerin tüketimi için yoğun nüfusun hedefi olarak tüketim mekânı özelliklerini de içerisinde barındırmıştır. Kent mekânları, pre-kapitalist ve kapitalist süreçlerde üretim- tüketim ilişkilerinin de çokluğuna bakılarak zıt toplumsal ilişkileri de etkisi altına almıştır. Kentsel mekânların kapitalizmle beraber ekonomik açıdan güçlenmesine dair planlanan yapıları, küreselleşmeyle beraber hızlı bir akışa girmiş ve ticari yapıların, kurumların ve insanların çevresinde açık kamusal mekânların sayısını arttırmıştır. Bahsi geçen bu mekânların tüketim için tasarlanan ve şimdiki süreçlerde de birçok ülkede, kentsel mekânda karşımıza çıkabilecek benzerlikteki yapılar olmaları ilgi çekici olmuştur (İncebiz, 2023). Topluma giren yeni tüketim anlayışı sonucunda kentsel mekânda fiziksel anlamda birtakım değişiklikler yaşanmıştır. Bu çerçevede sermaye ilk olarak kenti şekillendirmiş daha sonrasında kentte yaşayanların hayatlarını değiştirmede önemli rol oynamıştır. Fiziksel biçimde oluşturulan tüketim amaçlı merkezlerin yanında yarış halindeki kentler durumunda kentin yapısıyla uymayan fuar alanlarının veya kenti ilgi çekici yapacak küresel ölçekte beğeni alan yapıların inşası, turizm çerçevesinden dikkat çekici olabilir. Ancak küresel boyutta incelendiğinde birbirinin kopyası olabilecek mekânların da ortaya çıkmasında etkili olmuştur.

Küreselleşme devamında kentlerin giderek çoğalan ve genişleyen işlevleri kentler arasında bu işlevleri gerçekleştirme yeteneğine bağlı

şekilde bir kent hiyerarşisi de ortaya çıkarmıştır. Bu kentsel hiyerarşinin yanında, sınıflar arası mekânsal farklılıklar giderek belirgin hâle gelmiş, tek tip kentsel imgeler yaygınlaşmış, küreselleşmenin simgesi olan yapılar kent mekânında son derece önemli faktörler olarak öne çıkmıştır (Özcan ve Sümer, 2015). Küreselleşmeyle birlikte kentsel mekânlar, sermayenin ihtiyaçları çerçevesinde değişiklik yaşamış, sermayenin tekrardan üretim mekânı işlevine gelmiştir. Sermaye, kentsel mekânların tekrardan üretimi için tüketimin ivme kazandığı bir düzeni oluşturma seçeneğini seçmiştir. Kentsel mekânlar aynılaşıma sürecindeyken, toplumun alışkanlıkları da aynılaşmaya geçmiştir. Bu benzer alışkanlıkların ortaya çıkması, aynı popüler kültür içinde olmak, sistemin açığa çıkardığı bütünleşik, tek tip toplumun değerlerini oluşturmuştur. Bahsi geçen kentsel yapılar, insanları tüketim amacı için birleştirirken kısmen de uzaklaştırmıştır hatta yabancılaşmalarına yol açmıştır (İncebiz, 2023). Küresel manada markalaşma ve ilgi merkezi olma sürecinde birer ilgi çekici merkez haline gelme süreci kentlerde, bu tarz tüketim mekânlarının sayılarında artışa neden olmuştur. Bu olay, kentin bir meta haline gelme sürecini yeniden canlandırmıştır. Dahası ilerledikçe birbirleri ile aynı hatta birbirinin kopyası olan kentlerin sermaye kazanma istekleri, mekânların tüketimin birincil metası haline gelmesine sebep olmuştur. Küreselleşme kent kimliğini, kent kültürünü değişime uğratmıştır. Bu süreç kentlerin yerel kimliklerini kaybettirmiş ve ortak özelliklere sahip kentler olarak ortaya atmıştır. Tek tip olarak ortaya çıkan kentlerde birini diğerinden ayıracak farklılıklar gün geçtikçe azalmıştır ve kentsel kimlik tanımı da giderek belirsiz hâl almıştır (Özcan ve Sümer, 2015). Aynılaşıma fiziksel veya mimari açıdan bir aynılaşımanın ötesinde tüketim alışkanlıkları ve yaşam şekillerindeki değişikliklerle de ortaya çıkmıştır. Dünya markalı ürün satışı yapan mağazalar çoğalırken, yerel mutfakların da yerini fast food zincirlerinin alması dijital ortamda sosyal mecralarda olan insan şekilleri ve akımlarının evlerde, kırsal mekânlarda, kentsel

mekânlarda çoğalması gibi farklı örnekler ortaya çıkmıştır (İncebiz, 2023). Bu çerçevede mekânlar ve toplumlar özgürlüklerini kaybederken aynılaşıma eğiliminin açığa çıktığı gözlenmektedir. Zira mekânlarda aynılaşıma sonucunda, farklı yerlerdeki kentsel alanların sunduğu yaşamsal ve düşünsel deneyimlerin aynılaştırıldığı ifade edilebilir. Aynılaşıma potansiyeli yüksek olan bu kentsel mekân, insanların aynılaşmasına yol açmaktadır. Kentin özgün değerleri vurgulanmaya çalışılırken, küresel kentlerde 'örnek tüketim mekânlarının' hızla popülerleştiği görülmektedir. Bu kültürel etkileşimde Batı kültürü baskın çıkmış; Asya ve Afrika kentleri de dâhil olmak üzere pek çok kent, Batı kent kültürünün egemen olduğu 'tek tip mekânlara' dönüşmüştür (Özcan ve Sümer, 2015). İnsanlar, boş zamanlarında vakit geçirecekleri mekânları seçerek, kapalı konut sitelerini seçerek katıldıkları kamusal alanlarda yaptıkları tercihleri ile kimliklerinin farklılığını göstermeye çalışmaktadırlar. Son olarak toplum ve toplumdaki her bir insan, kentsel mekânının tüketim alanı olarak tekrardan inşasında katkı sağlamaktadırlar. Küreselleşmenin asıl etkisi kentlerin kimliklerinden, kent hizmetlerinin kalitesinden, çevreden ve kentsel altyapıdan üstün konumda kabul edilmiştir (Saçlı, 2022).

Yerel alanda özgünlüklerini kaybeden kentlerde, yapısal, yaşamsal gibi birden fazla konuda aynılaşıma olmuştur. Küreselleşmenin kente entegre ettiği tek tiplilik konusunda yaşadığı kente, kent kimliğine, kentle kuracağı bağlantılarla yabancılaşan insan ortak olan bir kentli kültürünün, kentlilik bilincinin ortaya çıkmasına engel olmuştur (Saçlı, 2022). McDonald's, Benetton, Burger King, Blue Jeans gibi uluslararası şirketler her kentte bulunmakta ve kentler bu tür uluslararası yatırımları kendine çekebilmek için rekabetçi politikalar gerçekleştirmektedir. Böyle bir durum kentleri kendine has kültüründen ve özgünlüğünden çıkarmakta, toplumsal ihtiyaçların karşılanması için yerelin yerine küresel olanı ortaya sunmaya zorlamaktadır (Kayan, 2015).

4. Mekânsal Tek Tipleşme (Popüler Kültür)

Popüler kültüre yönelik yaklaşımlar temelde iki farklı perspektiften şekillenmektedir. Bazı yaklaşımlar, popüler kültürü doğrudan halk tarafından üretilen, otantik ve kendiliğinden ortaya çıkan bir yapı olarak tanımlamakta ve bu yönüyle onu kitle kültüründen ayırmaktadır. Buna karşılık, popüler kültüre eleştirel bir perspektiften bakan araştırmacılar ise, popüler kültürün bir bakıma kitle kültürünün ta kendisi olduğunu ve yanıltıcı bir bilinç üreterek insanları tek tipleştirdiğini ileri sürmektedir. Bu bağlamda popüler kültür, kentteki gündelik yaşam kültürü olarak nitelendirilebileceği gibi, büyük ölçüde ideolojik bir karakter de taşımaktadır (Arık, 2004).

Kültürel üretimin temel dayanakları olan yerellik ile zaman ve mekân bütünlüğü, popüler kültürün yaygınlaşmasıyla birlikte çözülmeye uğramıştır. Popüler kültür, kitle iletişim araçları ve sermaye grupları aracılığıyla kültür endüstrisinin ayrılmaz bir parçası hâline getirilmekte ve izleyicilere kurgulanmış bir bilgi akışı sunmaktadır. Akademik çevrelerde popüler kültür ve mekânsal tek tipleşme kavramları, iki farklı teorik yaklaşım çerçevesinde ele alınmaktadır. Bunlardan ilki, Frankfurt Okulu başta olmak üzere eleştirel kuramcılarının Marx'ın felsefesinden hareketle popüler kültüre ideolojik bir perspektiften yaklaşımlarıdır. Bu görüşe göre popüler kültür, “yanlış bilinç” olarak adlandırılmakta ve egemen sınıfların çıkarlarını meşrulaştıran bir araç olarak görülmektedir. İkinci yaklaşım ise, popüler kültürü belirli bir sınıfın kültürüne karşı geliştirilen bir direniş alanı olarak tanımlayan ve bu kültürü olumlayan perspektiftir. Bu görüş, popüler kültürün egemen kültüre karşı alt sınıfların kendilerini ifade etme ve kimlik inşa etme aracı olduğunu savunmaktadır. Popüler kültüre eleştirel yaklaşan düşünürlerin, bu olguyu temel olarak ideoloji kavramı içerisinde çözümledikleri görülmektedir. Marx, ideolojiyi insanların kendi toplumsal konumlarını fark etmelerini engelleyen ve burjuva

değerleri tarafından üretilen yapay bir yanlış bilinç olarak tanımlamaktadır (Arık, 2004).

Marx'ın kuramsal çerçevesinden hareketle, popüler kültürü ve getirdiği tek tipleşmeyi benimseyen kitlelerin bir 'yanlış bilinç' halinde oldukları ifade edilebilir. Popüler kültür ile beraber kitlelerin pasifize edildiği ve mevcut iktidar ilişkilerini sorgulamayan bir vatandaş profiline dönüştürüldüğü ileri sürülmektedir. Tüketim odaklı yaşam tarzlarını teşvik eden popüler kültür, ticari ve mekânsal donatıları bünyesinde barındıran alışveriş merkezlerini (AVM) günümüzde tüketim alanları olarak kurgulamaktadır. Bu mekânlarda gerçekleşen tüketim pratikleri, bireylerin siyasal ve toplumsal çevreden uzaklaşarak mevcut düzeni sorgulamayan pasif birer nesneye dönüşmesine zemin hazırlamaktadır. Artık toplumsal onay bile kitle iletişim araçları ile kendiliğinden oluşturulmaktadır. Bunun sonucunda ortak bir bilinç yaratılmakta ve tek tipleşme diye ifade edilen durum yaşanmaktadır. Böylece bir ülke, toplum, kültür veya topluluk küreselleşmeye dâhil olurken bunu kendini gerçekleştirme olarak tanımlar (Hülür, 2000). Söylem, toplumsal yaşamın tüm alanlarında kendisini üreten yapay bir olgudur. İktidarlar kendilerini söylemin içine sakladıkları ideolojik kavramlar ile var ederler. İktidar yapılanmaları meşruiyetlerini söylem aracılığıyla pekiştirmekte; günümüzde bu söylemlerin yayılmasında sosyal medya platformları temel bir işlev üstlenmektedir. Popüler kültür öğeleriyle biçimlendirilen kitle iletişim araçları, hegemonik söylemi popüler içeriklerin bünyesine dâhil edip yeniden üretmekte ve yüksek izlenme oranlarına sahip televizyon dizilerinde yer alan karakterlerin, popüler söylemler aracılığıyla birer tüketim sembolü haline geldiği gözlemlenmektedir. Tüketim odaklı yayın çizgisine sahip kitle iletişim araçları, medya karakterleri üzerinden popüler tüketim nesnelerini yeniden üreterek toplumsal tek tipleşmeye sebebiyet vermektedir. Hegemonik söylemin popüler kültür öğeleri ve dijital iletişim kanalları aracılığıyla yayılması, yerel kültürel kodların çözülmesine ve küresel ölçekte standartlaşmış bir tüketim kültürünün egemen olmasına yol açmaktadır.

Bu durumun, farklı coğrafyalardaki kentsel alanların ve toplumsal pratiklerin birbirinin kopyası haline geldiği mekânsal ve kültürel bir tek tipleşme sürecine yol açtığı görülmektedir (Aydın ve Kahraman, 2025).

Marksist literatürde popüler kültür, burjuvazinin kendi egemenliğini sağlamlaştırmak amacıyla ürettiği bir 'yanlış bilinç' biçimi olarak değerlendirilmektedir. Popüler kültür endüstrisi tarafından üretilen ideolojik söylemler, kitlelerin eleştirel süzgeçlerini pasifize ederek egemen sınıf değerlerinin meşrulaştırılmasına aracılık etmektedir ve kentsel mekânda AVM'ler ve tüketim odaklı mimari yapılar üzerinden somutlaşan bu yapı, bireylere kurgulanmış bir yaşam pratiği sunarak 'yanlış bilinç' olgusunu mekânsal boyutta yeniden üretmektedir (Aydın ve Kahraman, 2025). Kültürel yapının, insan eylemlerinden bağımsız şekilde yalnızca ekonomik indirgemecilikle açıklanamayacağı daha önce de vurgulanmıştır. Bu doğrultuda, egemen sınıfların çıkarları doğrultusunda pazar metasına dönüştürülen popüler kültürün, kitleler gözünde bir 'yanlış bilinç' ürettiği değerlendirilmektedir. Kültür sadece sermayenin oluşturacağı tek yönlü sıradan bir yapı değildir. Kültürel alanın yalnızca ekonomik parametrelere indirgenemeyeceği yönündeki eleştiriler saklı kalmakla birlikte, popüler kültürün sermaye ilişkileri doğrultusunda ürettiği 'yanlış bilinç' vurgusu literatürde geçerliliğini sürdürmektedir. Popüler kültürü olumlayan yaklaşımların temel kaynağı; kitlelerin seçme özgürlüğüne sahip olduğu ve kendi rızaları dışındaki girdileri reddedebileceği varsayımdır.

Bu ikinci perspektif, özellikle John Fiske gibi kültürel çalışmacılar tarafından sistematik bir kurama dönüştürülmüştür. Fiske, egemen sınıflar ile halk arasındaki karşıtlığı, kültürel anlam üretiminin merkezine yerleştirir. Ona göre iktidar blokları tarafından üretilen standartlaştırılmış ve seri imalata dayalı kültürel ürünler, halk tarafından tüketim sürecinde dönüştürülerek direniş pratiklerine dönüşebilmektedir. Tüketim edimi, bu bağlamda pasif bir kabullenme olmaktan çıkar; anlam üretiminin aktif bir alanına dönüşür. Stevenson'un da belirttiği

gibi, “kültürel biçimleri oluşturan ekonomik kurumların çıkarları ile toplumun yorumlayıcı ilgileri arasında kökten bir fark vardır. Fiske bu ayrımı 'iktidar sınıf' ile 'halk' arasındaki bir karşıtlık olarak ifade eder. İktidar sınıfının ürettiği tek tip seri imalat ürünler sonrasında halk tarafından direniş tatbikine dönüştürülür. Tüketim edimi daima beraberinde anlam üretimini getirir” (Stevenson, 2015).

Popüler kültürün bu olumlayıcı okuması, temelde halkın seçme özgürlüğüne ve tüketim eyleminin beraberinde getirdiği anlamlandırma pratiklerine odaklanmaktadır. Bu perspektife göre, kültür endüstrisi tarafından üretilen metalar, her ne kadar ticarileşmiş nesneler olsalar da, bireylerin bu metaları hangi gerekçelerle ve nasıl anlamlandırarak tükettikleri de en az üretim süreci kadar belirleyicidir. Dolayısıyla popüler kültür, tüketim edimi aracılığıyla yeniden üretilmekte ve bu yönüyle egemen kültüre karşı bir direniş sahası olarak işlev görebilmektedir.

Popüler kültürün yaygınlaşması, yerel kültürel örüntüleri çözerek küresel ölçekte homojen ve tek tip bir kültür yapısının ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır. Küreselleşmenin kültürel boyutunda, uluslararası etkileşimin sürekli artması bu süreci daha da hızlandırmaktadır. Günümüzde yalnızca vatandaşlık gibi genel ve kapsayıcı kimlikler değil, aynı zamanda farklı sosyal, etnik ve siyasal kimlikler de görünürlük kazanmakla birlikte, tüketim pratikleri ve popüler kültürün yayılımı, ulusların birbirine benzemesine ve kültürel tek tipleşmenin derinleşmesine neden olmaktadır. Nitekim Kıvılcım’a (2013) göre, “dünyanın hemen her yerinde ABD sembollerini içeren tekstil ürünleri, İngilizcenin küresel ortak dile dönüşmesi ve tek tipleşen müzik tüketimi gibi göstergeler kültürel açıdan bir küreselleşmenin yaşandığını da göstermektedir.” ABD merkezli kültür ürünlerinin küresel pazara sunulması, bu ürünlerin diğer toplumlar üzerinde sosyoekonomik ve kültürel bir hegemonya kurma çabası olarak okunabilir.

Bu noktada kültüre nasıl bakıldığı ve hangi perspektiften ele alındığı büyük önem taşımaktadır. Tarhan'ın (2018) da belirttiği gibi, "kültüre parasal merkezli bakanlar büyük bir yanılğı içindedirler. Kültür arka plana atılmayacak kadar önemli bir durumdur. Nitekim çağdaş dünyada ekonomi ile kültür alanının girift yapısı, bu iki alanın birbirinden bağımsız değerlendirilmesini imkânsız kılmaktadır." Küresel çağın başlamasıyla birlikte Batı merkezli yaşam biçimleri tüm dünyaya yayılmakta ve yerel kültürler üzerinde belirleyici bir etki kurmaktadır. Bu süreç, küresel ölçekte kültürel homojenleşmeyi ve tek tip bir yaşam modelinin yaygınlaşmasını hızlandırmakta, yerel farklılıkları aşındırmaktadır.

Küresel kapitalizmin dayattığı Batı menşeli yaşam formları, yerel mimari ve kültürel dokuyu tahrip ederek kentleri giderek kimliksizleşen "hiç-mekânlara" dönüştürmektedir (Aydın & Kahraman, 2025). Bu bağlamda mekânsal tek tipleşme, yalnızca mimari benzeşme veya estetik bir standartlaşma olmanın ötesinde, toplumsal hafızanın erozyonu ve kentlilik bilincinin aşınmasıyla sonuçlanan yapısal bir dönüşüm sürecidir. Kentler, tarihsel birikimlerinden ve özgün kimliklerinden arındırıldıkça, yalnızca sermaye akışlarının durakları hâline gelmekte ve bireylerin aidiyet duygusu giderek zayıflamaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Kentler sadece bir mekânlara bütünü veya mimari yapılar manzumesi değildir. Aynı zamanda duygulara hitap eden coğrafi, ekonomik ve siyasi organizasyonlar ve yapılarıdır. Bu bağlamda kent ve ilgili kavramlar, bir birikimin ve toplumsal yapıların ve toplumsallaşmanın ürünüdür. Ancak küreselleşme olgusunun ortaya çıkarmış olduğu benzeşme süreçleri kentleri de esir almıştır. Nitekim küreselleşme, kentlerin yalnızca mimari ve diğer konularda tek tipleşmesini ve McDonaldlaşmasını değil aynı zamanda toplumsal ve kültürel yapısını da ciddi an-

lamda etkilemiştir. Dolayısıyla bireyin ve toplumun mekânı dönüştürme etkisinin yanı sıra, mekânın da birey ve toplum üzerinde dönüştürücü bir etkiye sahip olduğu bu noktada belirginleşmektedir. Burada üzerinde durulması gereken temel husus, tek tipleşme ve McDonalddlaşma süreçlerinin yalnızca mekânları dönüştürmekle kalmayıp, benzer mekânsal örüntülerin başka mekânların dönüşümünü de etkileyebilmesidir. Başka bir ifadeyle kentler, yalnızca fiziksel yapıların bir araya gelmesinden oluşan alanlar değil; aynı zamanda toplumsal, ekonomik ve siyasal süreçlerin karşılıklı etkileşimi sonucunda şekillenen karmaşık yapılardır. Küreselleşme olgusu beraberinde getirdiği benzeşme ve standartlaşma süreçleriyle kentlerin özgün ve çok katmanlı yapısını önemli ölçüde dönüştürmüştür.

Küreselleşme, mimariyi olduğu kadar toplumsal ve kültürel dokuyu da etkileyerek, kentleri birer "Non-Lieu"³a dönüştürme potansiyeli taşımaktadır.

Ritzer'in McDonalddlaşma kavramı üzerinden okunduğunda, bu sürecin yalnızca tüketim kalıplarıyla sınırlı kalmadığı; verimlilik, hesaplanabilirlik, öngörülebilirlik ve denetim ilkelerinin hayatın her alanına nüfuz ettiği görülmektedir. Bu rasyonelleşme, Weber'in "demir kafes" metaforunda olduğu gibi, bireyleri ve toplumları giderek insani olmaktan çıkaran, tek tip davranış ve yaşam biçimlerine mahkûm eden bir yapıya bürünmüştür. Kentler, bu mantığın bir uzantısı olarak, küresel sermayeden maksimum pay alma hedefi doğrultusunda şekillenmekte; yerel dinamikler ve özgün kimlikler ise bu süreçte göz ardı edilmektedir.

Sonuç olarak, küreselleşme ekseninde yaşanan mekânsal dönüşüm, kentleri fiziksel olarak birbirine benzetirken, aynı zamanda toplumsal

³ Bu kavram "hiç-mekân" veya yersizleşme şeklinde de ifade edilen, mekânların veya yerlerin kaybolması veya oraya yaşanan yabancılaşma veya yabancılaşmayı ifade eder. Kavram esasında Fransızca kökenleri itibarıyla var olan ve yer yok manasına gelen bir kalıp iken Marc Augé tarafından 1992 yılında yazılmış olan "Non-Lieux, Introduction à une Anthropologie de la Surmodernité" başlıklı kitapla gündeme farklı bir yönü ile gelmiştir (Koçyiğit, 2018, ss. 540-544).

bir standartlaşmayı da beraberinde getirmiştir. Bu durum, bireylerin yaşadıkları kentle kuracakları aidiyet bağı ve kimlik inşasını zayıflatmakta, ortak bir kentlilik bilincinin oluşmasını engellemekte ve kentleri, küresel profesyoneller için her yerde aynı olan, kimliksiz yaşam alanlarına dönüştürmektedir. Dolayısıyla mekânsal tek tipleşme, salt bir mimari sorun olmanın ötesinde, bireysel ve toplumsal düzeyde bir düşünüş ve yaşayış biçimi sorununa işaret etmektedir. Kentlerin geleceği, bu dayatılan aynılışma karşısında yerel özgünlüklerini ve toplumsal hafızalarını koruyabilmelerine bağlıdır. Aksi takdirde, kentler sermayenin oyun alanları olmaya, insanlar da bu oyunun pasif izleyicileri olmaya mahkûm olacaktır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Yazarlar, bu çalışmaya ilişkin herhangi bir finansal veya kişisel çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder.

Etik Onay Beyanı: Bu çalışma etik standartlara uygun şekilde gerçekleştirilmiştir.

Kaynakça

- Arık, M. B. (2004). Kentteki Gündelik Yaşam Kültürü Olarak Popüler Kültür ve İdeoloji. *Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Süreli Hakemli Dergisi*, 19, 327–330.
- Aydın, A., Belli, A. (2018). Modern Çağda Müslüman Kent: Medine’den Metropole. *Modernleşme Sürecinde Müslümanlar*, (Ed.: Necmettin Çalışkan), Ankara: Nobel Yayınevi.
- Aydın, A., Kahraman, Ö. F. (2025). Akıllı Devlet ve McDonaldslaşması Üzerine Bir Analiz. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 46, 151–168. <https://doi.org/10.18092/Uluidince.1578848>
- Belli, A., Tunç, A., Aydın, A. (2019). Yerelde Yönetişim Algısı Üzerine Bir Alan Araştırması: Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi Örneği. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(1), 256–269.

- Belli, A., Aydın, A. (2016). Dünya Sağlık Örgütü Sağlıklı Kent Projesi Kapsamında Aksaray Belediyesinin Değerlendirilmesi, I. Uluslararası Aksaray Sempozyumu, 27-29 Ekim 2016, Aksaray.
- Hülür, B. (2000). Toplumsal Bilim Söyleminde Yerellik. *Selçuk İletişim Dergisi*, 1(3), 103-116.
- İncebiz, M. (2023). Tüketim Toplumunda Kentsel Mekânın Aynılaşması ve Dönüşümü. *Uluslararası Kent Çalışmaları Dergisi*, 16(1), 1-6.
- Karhan, J. (2018). Fast-Food İmparatorluğunun Zihniyetini Ritzer'in "McDonalddlaşma" Kavramı Üzerinden Okumak. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(16), 405-432. <https://doi.org/10.29029/Busbed.428306>
- Kayan, S. (2015). Küreselleşme Sürecinde Küresel Kentler ve Kentsel Dönüşüm. *Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 16(34), 19-22.
- Kaypak, Ş., Yılmaz, V. ve Bimay, M. (2017), "Dijital Çağda Kamu Yönetimi ve Etik", *Sssjournal*, Cilt: 3, Sayı: 6, S. 912-925.
- Kıvılcım, F. (2013). Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşme Sürecinin Gelişmekte Olan Ülke Türkiye Açısından Değerlendirilmesi. *İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 5(2), 219-230.
- Koçyiğit, R. G. (2018). Marc Augé'de Yok-Yer (Non-Lieu) Kavramı Üzerine Bir Epistemik Çözümleme. *Megaron*, 13(4), 536-544. doi.org/10.5505/MEGARON.2018.27880
- Akalın, M. (2015). The Effects Of Urban Renewal Projects On Urban Identity: İstanbul, Eskişehir And Bursa Examples. *Dergipark (Istanbul University)*. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sufesosbil/article/1234354>
- Nazlı, A. K. (2023). George Ritzer (1998). Toplumun McDonalddlaştırılması: Çağdaş Toplum Yaşamının Değişen Karakteri Üzerine Bir İnceleme. İstanbul: Ayrıntı Yayınları. Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 12(1), 131-135. <https://izlik.org/JA37NA69SY>
- Ovacık, G. (2010). Küresel Ekonomik Sistem İçinde Dünya Kentleri ve Mekânsal Dönüşüm. *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 55-56.
- Özcan, A., & Sümer, G. Ç. (2015). Küreselleşmenin Kimliksiz Kentleri ve McDonaldd Kent Kültürü. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, 7(13). <https://doi.org/10.20990/Aacd.63331>

- Ritzer, G. (2016). Büyüsü Bozulmuş Dünyayı Büyülemek: Tüketim Katedrallerindeki
- Ritzer, G. (2020). Toplumun Mcdonaldlaştırılması: Çağdaş Toplum Yaşamının Değişen Karakteri Üzerine Bir İnceleme. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Saçlı, S. (2022). *Küreselleşme, Kentleşme ve Kentlilik Bilinci Bağlamında Kentlerin Dönüşümü* (ss. 3–16). Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sezik, M., Ağır, O. (2016). Türkiye'nin Kamu Yönetimini Değiştiren Faktörler: Batılaşma ve Küreselleşme, The Journal Of Academic Social Science Studies, Number: 49, S. 225-240, Autumn I 2016, [Http://Dx.Doi.Org/10.9761/JASSS33634](http://Dx.Doi.Org/10.9761/JASSS33634)
- Stevenson, N. (2015). *Kültür ve Kitle İletişim Araçları: Kültür Sosyolojisine Doğru*. Ütopya Yayınevi.
- Ritzer, G. (2016). Süreklilik ve Değişim, Çev. Funda Payzın, 3. Baskı, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- Şanlıöz Özgen, H. K. (2023). Otel Endüstrisinde McDonaldlaşma ve Disneyleşme: Tatil Otelleri Üzerine Kavramsal Bir Değerlendirme. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(1), 209-232. <https://doi.org/10.18037/Ausbd.1272592>
- Tarhan, N. (2018). Çağdaş Dünyada Ekonomi ve Kültür İlişkisi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(68), 75–75.
- Tunç, A., Belli, A., & Aydın, A. (2017). Kent Kimliği ile İnternet Kullanımı Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Alan Araştırması. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(Kayfor 15 Özel Sayısı), 1673-1688. <https://izlik.org/JA89WD46HE>
- Tutar, Ö., & Bal, E. (2019). Transformation Of The Space In The Context Of Neoliberal Urbanization: The Case Of İzmir New City Centre, Turkey. *Iconarp International J Of Architecture And Planning*, 7(2), 428–459. <https://doi.org/10.15320/Iconarp.2019.94>
- Tümtaş, S., & Ergün, C. (2016). Küreselleşme ve Kentlere Etkileri. *Dergipark (İstanbul University)*, 37, 135–150. <https://dergipark.org.tr/en/pub/sufesosbil/article/179760>

Üsküdar üzerinden bir İstanbul iktisadî anlatısı

İrfan Kalaycı*

Öz

İki katmanlı olan bu çalışma, İstanbul metropol iktisadını Üsküdar örneği üzerinden yeni merkantilizm ve kü-yerelleşme olguları açısından incelemeyi amaçlamaktadır. Burada Üsküdar'ın tarihsel, kültürel ve jeo-iktisadî konumunun İstanbul'un sosyo-iktisadî gelişimindeki rolü değerlendirilmiş; makro ölçekteki İstanbul ile mikro ölçekteki Üsküdar arasındaki etkileşim "tümevarımcı" bir düşünce yaklaşımıyla ele alınmıştır. Çalışmada "soyutlamacı" araştırma yöntemiyle de deniz ticareti, turizm, kentsel dönüşüm, göç ve sermaye hareketleri, Marmaray ulaşım altyapısı gibi kü-yerel dinamiklerin Üsküdar iktisadına etkileri incelenmiştir. Bu ikili yöntem ve GZFT tekniği yardımıyla özelden (Üsküdar iktisadî) hareket edilerek genele (İstanbul iktisadına) doğru bir dizi deneysel kanıt elde edilmeye çalışılmıştır. Bulgular, İstanbul'un kü-resel ölçekte "Alfa şehir" niteliğinin Üsküdar'ın iktisadî dinamizmini doğrudan desteklediğini; ilçenin maliye, kamusal hizmetler, turizm ve ulaşım faaliyetleri aracılığıyla küresel sermaye ağlarıyla bütünleştiğini göstermektedir. Ayrıca, Üsküdar'ın tarihsel mirasını koruyarak iktisadî süreçlere uyum sağlayabilmesi, onu kü-yerel kalkınmanın başarılı örneklerinden biri hâline getirmektedir. Sonuç olarak çalışma, Üsküdar'ın salt İstanbul'un önemli bir ilçesi değil, aynı zamanda yeni merkantilist dönüşümün, bilgi/yenilik iktisadının ve küresel sermaye dolaşımının yerel ölçekte gözlemlenebildiği stratejik bir iktisadî merkez olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Üsküdar, İstanbul iktisadî, yeni merkantilizm, kü-yerelleşme

* Prof. Dr., İnönü Üniversitesi, İktisadî ve İdari Bilimler Fakültesi, Malatya/Türkiye, irfan.kalayci@inonu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9323-8944

Geliş Tarihi/Received Date: 31.05.2026 ▪ Kabul Tarihi/Accepted Date: 30.06.2026

Reading Istanbulian economy through Üsküdar

Abstract

This two-layered study aims to examine the metropolitan economy of Istanbul from the perspective of new mercantilism and globalization phenomena, using Üsküdar as a case. Here, the role of Üsküdar's historical, cultural, and geo-economic position in Istanbul's socio-economic development is evaluated; the interaction between Istanbul on a macro scale and Üsküdar on a micro scale is addressed using an "inductive" approach. Using an "abstractor" research method, the study examines the effects of global dynamics such as maritime trade, tourism, urban transformation, migration and capital movements, and the Marmaray transportation infrastructure on the Üsküdar economy. With the help of this dual method and the SWOT technique, a body of empirical evidence is sought, moving from the specific (Üsküdar economy) to the general (Istanbul economy). The findings show that Istanbul's "Alpha city" status on a global scale directly supports Üsküdar's economic dynamism; the district integrates with global capital networks through finance, public services, tourism, and transportation activities. Furthermore, Üsküdar's ability to adapt to economic processes while preserving its historical heritage makes it one of the successful examples of global development. In conclusion, the study reveals that Üsküdar is not merely an important district of Istanbul, but also a strategic economic center where the new mercantilist transformation, the knowledge/innovation economy, and global capital circulation can be observed at the local level.

Keywords: Üsküdar, Istanbul economy, neo-mercantilism, globalization

Giriş

“Üsküdar; denizdir, Boğaziçi’dir, nefestir...
Hoşgörüdür, aynı bahçede camidir, havradır, kilisedir...
Medeniyettir, kapısıdır Asya’nın Avrupa’ya...
Anadolu’dur, paylaşmaktır, komşuluktur, huzurdur...”
Üsküdar Belediyesi

Osmanlı döneminde bir vilayet olan Üsküdar,¹ 1926’da bağlandı. İstanbul’un en kadim ve en meşhur ilçelerinden biridir. Orta ölçekli bir şehrin –yarım milyonu aşan- nüfusunu barındırdığı için Üsküdar’ın iktisadi hayatı oldukça renkli ve canlıdır. Şehir uygarlığının en önemli klasik kuramcılarından biri olan İbn Hal-dun’un, canlı iktisadi hayata işaret eden “insanı şehirli hayata zorlayan mülk ve servettir” sözü,² yarattığı mülk ve serveti ile adeta dünyaya sığmayan hem İstanbul ve hem de güzide ilçesi Üsküdar için oldukça geçerlidir. İstanbul saf iktisadi (sanayi, ticaret, maliye, inşaat, enerji, vs.) ve karma iktisat-dışı alanlar (kültür, eğitim, sağlık, turizm, vs.) bakımından Türkiye’nin kalbi ise, Üsküdar da o kalbin yaşamsal damarlarından birisidir.

1 İstanbul’un Anadolu (Asya) yakasında yer alan tarihsel Üsküdar ilçesi 33 km²’lik yüzölçümü ile kuzeyinde Beykoz, doğusunda Ümraniye, güneydoğusunda Ataşehir, güneyinde Kadıköy ilçelerine komşudur. İ.Ö. 675’te Trakların bir kolu olan Bithynialılar tarafından iskân edildiği ve İ.S. ise Makedonyalılar, Persler, Romalılar, Bizanslılar, Abbasiler, Selçuklular ve Osmanlıların egemenliğine girdiği için bir uygarlıklar geçidine sahne olan Üsküdar adının “altın şehir” anlamında “khyrsopolis”ten ya da Roma döneminde deri kalkan kullanan imparatorluk muhafızlarının yerleştiği yeri ifade eden “scutarion”dan geldiği belirtilir. Ayrıca Farsçada “menzilhâne, menzil atı, ulak, ulakların mektup koydukları kese” anlamında “esküdar” ile ilişkilendirilir. Bu ad, halk (avam) dilinde ses benzeşmesinden dolayı “eski” ve “dâr” (ev) kelimelerinden rastlantsal bir birleşime konu olmuştur. (Ayrıntı için bkz. Bostan, 2012, ss. 364-368). İstanbul’un fethi ile birlikte Üsküdar’ın Osmanlı ve onun bir bakiyesi olan Cumhuriyet geleceği şekillenmiştir.

2 Bu sözün ve daha fazlasının anlamı için, bir Orta Çağ (14. yy.) –fakat çağları aşan- filozofu olan İbn Hal-dun’un, şehirleri “asabiyet” (kavim dayanışması, toplumsal birlik, aidiyet duygusu) ve “umran” (uygarlık, bayındırlık) olgularıyla derinlemesine tablit ettiği Mukkaddime ([1377] 2021) adlı kült eserine bakılabilir.

Servetin ve dolayısıyla refah ve zenginliğin ana kaynaklarından biri, itirazsız tüm zamanların faaliyet kolu olarak ticarettir ve bu, tüccar kapitalizminden esinlenmiş merkantilizmin³ esası sayılmaktadır. Ticaret, öyle bir faaliyet alanı ki, bunu rekabet içinde yapan zengini daha zengin, yapamayan yoksulu ise daha yoksul yapar. Üsküdar'ın iktisadî yaşamı da ticaretle dönmekte ve İstanbul'un kurulu rekabetçi yapısı içinde dönüşmektedir. Bu dönüşümü sağlayan, yeni-merkantilizme eklemlenen altı ana “kü-yerel” (glocal) dinamik öne çıkmaktadır: Deniz ticareti; turizm; kentsel dönüşüm; göç ve sermaye akışı; Marmaray tüp geçidi / raylı dizge (system) yatırımları; AVM'ler / post-modern perakende sektörü.

Öte yandan, Üsküdar, bir zincirin küçükten büyüğe doğru sıralanan bir halkası gibidir; bu nedenle küresel ve yerel olmak üzere iki zıt yaklaşımın konusu yapılabilir: “Üsküdar < İstanbul < Marmara Bölgesi < Türkiye < Afro-Avrasya < Dünya.” Bu sıralı düzen (hierarchy), Üsküdar'ın, sıradan bir ilçe olmayıp, çok katmanlı mekânsal bir iktisadî dizgenin (system) bir parçası olduğunu gösterir. Buna göre, Üsküdar'dan, önce bir bileşeni olduğu İstanbul'a ve Marmara Bölgesine, sonra Türkiye ve Avrupa üzerinden de Afro-Avrasya'ya ve tüm dünyaya bakılabileceği gibi, dünyadan da ters yol izlenerek Üsküdar'a bakılabilir. İlki yerelden küresele, ikincisi de küreselden yerele şeklinde çoklu bakışın yolunu açar ki, ikisinin kesişim kümesini “kü-yerellik” (glocality) ve/ya “kü-yerelleşme” (glocalization) oluşturur. Bu kümede yer almak, Üsküdar'a, İstanbul içerisinde dış dünyaya kapalı olmadan yerel kimliğini korumak gibi bir ayrıcalık sağlar.

Üsküdar'ın yarattığı yerel katma değer İstanbul ve Türkiye'nin ulusal gelir hanesine yazılırken, Avrupa'nın ve dünyanın yaşadığı göç ve sermaye akımları kaynaklı sorunlar da –örneğin son göç süpergücü

³ *Aiginger'in (2020) belirttiği gibi, klasik merkantilizmde dış ticaret fazlası ve sermaye birikimi ulusal zenginliği; yeni merkantilizmde ise küresel rekabet, sermaye hareketleri, lojistik üstünlük, mali derinleşme ve stratejik sektörlerin geliştirilmesi iktisadî gücü oluşturmaktadır.*

kimliğiyle- Türkiye’yi, İstanbul’u ve dolayısıyla Üsküdar’ı da ilgilen-dirmektedir. O bakımdan Üsküdar dünyadan ve küresel gelişmeler-den bağımsız değildir; yerel kazanımlarını dünyayla paylaşan ve dün-yanın sorunlarını kısmen içselleştiren bir bölgede “kü-yerel” gelecek-hedefi (vision) ile konuşlanmıştır.

Üsküdar, İstanbul’un göçmen depolarından biri olsa da büyük öl-çüde tarihsel ve toplumsal olarak yerel özelliklerini korumayı başarmıştır. İstanbul, “Alfa” tipi⁴ özelliğiyle dünyanın en büyük küresel güç şehirlerinden biridir. Bu niteliği bir ölçüde destekleyen bir veri de, İstanbul’un dünya çapındaki şehirlerarasında “iktisadi ve sürdürüle-bilir bir rekabet gücü”ne⁵ sahip olmasıdır. İstanbul özellikle sanayi, inşaat, enerji, maliye, eğitim, sağlık, dijitalleşme, vb. alanlarında dün-yanın önde gelen bir üssüdür. Onu Türkiye’nin lokomotifi yapan, bün-yesinde taşıdığı, sosyo-iktisadi olarak beslendiği ve beslediği ilçeleri-dir. Makro iktisadi göstergeler de bu yapıyı desteklemektedir. Türkiye nüfusunun yaklaşık %20’sini barındıran ve 1 trilyon doları (\$) aşan ulusal gelirin neredeyse %30’unu üreten İstanbul, sadece toplam vergi gelirlerinin değil, ihracatın, banka mevduat ve kredilerinin yaklaşık yarısına ve tüm şirketlerin de %30’una ev sahipliği yapmaktadır (İs-tanbul Ticaret Odası, 2025). Bunu en çok Üsküdar gibi nüfusu kalaba-lık, nüfus yoğunluğu fazla, üretken ve kü-yerelleşmenin de etkisiyle birer tüketim toplumuna dönüşen ilçelerine borçludur.

4 Belirli küresel güç ve bütünleşme (integration) düzeyine sahip yüzlerce şehri “Alfa, α ”, “Beta, β ”, “Gama, γ ” ve türevleri (+/-) şeklinde 4 grupta toplayan ve sıralamaları iki yılda bir raporlayan Küreselleşme ve Dünya Şehirleri Araştırma Ağına (Globalization and World Cities [GaWC] Research Network, 2024) göre, “Alfa (α) şehirler” dünyanın en önemli iktisadi bölgelerini ve devletlerini dünya iktisadına bağlayan çok önemli dünya şehirleridir ve bu anlamda İstanbul da bir “ α ” şehirdir. Ancak İstanbul; Zürih, Buenos Aires ve Tel Aviv gibi şehirleri (“ α ”) geride bırakan Frankfurt, Madrid, Varşova, Sao Paulo gibi şehirlerle aynı grubu paylaşırken, salt “ $\alpha++$ ” grubuna giren Londra ve New York’un çok uzagındayken, “ $\alpha+$ ” grubuna giren Paris, Tokyo, Şangay gibi şehirlerle ise rekabet halinde-dir. (Ayrıntılı Dünya haritası için bkz. Ek-1.)

5 UN-Habitat ve Çin Sosyal Bilimler Akademisi’nin (CASS) ortak bir araştırması olan “Küresel Kentsel Re-kabet (Global Urban Competitiveness, GUC) Raporu”na göre, 2020-21 döneminde İstanbul, zirvedeki 200 şehir arasında “iktisadi rekabetçilik” ve “sürdürülebilir rekabetçilik”te, 119. ve 76. sırada değerlendirilmiştir. İstan-bul’un, ilk rapor döneminde (2011-2012) sürdürülebilir rekabetçiliği 82. sırada ölçüldüğüne göre, geçen 10 yılda dikkate değer basamaklar atladığı anlaşılmaktadır. Döngüsel (ya da konjonktürel) fırsatları iyi değerlendirmesi halinde, İstanbul’un gelecek dönemlerde bu ölçüte göre başarı çitasını biraz daha yükseltebileceği öngörülebilir.

Bu çalışmanın temel amacı, İstanbul'un stratejik ilçelerinden biri olan Üsküdar'ın iktisadi yapısına ve dolayısıyla iktisadi yaşamına yön veren sektörel faaliyetleri yeni merkantilizm (neomercantilism) yaklaşımına ve kü-yerel dinamiklere göre incelemektir. Böylece, Üsküdar'ı merkeze alarak İstanbul iktisadına dair bazı içgörüler (insights) elde edilmek istenmektedir. Bu içgörüler küresel iktisadi ağlardan en üst düzeyde yararlanarak sosyo-iktisadi yapı, yerel rekabet ve bölgesel kalkınmadan oluşan sürdürülebilirlik üçgenini güçlendirmekle ilgilidir.

Yöntembilim

Bu çalışma, sosyal bilimlerde yaygın kullanılan –ağırlıklı olarak- tümevarımcı (inductive) düşünce yöntemi ile –ağırlıklı olarak- soyutlamacı (abstractor) araştırma yöntemini birlikte benimsemektedir.

Çalışmanın düşünce yöntemi olan tümevarım (induction), tekil olay, somut olgu, özel durum ve gözlemlerden hareket ederek genel ya da bütüncül sonuçlara ulaşmayı amaçlayan bilimsel bir akıl yürütme biçimidir. Araştırma/cı, önce özel bir yapı, belirli bir parça, bir örneği/durumu (Üsküdar iktisadını) odak alır, inceler (analysis) ve sonra genel ya da bütün (İstanbul iktisadı) ile ilgili –ortak özellikler ve etkileşim bağlamında- bir dizi yargı ve/ya bulgu oluşturur (synthesis). Bu çalışmada da önce Üsküdar'ın sosyo-iktisadi yapısını oluşturan ve kü-yerel dinamikler olarak adlandırılan “deniz ticareti,” “turizm,” “kentsel dönüşüm,” “göç ve sermaye hareketleri,” “Marmaray ve ulaşım sistemi” ve “alışveriş merkezleri” gibi somut bileşenler ayrıntılı irdelenmektedir. Ayrıca, Üsküdar'ın bir parçası olduğu İstanbul'un demografik ve makro iktisadi göstergeleri; tarihsel arka planı, küresel “alfa şehir” konumu ve GZFT matrisi ışığında değerlendirilmektedir. Böylece, Üsküdar'ın salt yerel bir ilçe olmadığı, aynı zamanda İstanbul'un küresel boyutu içerisinde önemli bir iktisadi merkez olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Benzer şekilde yeni merkantilizm denilen uluslararası ticaretteki yeni kapitalist eğilimin Üsküdar iktisadını şekillendirmekte temel bakış açısı (paradigm) olduğu yönünde, -genel

bir İstanbul iktisadî anlatısı elde edilecek kadar- çeşitli olgu ve gözlemler sunulmaktadır. Dolayısıyla burada Üsküdar özelinde katı kuramsal varsayımlara sapılmadan yapılan kısmi çözümlemeler, İstanbul iktisadî ve kü-yerelleşme olgusuna ilişkin daha genel/bütüncül değerlendirmelere dönüştürülmekte ve böylece tümevarım yönteminin temel mantığı uygulanmaktadır.

Çalışmanın temel araştırma yöntemi olan soyutlama (abstraction) ise, karmaşık sosyo-iktisadî olay ve/ya olguların anlaşılabilmesi ve temel belirleyicilerinin ortaya konulabilmesi amacıyla gerçekliğin en önemli yönleri seçilirken ikincil ayrıntıların ise inceleme dışında bırakılması esasına dayanır. Bu tanıma göre, burada Üsküdar iktisadîni etkileyen sayısız unsur bulunmasına rağmen bunların tamamı incelenmemekte, salt sosyo-iktisadî yapıyı açıklamada belirleyici olduğu düşünülen altı temel kü-yerel dinamik (deniz ticareti, turizm, kentsel dönüşüm, göç ve sermaye akışı, Marmaray ve ulaşım sistemi, AVM'ler) seçilerek çözümleme bu değişkenler üzerinde yapılmaktadır. Aynı mantıkla yeni merkantilizm ve kü-yerelleşme kavramları da iktisadî olayları / olguları açıklayan temel kuramsal çerçeve olarak kullanılmaktadır. Böylece, İstanbul ve Üsküdar iktisadîni etkileyen bütün toplumsal, siyasal ve kültürel değişkenleri ayrıntılı biçimde ele almak yerine, çalışmanın amacına hizmet eden (GZFT matrisinde de görüldüğü gibi) temel sosyo-iktisadî değişkenler öne çıkarılarak bilimsel soyutlamanın tipik bir örneği verilmeye çalışılmaktadır. Zira araştırmada gerçek dünyanın tüm karmaşıklığı değil, araştırma sorunsalını (problematic) açıklamaya görece en uygun değişkenler seçilerek –sadeleştirilmiş- kuramsal bir model oluşturulmaktadır.

Kısacası, çalışmada makro ölçekte İstanbul'un (ve dolaylı olarak Türkiye'nin) -kısmen mezo ölçekte Marmara Bölgesinin- ve mikro ölçekte Üsküdar ilçesinin iktisadî yapısı ya da özellikleri, yani iki ölçek arasındaki karşılıklı etkileşim tümevarımcı mantık örgüsünde incelenmektedir. Soyutlamacı araştırma yöntemi sayesinde de, seçili küyerel dinamikler ilçenin iktisadî yapısını açıklamada belirleyici değişkenler olarak ele alınmış; İstanbul'da iktisadî yaşamı etkileyen tüm ayrıntılar yerine araştırma sorunsalını açıklamada en yüksek temsil gücüne sahip yeni merkantilizm kuramı odak alınmaktadır.

İstanbul'dan Üsküdar'a - Kü-Yerel İktisadi Yapıyı ve İktisadi Yaşamı Anlama Rehberi: Yeni Merkantilizm Olgusu

*“Üsküdar, bir ulu rü'yayı görenler şehri!
Seni gıpta ile hatırlar vatanın her şehri.”*
Yahya Kemal

Merkantilizmin (15-18. yy.) temel özelliği olan değerli maden ticareti ve devletçilik, küreselleşmenin de etkisiyle yeni merkantilizme (1980'den bu yana) evrilmiştir. Şimdi, Üsküdar gibi yerel bir ticaret merkezinde de liberalizm ve malileşmeye (financialization) bağlı bir küresel alışveriş kültürü egemendir. Burada gittikçe büyüyen ticari sermaye birikimi çeşitli mali (banka, borsa, vb.) kanallarla; İstanbul'a, dünyanın yükselen pazarlarından biri olarak tüm Türkiye'ye ve dış dünyanın şirketlerine dağılmakta ve oralardaki sermaye ile bütünleşip yeni yatırımlara kaynaklık etmektedir. Kısacası, bu somut gelişmeler göstermektedir ki, bir metropol-megapol şehri olan İstanbul'un ticari ayağında yer alan Üsküdar, küreselleşmenin görünen yüzü olan kü-yerel bir iktisadi yapıya ve hayat tarzına sahiptir.

Mark Twain der ki, “Tarih asla tekrarlanmaz, ama sıklıkla kafiye koyar”. Bu söz geleneksel merkantilizmden yeni merkantilizme geçiş için de kullanılabilir. Eski merkantilist dönemde altın ve gümüş gibi değerli madenleri elinde tutanlar ve onlarla ticaret yapanlar zengindi; şimdi ise o değerli madenlerin yerini likiditesi ve konvertibilitesi oldukça yüksek dolar (\$) ve avro (€) gibi kâğıt paralar aldı. Artık \$ ve € zenginleri ticari hayata yön verirken sosyo-iktisadi sınıfsal uçurumları kapatmak yerine daha da büyüten, daha somut olarak zengin-yoksul gruplarını ayırıştırarak gelir bölüşümü adaletsizliğini derinleştiren küreselleşmenin çelişkilerini de yerel ekonomilere aktarmaktadırlar (Rodrik, 2011). Fiziksel sermaye mali sermaye (finans-kapital) ile yer

değiştirdikçe ve buna bilgi-yenilik iktisadı destek verdikçe klasik merkantilizmden yeni merkantilizme evrilme hızlanmış ve küresel ağlara ve nimetlerine erişim kapasitesini artıran yerel ekonomiler de kü-yerel ekonomiler niteliğini kazanmaya başlamışlardır. İstanbul, Üsküdar gibi kü-yerel ekonomilerin bir toplamı haline geldiyse bu sürecin neredeyse başarıyla tamamlanmasına borçlu gözükmektedir.

Merkantilizm, feodalizmin çözülme sürecinde, 15-18. yy Batı dünyasında egemen bir iktisadi düzen olup, ulusal servetin ana kaynağı olarak sömürgeler ve dış ticaret yoluyla kıymetli maden stokunu arttırmak ve böylece güçlü devlet olmak ilkeleriyle hareket etmiştir. Klasik iktisadın öncüsü A. Smith'e göre, bir eleştiri olarak, askeri (militarist) güç sağlamak için -madeni paranın da kaynağı olan- altın ve gümüş mülkiyetinin yanı sıra tüketilebilir malların sanayisi de gereklidir. Klasik iktisatçılardan D. Ricardo, merkantilistlerin savunduğu korumacı dış ticaret savına karşı, her bir ulus-devletin uzman olduğu malları üretip satarak zengin olabileceğini ileri süren liberal karşılaştırmalı üstünlükler kuramını ortaya koymuştur. Merkantilizmin eski şekli, ulusların değerli maden birikimini büyütme için ithalatın azaltılıp ihracatın artırılması gereğine işaret ederken; günümüzdeki şekli de liberal kurumların varlığına ve yaptırımlarına rağmen korumacılık ekseninde yürütülerek "yeni merkantilizm" adını almıştır. Küreselleşen yeni-merkantilist yöntemler arasında; dış ticarete doğrudan engeller (bariyerler), miktar (kota) kısıtlamaları, destekler (sübvansiyonlar), vergiler, kur yönlendirmeleri, vb. sayılabilir (Atik, 2012, s. 14). Bu yöntemlerin bazıları, kalıcı ya da geçici olarak uluslararası ticaret savaşlarına yol açabilmektedir.

Merkantilist dönemde Batılı tüccar devletlerin dış ticaretteki temel amacı ihracat fazlası yoluyla madeni para bolluğu iken, Osmanlı Devleti'nin amacı ise iç piyasada olası en üst düzeyde mal bolluğu elde etmektir. Osmanlılar, ihracat yerine ithalatı özendirerek Smith'in "ülke zenginliği para bolluğu ile değil mal bolluğu ile ilgilidir" anlayışının

üzerine çıkararak hem mal hem de para bolluğunu önemsemişlerdir. Bir anlamda Batılı merkantilist devletler üç yüzyıl boyunca ulusal devlet anlayışıyla ulusal sanayi ve ekonomilerini güçlendirirken, Osmanlılar ise dışa karşı “açık kapı”, içeride de “bolluk (refah) iktisadî” politikası izlemişlerdir (Bulut, 2000, s. 33).

Rodrik’e (2013) göre, dünya iktisat tarihinin iki zıt kutbu olan; serbest ticaretten yana, devleti yağmacı olarak gören ve tüketiciye öncelik veren liberalizm ile devlet kapitalizmi ve korumacılıktan yana olup üreticiyi sağlam bir iktisadî yapının merkezine oturtan merkantilizm arasındaki muhalefet ya da çatışma devam etmektedir. Günümüzde Çin merkantilist meşalenin önde giden taşıyıcısıdır. İktisadî mucizesinin önemli bir kısmı, yurt içi ve yurt dışı sanayi üreticilerini özendiren ve destekleyen aktivist hükümetin sonucudur. Çin dışında merkantilizmin farklı şekillerini kullanarak hızlı bir biçimde büyüyen Japonya, G. Kore ve Tayvan yurt içi/ulusal piyasalarını korur, fikri mülkiyet haklarını tahsis eder, yerli üreticilerini destekler ve döviz/paraya müdahale eder iken zengin ülkelerdeki hükümetlerin büyük bir çoğunluğu farklı yollara başvurmuşlardır. Ancak Batı’da eşitsizliğin yükselişi, orta sınıfın kötü hâli ve bunların yanında serbestliğin ürettiği - 2008’deki gibi- küresel mali krizler nedeniyle liberal model ciddi biçimde yara aldı. Dolayısıyla gelişmiş ülkelerde liberalizme karşı merkantilizme dönüş baskıları şiddetlenebilir. Öyle anlaşıyor ki, Rodrik’in bu şekilde betimlediği bu yeni merkantilist meydan okuma, İstanbul dâhil bütün metropol şehirleri kısıkaç gibi sıkıştıran küresel kapitalizmin kendini kü-yerellik paydasında yenilemesi için yeni bir fırsat sunmaktadır.

Çağdaş ekonomilerin merkantilist ya da liberal bir anlayışla uluslararası döviz rezervi biriktirmesi cari açığın kapatılmasında ve diğer iktisadî sorunlara karşı tampon oluşturmada önemli bir işleve sahiptir. Trilyon \$ değerinde döviz rezervi zengini ekonomilerin başında

Çin, Rusya, G. Kore gibi yükselen piyasalar bulunmaktadır. Merkantilizmin geçerli olduğu çağlarda elde tutulan değerli madenler, mal olarak gerçek bir değeri temsil ediyor, altın ya da gümüş sikke haline dönüştürüldüğünde doğrudan para ("mal para") haline gelebiliyordu. Oysa günümüzde merkantilizme kaynaklık eden değerler büyük çoğunlukla ABD ve Avrupa ekonomilerinin itibarına dayalı kâğıtlardan ("itibari para") oluşmaktadır. Bu iki güçlü iktisadi blokta ortaya çıkan olası parasal değer kayıpları, rezervlerin satın alma gücü cinsinden birden düşmesine neden olabilmektedir (Eğilmez, 2007).

Yeni merkantilist akım ya da eğilim (trend) içerisinde Üsküdar'da oluşan ticari sermaye, bankacılık dizgesi (system), sermaye piyasaları, yatırım fonları ve mali teknolojiler aracılığıyla İstanbul'un diğer merkezleriyle, Türkiye iktisadıyla ve uluslararası yatırım ağlarıyla bütünleşmektedir. Yerel ölçekte üretilen katma değer küresel sermaye hareketleriyle büyürken, Üsküdar da İstanbul'un iktisadi yapısının izin verildiği ölçüde küresel mali dolaşımın kavşaklarından biri olarak işlev görmektedir. Bu durum, Robertson'un (1995) kavramsallaştırdığı kü-yerelleşme (glocalization) olgusunun İstanbul ölçeğindeki en görünür örneklerinden biridir.

Wecker'in (2011) vurguladığı gibi, birer emperyal güç olarak yükselmeleri sırasında hem İngiltere hem de ABD, uluslararası iktisadi yönlendirmede lider rol oynamıştır. Küresel liberalizmi onlar kurguladı ve tüm dünyaya pazarladılar. Tarihsel çıkarım (analogy) şunu göstermektedir ki, dünyada yine iktisadi çatışmaların arttığı, "korumacılığın kaygan eğilimi"nin ortaya çıktığı ve "dilenci komşu politikaları"nın⁶ geri döndüğü bir evreye girilmiştir. Wecker, Texas Metropolitan Para Politikası Alt Komitesi Başkanı ve Texas Kongre üyesi R.

6 Dilenci komşu politikası (Beggary neighbour policy), bir ülkenin işsizlik, enflasyon, çevresel atık, borç stoku gibi mali kriz gizilgücünü (potential) taşıyan sosyo-iktisadi sorunlarını komşu ülkelere iterek çözmeye ve böylece kendi refahından ödün vermemek üzere ticaret yaptığı ülkeleri yoksullaştırıcı uluslararası makro iktisat politikası demektir.

Paul'un şu ilginç sözlerine gönderme yaparak, eski merkantilizmle yeni merkantilizm arasındaki bağı çözmek istemiştir: "Dünyanın geri kalanının vergileriyle vatandaşlarına zarar vermesine göz yumun, eğer evde sadece tarifeleri ve vergileri düşürürsek, sermayeyi çekip ekonomimizin gelişeceğini göreceğiz."

Yeni-merkantilizmin etkisi dört alana yayılmıştır: Toplumsal maliyetleri düşürmek; memnuniyeti artırmaktan çok verimliliği artırmak; tüketicilerin arzusu yerine iktisadi ihtiyaçlara göre tüketimi artırmak; iş ve refah arasında bağlantı kurmak. Buradan sosyal refahın şu ana ikilemine ulaşılmaktadır ki, "ödeyebileceğimiz zaman ihtiyacımız olduğunu düşünmüyoruz; ihtiyacımız olduğunda bunu karşılayabileceğimizi düşünmüyoruz." (Macarov, 1977, s. 1137 ve 1142.) Bu ikilemci söz, iktisadın her sektörünü taçlandıran İstanbul gibi, kendi iktisadi yaşamını salt ticaretle döndüren Üsküdar'ın, kü-yerel kapitalizmin nimetlerini maliyetlerini gölgeleyerek tüketim toplumuna nasıl aktardığına bakılarak doğrulanabilir.

Yeni merkantilizmin bir ayağı da, bilgi ve yenilik iktisadı kapsamında fikri mülkiyet haklarına ve tekellerine dayanmaktadır. 1994'te Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) çerçevesinde imzalanan Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları Anlaşması (TRIPs) fikri mülkiyetin korunmasıyla ilgili uluslararası standart ve hedefleri ortaya koyar. Mevcut fikri mülkiyet rejimi, iktisadi düzenlemelerin (regulations) giderek artan uluslararasılaşması ya da kuralsızlaştırmalar (deregulations) karşısında güç kaybetmekten uzak olan devlet kapasitelerini, fikri mülkiyetin yoğunlaştığı şirketlerin yararına kullandıkları bir merkantilist dizge olarak tanımlanabilir (Dolcerrocca, 2016, s. 218). (Klasik merkantilizmle yeni merkantilizm arasındaki farklar ve bunun İstanbul-Üsküdar için taşıdığı anlam için bkz. Tablo 1.)

Tablo 1. Klasik ve Yeni Merkantilizm ve İstanbul-Üsküdar İçin Anlamı

Klasik Merkantilizm (15.-18. yy)	Feodalizmin çözülme sürecinde Batı Avrupa'da gelişmiş olan klasik merkantilizme göre milli zenginliğin ve toplumsal artığın temel dinamiği, korumacı devlet destekli dış ticaret yoluyla tarımsal ve sınai malları rekabetçi dış pazarlara satmak ve kapitalist sermaye birikimini arttırmaktır.
Yeni Merkantilizm (1990'lardan günümüze)	Yeni merkantilizme göre, karşı ülkenin zararını pahasına, yerli sanayicileri koruma güdüsüyle ithalatı kısıtlayarak harcamaların yurt içine kaydırılması ve bu yolla döviz geliri ve tasarrufun artırılması önemlidir. Mallarda büyük bir çeşitlilik gösteren yeni merkantilist dönemde "damping" ⁷ konusunda uluslararası duyarlılık artmış ve ne olduğu anlaşılan dumpingci şirket ve devletler uluslararası ticaret mahkemelerinde yaptırım ve tazminatlarla karşılaşmaktadırlar. Dış ticarete serbestlik ve korumacılık, bunlarla ilgili ilke, kural ve sınırlılık getiren GATT-WTO8 çerçevesinde yapılan uluslararası müzakerelere tabidir.
İstanbul ve Üsküdar için anlamı	Bir imparatorluk ya da egemen devlet olmanın anahtarı kabul edilen merkantilizm, Osmanlı'nın başşehri İstanbul'dan da geçmiştir. Merkantilizmin konusu olan altın ticareti ve altınla ticaret ve buna bağlı ulus-devlet bazında zenginleşme çabaları; ayrıca yeni-merkantilizmle gündeme gelen devletin yerli sanayilerin maliyetlerini kamusallaştırması ve aynı devletin bu sanayileri kendi şemsiyesi altında koruması, iç ve dış göçle gelen işçi ve iş adamlarının büyük ve sürdürülebilir ilgisine de bakılırsa "taşı toprağı altın" denilen İstanbul ve onun büyük tarihi ilçelerinden Üsküdar için fazlasıyla geçerli olmuştur. İstanbul ve onun jeo-stratejik ve turistik ilçelerinden Üsküdar, yeni merkantilizmin simgesi olan dünyanın her çeşit para birimiyle tanışmıştır.

Üsküdar'ın Tabi Olduğu İstanbul ve İstanbul'un Tabi Olduğu Üsküdar

"Dünya tek bir devlet olsaydı, başkenti İstanbul olurdu."

Napolyon Bonapart

Üsküdar İstanbul'un içindedir, fakat Üsküdar genel değerleri ve hayat tarzı itibarıyla İstanbul'u 'kapsar.' İstanbul'daki her iktisadi faaliyet, olumlu dışsallıklar (positive externalities) yani faydalar yoluyla Üskü-

⁷ Damping, ihracatçının malını dış pazarlarda devlet desteğiyle oldukça düşük fiyatla satarak karşı ülkenin rekabet ve gümrük duvarlarını aşarak iç pazarına el koyması demektir.

⁸ Uluslararası ticareti serbestleştirmek, ihracat-ithalat miktar kısıtlamalarını (kotaları) kaldırmak ve gümrük vergilerini düşürmek amacıyla 1947'de Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Antlaşması (General Agreement on Tariffs and Trade, GATT) imzalanmış ve buna bağlı olarak Dünya Ticaret Örgütü (World Trade Organization, WTO) kurulmuştur.

dar'ın iktisadi hayatına yansır. Üsküdar sanayi tesislerinden yoksundur ve bu durum hava ve deniz kirliliğini arttırmadığından İstanbul için bir şanstır. Ancak çok sayıda sınai ve ticari kuruluşun genel (yönetim) merkezleri bu ilçede bulunmaktadır. Atölye düzeyindeki sınırlı imalathaneler, vapur iskeleleri, birkaç alışveriş merkezi ve bir balıkçı kooperatifi ile Üsküdar, “iş ve aşın piştiği” İstanbul'un en mütevazı ilçelerinden biridir.

Birçok makro iktisadi ya da refah göstergesi dikkate alınırsa, İstanbul'un ve onun en büyük ilk 10 ilçesi arasında yer alan Üsküdar'ın bölgesel ve ulusal iktisattaki rolünün ne denli büyük olduğu ortaya çıkacaktır. Zira Üsküdar, yaklaşık 600 bin insanı barındırmakta ve bu özelliği ile bir Adıyaman şehri büyüklüğündedir. Denize atılan bir “çıpa”ya benzetilebilecek “Kız Kulesi”nden bakınca, İstanbul'un Anadolu yakasında konuşlanmış olsa da, Üsküdar'ın, Avrupa'yla turistik olmaktan öte simgesel bir köprü oluşturduğu görülebilir. Ayrıca, en çok göç alan ilçelerden biri olan Üsküdar'ın, bu sayede yerel iktisadi bir dinamizm kazanmıştır. Kısacası, eğer İstanbul her sektörde üretim yapabilen –bir benzetme (metafor) olarak- çok uluslu büyük bir şirket ise, Üsküdar da onun hem sadık ve sağlam hem de mütevazı bir hissedarıdır. İstanbul, çok üretken ve çok tüketen her şehirden daha fazlasına sahiptir: Üretim geliri de gelir bölüşümü adaletsizliği de çok yüksek düzeyde seyretmekte, ayrıca zenginleri de yoksulları da uçlarda yaşamaktadır; o yüzden yeni merkantilizmden ve kü-yerelleşmeden kaynaklı sınıfsal çelişkileri derindir.

Bir fikir vermesi açısından; İstanbul ile ilgili temel makro iktisadi ve refah verilerinin özeti için Tablo 2 incelenebilir. Burada, kişi başına gelirden işsizliğe, insani kalkınma endeksinden yaşam memnuniyeti oranına kadar birçok göstergeye göre Türkiye'ye kıyasla doğrudan bir İstanbul ve dolaylı bir Üsküdar fotoğrafının çekilmesi istenmiştir.

Tablo 2. İstanbul ve Türkiye'nin Makro İktisadi Refah Göstergeleri

Gösterge (Yıl)	İstanbul	Türkiye	Açıklama
Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) (2024)	24 452 \$	9 244 \$	İstanbul ortalamasının 2,6 katı kişi başına gelire sahip.
Bölgesel satın alma gücü paritesi (SAGP) (fiyat endeksi) (2024)	112,6	100	1) İstanbul ülkenin en pahalı bölgesidir (TR109). 2) İstanbul halkının %2,4'ü en üst; %16,4'ü üst; %36,6'sı üst altı ve orta; %31'i alt orta ve alt; %12,6'sı en alt düzeydedir. ¹⁰
İşsizlik oranı (2025) (Mevsim etkilerinden arındırılmış)	%9	%8,3	İstanbul; Kastamonu ve Ardahan'ın 2 katı işsizlik oranına sahiptir.
Toplam yaş bağımlılık oranı 11 (2025)	37,8	%46	İstanbul'da emekliler de çalıştığı için bağımlılık oranı azalıyor!
Etkin yaşlanma endeksi (EYE)12 (2024)	%30	%29,7	İstanbul için hafif iraksama söz konusu.
Ort. Sosyoekonomik düzey (2023)	148 (Üsküdar 163)	133	İstanbul Türkiye, Üsküdar da İstanbul ortalamasının üstündedir.
İnsani kalkınma endeksi13 (2022)	0,886	0,854	İstanbul Türkiye'den ileridedir!
Sosyoekonomik gelişme endeksi14 (SEGE-2022-2025) en-	1. sıra ve kademede		Üsküdar Türkiye'nin en gelişmiş 16., İstanbul'un ise 11. ilçesidir. ¹⁵

Kaynak: TÜİK, Veri Portalı, 2022-2026; T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2023; T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2026.

9 TÜİK'in İstatistiki Bölge Birimleri sınıflamasına göre "1. düzey TR1" - "2. düzey TR10" - "3. düzey TR100" olarak kodlanır, yani "bölge" - "alt bölge" - "il" olarak aynı isimle anılır.

10 Bu beş sosyo-iktisadi gelir grubunun yaygın avam ifadesi "en zengin," "zengin," "orta sınıf," "yoksul" ve "en yoksul" şeklindedir.

11 Yaş bağımlılık oranı, çalışabilir 15-64 yaşlarındaki her 100 kişiye düşen, çalışma çağında olmayan çocuk (0-14 yaş) ve yaşlı (65+) nüfus sayısını gösteren demografik bir göstergedir.

12 EYE, yaşlı bireylerin emek piyasasına katılabilmeye, "sosyalleşmeye", bağımsız, sağlıklı ve güvenli yaşayabilmeye ve kendini geliştirme düzeylerini ölçerken, nihai anlamda bembeyaz doğurganlık hem de ölüm hızının düşmesiyle ilgilidir.

13 İnsani (Beşerî) kalkınma endeksi; yaşam beklentisi, eğitim ve gelir şeklindeki üç endeksin ortalaması olarak hesaplanmaktadır.

14 T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından gerçekleştirilen Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik (SEGE) Sıralaması Araştırmaları politika, strateji ve kamu uygulamalarına girdi sağlamak amacıyla Türkiye'deki Düzey-2 bölgelerinin, 81 il ve 973 ilçenin SEGE düzeyini "demografi", "istihdam", "eğitim", "sağlık", "rekabetçi ve yenilikçi kapasite", "mali", "erişilebilirlik" ve "yaşam kalitesi" şeklindeki kıstaslara göre istatistiksel olarak ölçüp karşılaştırır. "İl SEGE-2025" raporu için 52, "İlçe SEGE-2022" raporu için 56 değişken kullanılarak il ve ilçeler 6 gelişmişlik kademesinde gruplandırılmıştır.

15 İl ve ilçeler bazındaki SEGE toplu karşılaştırmalar için bkz. Ek-2 ve Ek-3.

Ayrıca, Üsküdar'ın tarihsel, kültürel ve sosyo-iktisadi anlamdaki belirgin özellikleri bir "GZFT (SWOT) tahlili" yoluyla ortaya konulabilir: Saha araştırmalarıyla da desteklendiği gibi Üsküdar ilçesinin kendine özgü bazı güçlü (G) (strengths, S) ve zayıf (Z) (weaknesses, W) yönlerine karşı yakalayabileceği bazı fırsatlar (F) (opportunities, O) ile karşı karşıya olduğu bazı tehditler (T) (threats, T) söz konusudur (bkz. Tablo 3). Buna göre Üsküdar; jeo-iktisadi ve turistik bir konumda olmak gibi güçlü yönleriyle, yoğun trafik ve aşırı göç mekânı olmak gibi zayıf yönlerini dengelerken; hızlı kentsel dönüşüme elverişli ve marka şirketlere ev sahibi olmak gibi fırsatlar sağlayan, ancak işsizlik ve kültürel yozlaşma gibi sosyo-iktisadi tehlikelerle karşı karşıya kalan İstanbul ilçelerinden biridir.

Tablo 3. Üsküdar İçin Özet GZFT Matrisi

Güçlü (++)	Zayıf (-)
++ Üniversiteler ve teknoparklar ilçesi,	- Kaçak ve sağlıksız yapılaşma,
++ Sivil toplum örgütleri sayısı fazla,	- Mekân sıkıntısı,
++ Sanat, siyaset, bilim ve kültürde öncü sismalar,	- Yoğun trafik,
++ Jeo-stratejik konumu ve tarihsel dokusu,	- Adaletsiz gelir dağılımı,
++ Boğaz'a hâkimiyet,	- Mahallelerin farklı gelişmişlik düzeyi,
++ İstanbul'un her noktasına yakınlığı,	- Güvenlik sorunu,
++ Eşsiz doğa güzelliği,	- Aşırı iç ve dış göç alma,
++ Turistik varış (destinasyon) noktası,	-Kentsel dönüşümde uygulama zorlukları,
++ Marmaray Tüp Geçidi'nin geçmesi,	- Tüketiciyi çekememesi,
++ Deniz kıyısına sahip olması,	- Erişilebilirlik sorunu,
++ Sağlık merkezlerine ev sahipliği.	- Turizm gizilgücü sorunu.
Fırsat (+)	Tehdit (--)
+ Ulaşım çeşitliliği,	-- Deprem dirençli konut yetersizliği
+ Sosyokültürel yapı,	-- "Kanal İstanbul" gibi fantastik-rantçı projelerin olası olumsuz etkileri
+ Kültürel ve sanatsal etkinlikler	-- Kaynakların etkin kullanılamaması,
+ Çok kültürlülük ve hoşgörü,	-- Kaçak ağaç kesimi,
+ Hızlı kentsel dönüşüm,	-- Çarpık yapılaşma,
+ Marka şirketlerin merkezi	-- İşsizlik ve derin yoksulluk,
+ Yabancı sermaye yatırımları kapısı	-- Çevre temizlik bilinci yetersizliği,
+ Yeni üniversiteler için gizilgüç değer taşıması.	-- Artan trafik ve otopark sorunu,
	-- Kültürel yozlaşma.

Kaynak: Üsküdar Belediyesi & T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2015, s. 68-70. (Bazı maddeler tarafımızdan eklenmiştir.)

Üsküdar İktisadını Geliştiren ve Dönüştüren Kü-Yerel Dinamikler

*Afroavasya üç kıta, İstanbul tek hikâye,
Üsküdar her güne bir keşif...*

Her şehir gibi Üsküdar da değişip dönüşmektedir. Bu gelişmeyi yeni merkantilizm ekseninde sağlayan altı ana “kü-yerel” dinamik öne çıkmaktadır: 1-Deniz ve deniz ticareti; 2-turizm; 3-kentsel dönüşüm; 4-göç ve sermaye akışı; 5-Marmaray ve ulaşım dizgesi ve 6-AVM’ler. Bunların bir bölümü ticaret ve ulaşım, bir bölümü turizm ve tüketim sektörüyle doğrudan ilgilidir. Burada yapılan sınıflandırmaya göre, İstanbul ve Üsküdar iktisadında hizmet sektörünün birincil – doğrudan - ağırlıklı, sanayi sektörünün ise görece ikincil – dolaylı - hafif derecede rol oynadığı anlaşılmaktadır.

Birinci Dinamik: Deniz Ticareti

Deniz, toprak gibi doğal bir üretim etmenidir. Türkiye’nin ve en çok da İstanbul’un büyük şans olarak sahip olduğu deniz, boğazlar, limanlar¹⁶ ve ro-ro gemiciliği faaliyetleri ile yaptığı denizyolu taşımacılığı kara ve hava taşımacılığını tamamlayan ve büyük katma değer yaratan bir sektördür. Türkiye için de geçerli olmak üzere, dış deniz ticareti çeşitli etmenlerdeki gelişmelerin (Ece, 2012); örneğin, küresel deniz ticareti ve taşıma-

¹⁶ Türkiye’de deniz ticareti büyük ölçüde limanlar ve deniz ticaret filosu aracılığıyla yürütülmektedir. 2025’te Türkiye limanlarında elleçlenen yük miktarı bir önceki yıla göre %4,0 artarak 553 milyon 268 bin 303 ton; elleçlenen konteyner miktarı ise %3,5 artarak 13 milyon 996 bin 579 TEU olarak gerçekleşti; bunun önemli bir kısmı, en fazla yük elleçleyen ilk on liman başkanlığında gerçekleştirilmiştir (Denizcilik Genel Müdürlüğü, 2026). Bir lojistik kavramı olan “elleçleme”, gümrük gözetiminde mal-malzeme boşaltmak, yüklemek, teslim etmek anlamına gelmektedir. “TEU” (Twenty-foot Equivalent Unit), 1 birim olarak 20 feet’e (6,09 metreye) eşit konteyneri ifade eder ve 34 metrekiplük bir hacme sahiptir.)

cılığındaki yeni oluşumlar, enerji güvenliği, petrol fiyatları ve navlun maliyetleri, uluslararası taşımacılıktan kaynaklanan karbon emisyonlarının azaltılması, iklim değişiklikleri önlemlerinin uygulanması, sürdürülebilir çevre güvenliği, sosyal sorumluluk konusunda iş birliği, deniz haydutluğu ile buna ilişkin maliyetlerin etkisi altındadır.

Dünya ticaret hacminin %80'den fazlasının denizyolu ile gerçekleştirilmesi, deniz iktisadının küresel üretim ve tedarik zincirlerindeki belirleyici rolünü ortaya koymaktadır (UNCTAD, 2024). Türkiye açısından ise üç tarafının denizlerle çevrili olması ve İstanbul Boğazı ile Çanakkale Boğazı gibi uluslararası deniz ulaşım koridorlarına sahip bulunması, deniz ticaretini jeo-stratejik bir rekabet üstünlüğüne dönüştürmektedir. Bu durum özellikle İstanbul'u, dolayısıyla Boğaz kıyısındaki Üsküdar'ı, küresel ticaret ağlarının merkezinde konumlandırmaktadır. Üsküdar'ın çok katmanlı deniz iktisadına katkısı, sahip olduğu lojistik altyapısından dolayı salt yük taşımacılığı ile sınırlı değildir; Üsküdar aynı zamanda İstanbul'un en yoğun iskelelerinden ve şehir hatlarından birine ev sahipliğinden dolayı günlük yüz binlerce yolcuya turizm ekseninde yerel taşıma hizmeti sunmaktadır. Bu fiili durum, yeni merkantilizmin öngördüğü stratejik ulaştırma yatırımları ile kü-yerel kalkınma dinamiklerinin kesiştiği özgün sürdürülebilir bir iktisadi yapı ortaya çıkarmaktadır.

Üsküdar, sahip olduğu kıyı şeridi, Boğaz geçişleri¹⁷ ve özellikle Haydarpaşa Limanı sayesinde İstanbul'un deniz/cilik iktisadında özgün bir konuma sahiptir. Tarihsel olarak Anadolu'nun İstanbul'a açılan kapısı olan Haydarpaşa, günümüzde de demiryolu, karayolu ve denizyolunu bütünleştiren çok yönlü taşımacılık altyapısıyla uluslararası lojistik ağların önemli bileşenlerinden biri olmayı sürdürmektedir.

¹⁷ İstanbul Boğazı'nın önemi daha da belirginleşmektedir. 2024 yılı sonunda İstanbul Boğazı'ndan 38.141 gemi geçiş yapmış, Boğaz üzerinden yaklaşık 959 milyon ton yük taşınmış, bunun yaklaşık 329 milyon tonunu petrol ve diğer tehlikeli yükler oluşturmuştur (Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, 2024a, 2024b).

Yeni merkantilizme göre, Haydarpaşa Limanı, küresel ticaret akımlarını ulusal iktisadi değere dönüştüren stratejik bir kamu altyapısı niteliğindedir. Aynı zamanda küresel tedarik zincirleri ile Üsküdar'ın yerel ticaret, ulaşım ve hizmet iktisadını bütünleştirmesi bakımından küyereleşmenin başarılı örneklerinden birini oluşturmaktadır.

İkinci Dinamik: Turizm

İstanbul dünyanın küresellik simgesi olan “Alfa” tipi en küresel şehirlerinden ve dünya turizminde en popüler varış noktalarından (destinasyon) biri olduğu için her yıl neredeyse kendi yerleşik nüfusundan daha fazla dünyanın her tarafından turist çekmektedir. 2025'te İstanbul, 20 milyondan fazla yabancı turist, -onun yarısı kadar da yerli turist- ağırlayarak, Euromonitor'ün (2025) “Uluslararası En İyi 100 Şehir Destinasyonu Endeksi”ne göre ilk 5'te yer almıştır. İstanbul'un Paris, Londra, Hong Kong, Bangkok, Dubai gibi küresel turizm merkezleriyle rekabet etmesini sağlayan, onun turistik faaliyetlerde zengin çeşitlilik ve seçenekler arz etmesi ve Afro-Avrasya şehirlerine açılan bir kapı olmasıdır. Küresel turizmde büyümeyi ve rekabeti kızıştıran en güncel etmen olarak yapay zekâ arka planında akıllı şehir yaklaşımları (concepts) öne çıkmaktadır.

Türkiye'nin (daha önce) nerede olduğunu bilmeyen yabancı turistler İstanbul'un mutlaka adını duymuşlardır. Başta Bizans ve Osmanlı olmak üzere gelip geçmiş birçok uygarlığı temsil ettiği için İstanbul, küresel tanınırlıkta Türkiye'yi aşmıştır. İstanbul'a ziyarette gelenler, ilgi çekici Boğaz manzarası ve pek çok tarihsel-kültürel yapıdan dolayı büyük ölçüde Üsküdar'ı da gezi planlarına dâhil etmektedirler. Çünkü Üsküdar'da Osmanlı'dan günümüze dek mimari varlığını ve kültürel çoğulcu özelliğini korumuş cami (Rumî Mehmet Paşa Camisi, Çinili Camii, Ayazma Camii, vb.), kilise (İlya Profiti Rum Ortodoks Kilisesi,

Surp Garabed Ermeni Kilisesi, vb.), türbe (Aziz Mahmut Hüdayi Türbesi, vb.) gibi din-inanç turizmine hitap eden mekânların yanı sıra köşkler (Adile Sultan Kasrı, Sultan Abdülaziz Av Köşkü, Marko Paşa Köşkü, vb.), çeşmeler (Ayşe Sultan Çeşmesi, Hafız İsa Ağa Çeşmesi, vb.), hamamlar (Çinili Hamam, Ağa Hamamı, vb.), mezarlıklar (Karaahmet Mezarlığı), müzeler (Florence Nightingale Müzesi, İETT Ulaşım Müzesi, vb.), ahşap ve kâgir evler gibi kültür turizmi değerleri bulunmaktadır. (Ayrıntı için bkz. İstanbul İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2025).

Avrupa ve Asya yakalarında konuşlanmış 100’den fazla 5 yıldızlı otelle konforlu hizmet veren İstanbul’u turistler, turizm ekosistemi (kültür-sanat, eğitim, sağlık, kongre, kruvaziyer, deniz, yat, golf, gurme, alışveriş, yatırım turizmi, vs.) içerisinde uygun seçenek faaliyetlerde bulunmak amacıyla tercih etmektedirler. Küresel hizmet ihracatı anlamında İstanbul’un, kolay ve hızlı Afro-Avrasya ulaşım koridoru sayesinde elde ettiği bu çok katmanlı turistik başarımı (performans), yeni merkantilist anlayışa uygun olarak ülkeye yüksek miktarda hem döviz ve hem de kü-yerel marka değeri kazandırmaktadır.

Üçüncü Dinamik: Kentsel Dönüşüm

İstanbul, öncelikle can ve mal güvenliğini sağlamak; ticaret, maliye, lojistik, turizm ağırlıklı küresel güç merkezi iddiasını ve kü-yerel işlevlerini sürdürebilmek için başta deprem¹⁸ olmak üzere yıkıcı doğal afet risklerine karşı planlı ve sürdürülebilir kentsel dönüşüm politikalarını kararlılıkla uygulamak zorundadır. Bu dönüşüm, üst ölçekli mekânsal planlar doğrultusunda salt fiziksel mekânların yenilenmesini ve ağır

18 İstanbul’daki yaklaşık 1,2 milyon yapının önemli bir bölümünün 2000 yılı öncesinde inşa edilmiş olması ve kentin aktif fay hatlarına yakın konumu nedeniyle deprem odaklı kentsel dönüşüm öncelikli kamu politikası hâline gelmiştir. Özellikle 6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun kapsamında riskli yapıların yenilenmesi, İstanbul ve Üsküdar boyutlarında şehir ekonomilerini daha güvenli ve güçlü hâle getirecektir (Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2024).

sanayi kapsamına giren fabrikaların şehir dışına çıkarılmasını değil, ayrıca yeni merkantilizme uygun bir şekilde tüm hizmet sektörlerinde küresel rekabet gücünü takviye etmeyi de hedeflemektedir. Orta ve uzun vadeli çeşitli büyük deprem senaryolarına konu olan İstanbul'un "yıkılması" olasılığı bile, jeo-stratejik konumu itibarıyla -adeta- "ateş çemberi"nde yer alan Türkiye'nin bağımsızlığını tehlikeye atabilir ki asıl 'beka' sorunu budur. O yüzden, depreme dirençli hâle getirmek üzere İstanbul uzun yıllardan beri altyapı, konutlar, sınai tesisler, sağlık ve eğitim binaları, limanlar ve tarihsel-kültürel yapılar şeklinde öncelikli altı alanda kentsel dönüşüm sürecine tabi tutulmuştur. Merkezi ve yerel bütçe kaynakları ve yabancı sermaye yatırımları ile inşa edilen ve faaliyet gösteren binaların -üretim ve döviz kazandırma gizilgüçleri dikkate alınarak- depreme karşı güçlendirilmesi, kü-yerel iktisadi hayatın sürdürülebilirliği bakımından yaşamsal önem taşımaktadır.

Dünya deniz taşımacılığındaki yapısal değişim ile şehir merkezinde kalan tarihsel liman alanlarının dönüşümü¹⁹ birbiriyle yakın ilişkilidir. Bu kapsamda Galataport İstanbul 2021'de hizmete açılmış; Haydarpaşa Limanı ve çevresi ise kültür, turizm ve ulaşım işlevlerini bütünleştiren dönüşüm projeleriyle yeniden popülerleştirilmiştir. Böylece Üsküdar, yalnızca tarihsel bir yerleşim merkezi değil; kü-yerel ölçekte küresel ulaşım, ticaret ve turizm akımlarını yerel iktisadi yaşamla bütünleştiren bir odak olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca Üsküdar Belediyesi, deprem güvenliği ile sosyal yaşam kalitesi hedefiyle, sağlıklı sokak dokularının cepheden iyileştirilmesi, afet riski taşıyan bölgelerde güvenli konut alanlarının oluşturulması, estetik şehircilik ilke-

19 Bu bağlamda tarihsel ve kültürel miras alanlarında yürütülen koruma ve yenileme çalışmaları, sit alanlarının yalnızca fiziksel onarımını (restoration) değil, aynı zamanda iktisadi ve kültürel sürdürülebilirliğini de hedeflemektedir. UNESCO Dünya Miras Alanları başta olmak üzere tarihi bölgelerde yürütülen onarım projeleri, turizm gelirlerini artırırken yerel kimliğin korunmasına da katkı sağlamaktadır. Bu yaklaşım, kü-yerelliğin temel ilkelelerinden biri olan "küresel değer üretirken yerel özgünlüğü koruma" anlayışıyla uyumludur (UNESCO, 2024).

lerine aykırı yapıların dönüştürülmesi, dijital imar planlarının yaygınlaştırılması ve kamusal mekân kalitesinin artırılması gibi çok yönlü uygulamalar yürütmektedir (İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2022; Galataport İstanbul, 2024; Üsküdar Belediyesi, 2025).

Bütüncül kalkınma politikası, yeni merkantilist ve kü-yerellik anlayışına göre, bütün bu gelişmelerle Üsküdar özelinde ve İstanbul genelinde kentsel dönüşümde salt konut stokunun yenilenmesini değil, aynı zamanda bu özgün coğrafyanın ticaretten turizme, sokak satıcılığından balıkçılığa, ulaşım altyapısından gayrimenkul yatırımlarına kadar hayatın tüm alanlarını çekici hâle getirmeyi, kıyı şeridini haksız rant kapısından kurtarmayı, ibadethaneleri ergonomik hâle getirmeyi, mahalle kültürünü geliştirmeyi ve şehir kimliği aidiyetini sağlamlaştırmayı da kapsamaktadır.

Dördüncü Dinamik: İnsan Göçü ve Sermaye Akışı

İstanbul (ve dolayısıyla Üsküdar), -hayat pahalılığı, işsizlik, asgari ücretli ve güvencesiz istihdam (ya da prekarya²⁰) nedeniyle çelişkili de olsa- görece yüksek yaşam kalitesi vaat ettiği için iç ve dış göç alan; ayrıca yüksek derecede mali yapı ve kültürüne²¹ sahip olduğu için de yabancı sermaye akışına sahne olan küresel bir şehirdir. İstanbul'un 20. yy. sosyo-iktisadi tarihi, kitlesel ve dramatik iç ve dış insan göç hareketleriyle doludur. Savaş ortamı ve rejim şiddetinden dolayı ülkelelerinden (Almanya'dan Yahudiler, Rusya'dan Çerkezler, ayrıca Suriye ve Irak'tan Arap ve Kürtler) kaçıp Türkiye'ye ve İstanbul'a sığınan yüz

20 Prekarya, daimî ve güvenceli işlerde çalıştırılmayan; yarı zamanlı, proje bazlı ya da sözleşmeli çalışan, sosyal hakları kısıtlı, gelecek umudu zayıf, emek piyasasındaki yoksul-yoksun kitleleri tanımlayan dramatik-türev ve batta tehlikeli yeni proletarya sınıfını tanımlamaktadır.

21 Mali kültür, post-modern sosyo-iktisadi bir olgu olarak, zaman içinde yaratılan tüm para-sermaye (gelir kaynakları, gelir elde etme becerileri, harcama ve tasarruf alışkanlıkları, maddi zenginlikler ve deneyimler, vb.) değerlerden yararlanılması ve bu değerlerin gelecek kuşaklara aktarılması süreci demektir. Bu olgunun, kozmopolit bir şehir olarak İstanbul için daha fazla geçerli olması şaşırtıcı değildir. İstanbul'u Türkiye'nin finansal kültür başkenti yapan gerekçeler için bkz. Kalaycı & Özkurt, 2011, s. 205 vd.

binlerce insan yaşamaktadır. Tersine, Osmanlı'nın son döneminde (1915-1922 arasında) tehcirden dolayı önemli miktarda Ermeni ve Süryaniler, nüfus mübadelesinden dolayı da Yunan ve Rumlar ülkeyi ve İstanbul'u terk etmek zorunda kalmış ya da bırakılmışlardır.²² Yerlileşen / millileşen (bir başka deyişle Türkleştirilen) azınlık sermayesinin İstanbul'u ve hatta Anadolu'yu kısmen terk etmesine yol açan bu sorsalsal duruma, Cumhuriyet'in 1940'larda Tek Parti iktidar döneminde gayri-Türk / gayrimüslim zanaat ve işletme sahiplerine uygulanan oldukça haksız Varlık Vergisi'ni²³ de eklemek gerekir.

Yeni merkantilizm ve küresel liberal politikaları ile hareket eden çok uluslu şirketler, Türkiye'nin de tarihsel ve jeo-iktisadi olarak etkilendiği Balkanlar – Rusya – Kafkasya – Orta Doğu - Orta Asya beşgeninden oluşan Afro-Avrasya coğrafyasını yeni ve yüksek kâr gizilgücü (potential) sahaları olarak seçince, İstanbul ve çevresi uluslararası yatırımcılar için çekici merkezler²⁴ haline geldi. Böylece istihdam ve üretimi canlandıracak şekilde istikrarlı ve etkin doğrudan yabancı yatırımların (DYY) girişiyle yerel girişimcilik kültürü, nitelikli insan sermayesi, bilgi-yenilik iktisadı gibi kü-yerel dinamikler ivme kazanmaya

²² Ayrıca, İstanbul'un aldığı ve verdiği göçün geniş bir nedensel çözümlemesi için bkz. Murat, 2006, s. 409. (Örneğin, -günümüzdeki göç hareketlerine (nicel farklılıklara rağmen) nitel bir benzerlik gösterdiği için önemle belirtmek gerekir ki-, 1990-2000 yıllarını kapsayan araştırma sonuçlarına göre; İstanbul'un aldığı göçlerde göç nedenlerinin başında; "iş arama-bulma" (%31,5) ve "hanebalkından birine bağımlılık" (%2,6) gelmektedir. İstanbul'a "evlilik" nedeniyle gelenlerin oranı (%11,1), evlilik nedeniyle gidenlerinkinden (%5,1) daha yüksek iken, "olası deprem riski" nedeniyle gidenlerin oranı (%8,8) ise deprem nedeniyle gelenlerinkinden (%2,1) çok daha yüksektir.)

²³ Osmanlı'nın kültürel çoğulculuğuna karşı ulus-devlet yaratmayı amaçlayan Tehcir ile birlikte cereyan eden sert-acımasız (tragic) fiziksel kıyımlar ve I. İzmir İktisat Kongresi'nde (Şubat 1923) düşünsel temelleri atılan sermayenin el değiştirmesi sürecini hızlandıran Varlık Vergisi ile yaşanan mali kıyımlar üzerine yerli ve yabancı alanyazını (literature) oldukça zengindir. Her iki konu ayrı başlıklar olduğu ve çalışmanın odağından uzaklaşılmasa için bu alanyazına herhangi bir göndermede bulunulmamıştır. (Yine de çapraz okumayı tercih eden araştırmacılara ve aydınlara Aras Yayınları külliyatı önerilebilir.)

²⁴ İstanbul'un uluslararası yatırım çekiciliği; büyük iç pazar, gelişmiş finansal altyapı, nitelikli iş gücü, güçlü ulaşım ağı, gümrük birliği üstünlüğü, girişimcilik kapasitesi ve bölgesel merkez olma özelliği gibi yapısal niteliklerinden beslenmektedir. Fakat jeopolitik riskler, küresel faiz oranlarındaki artış, uluslararası sermaye hareketlerindeki yavaşlama, yüksek enflasyon, döviz kuru oynaklığı ve küresel tedarik zincirlerinde yaşanan kıyımlar gibi döngüsel (cyclical) etmenler yatırım kararlarını ya da akışını zaman zaman olumsuz etkileyebilmektedir (OECD, 2023; UNCTAD, 2024; Ticaret Bakanlığı, 2024).

başladı. Ticaret Bakanlığı ve İstanbul Ticaret Odası'nın 2024 yılı verileri de İstanbul'un Türkiye'deki yabancı sermayeli şirketlerin yaklaşık %60'ına ev sahipliği yaptığını, ayrıca İstanbul'da faaliyet gösteren yabancı sermayeli şirket sayısının 50 binin üzerine çıktığını gösterirken; maliye, bilgi teknolojileri, yazılım, lojistik, sağlık, yaratıcı sanayiler, gayrimenkul ve uzman (professional) hizmetlerin en fazla yatırım çeken alanlar olduğunu teyit etmektedir (Ticaret Bakanlığı, 2024; İTO, 2024).

İstanbul bağlantılı küresel yatırım ekosisteminin yerel ölçekteki en dikkat çekici yansımaları Üsküdar'a kadar uzanmaktadır. Tarihsel ticaret merkezlerinden biri olan Üsküdar, günümüzde yalnızca konut ve hizmet sektörünün geliştiği bir ilçe olmayıp; mali merkezlere, yüksek eğitim kurumlarına, sağlık birimlerine, kültürel odaklara, ulaşım ağlarına ve dijital girişimcilğe erişimi sayesinde küresel sermayenin yerel ekonomiyle bütünleştiği önemli bir kü-yerel merkez niteliği kazanmıştır. Özellikle –aşağıda ayrıntısı bulunan- Marmaray tüp geçidi, Avrasya Tüneli, deniz ulaşımı ve metro bağlantılarıyla Üsküdar, Avrupa ve Anadolu yakaları arasında yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda arz tedarik zincirlerini birbirine bağlayan stratejik bir lojistik düğüm hâline gelmiştir (İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2024; İstanbul Kalkınma Ajansı, 2024).

Beşinci Dinamik: Marmaray Raylı Sistem ve Geniş Ulaşım Ağı

Üsküdar, İstanbul'un Asya ve Avrupa yakaları arasında doğal bir geçiş noktası olması nedeniyle kentin en stratejik ulaşım ve lojistik merkezlerinden biridir. İlçe; kara, deniz ve raylı dizgelerin kesiştiği çok seçenekli ulaşım altyapısıyla yalnızca İstanbul içi hareketliliği değil, aynı zamanda Türkiye'nin ulusal ve uluslararası ulaşım ağlarını da desteklemektedir. Boğaziçi Köprüsü ve ona bağlanan otoyol dizgesi ile D100 Karayolu (eski E-5) Üsküdar sınırlarından geçerek ilçeyi doğu-batı ula-

şım koridorunun en önemli düğüm noktalarından biri hâline getirmektedir. Tarihsel olarak önemli bir şehirlerarası ulaşım merkezi olan Harem Terminali ile Haydarpaşa Limanı da yük ve yolcu taşımacılığı bakımından ilçenin ulaştırma işlevlerini tamamlayan temel altyapılar arasında yer almaktadır (T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, 2024).

Üsküdar'ın kü-yerel kimliğini en güçlü biçimde yansıtan ulaşım ağları Marmaray Tüp Geçidi (MTG), 25 Avrasya Tüneli ve Haydarpaşa Limanı'dır. Bir mühendislik harikası sayılan MTG, Cumhuriyet'in 90. yıl dönümünde (29 Ekim 2013) hizmete girmiş olup, Boğaz'ın iki yakasını deniz altından birbirine bağlayan dünyanın en önemli şehir içi raylı dizge projelerinden biridir. Ulaşımında zirve yatırımlarından biri olarak görülen MTG salt fiziksel hareketliliği artırmamakta, aynı zamanda Üsküdar'ın kü-yerelleşme kapasitesini de güçlendirmektedir. Kü-yerellik açısından Üsküdar, yerel tarihsel ve kültürel kimliğini korurken küresel ulaşım ağlarıyla bütünleşebilen karma (hibrit) bir şehir mekânı niteliği kazanmaktadır. Böylece Marmaray, deniz ulaşımı ve metro (Üsküdar M5 hatları) dizgeleriyle kurduğu bütünleşik yapı sayesinde ilçeyi küresel metropolün yerel merkezi hâline getirirken (Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, 2024; TCDD, 2024; İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2024); yeni merkantilist düzenle örtüşen günlük yoğun iş gücü hareketliliğini, turizmi, ticareti ve hizmet sektörünü de desteklemektedir. Bir diğer önemli kü-yerel ulaşım kanalı da Avrasya Tüneli'dir; Asya (Koşuyolu) ve Avrupa (Kumkapı) yakalarını deniz tabanının altından bağlayan yaklaşık 15 km'lik bu ücretli karayolu tüneli, MTG'nin eksik bıraktığı işlevleri telafi ederek Üsküdar'dan İstanbul'a

25 Avrupa (Kazlıçeşme) ile Anadolu (Ayrılıkçeşme) yakalarını birleştiren MTG Projesi'nin ilk düşünsel temelleri 1860'lı yıllarda Sultan Abdülmecid döneminde atılmış ve II. Abdülhamid döneminde ise Boğaz'ın altından geçecek demiryolu tüneli şekline evrilmiştir. Günümüzde MTG, 43 istasyonu ve yaklaşık 76,6 km uzunluğundaki hatlarıyla Gebze-Halkalı arasında kesintisiz ulaşım sağlayarak Üsküdar'ı İstanbul'un en önemli aktarma merkezlerinden biri konumuna taşımaktadır. Üsküdar İstasyonu; metro, vapur, otobüs ve diğer toplu taşıma dizgeleriyle bütünleşik yapısı sayesinde her gün yüz binlerce yolcunun hareketliliğine aracılık etmekte ve ilçenin erişilebilirliğini önemli ölçüde artırmaktadır (TCDD, 2024; İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2024).

akan hiç bitmeyen doğu-batı trafik sorunlarının çözümüne yardımcı olmaktadır.

Altıncı Dinamik: AVM'ler

Alışveriş merkezleri (AVM'ler), Üsküdar'daki iktisadi hayatın önemli bileşenlerinden biri olup tüketim, hizmet ve eğlence faaliyetlerinin yoğunlaştığı çok işlevli ticaret merkezleri niteliğindedir. Bu yapılar, yeni merkantilizme göre, yerli ve yabancı sermayenin, küresel markaların, mali dolaşımın ve yüksek katma değerli hizmet sektörünün yoğunlaştığı; fiyat ve kalite rekabetinin yaşandığı, orta ve üst gelir gruplarına hitap eden modern perakende mekânlarıdır. Türkiye'de 2025 yılı sonu itibarıyla yaklaşık 465 alışveriş merkezi faaliyet göstermekte olup bunların 134'ü İstanbul'da bulunmaktadır.²⁶ Bu durum, İstanbul'un ülkenin en büyük perakende ve tüketim merkezi olma özelliğini sürdürdüğünü göstermektedir (Alışveriş Merkezleri ve Yatırımcıları Derneği, 2026; İstanbul Gayrimenkul Değerleme, 2026). AVM'ler yalnızca alışveriş yapılan mekânlar değil; aynı zamanda sosyal etkileşim, eğlence, gastronomi ve kültürel etkinliklerin bir araya geldiği postmodern kamusal alanlar olarak da işlev görmektedir.

Bu eğilim Üsküdar'da da belirgin biçimde gözlenmektedir. Burada –AVM'lerin ilk modeli (prototype) sayılan- tarihsel çarşılar, hanlar ve pasajların yanında İstanbul'un ilk modern AVM'lerinden biri olan Altunizade'deki Capitol AVM (1993) ile Acıbadem'deki Akasya AVM (2014), ilçenin –yeni merkantilizme uygun olarak- geleneksel ticari dokusunu çağdaş perakende anlayışıyla bütünleştirmektedir. Böylece

²⁶ Büyüme eğilimi gösteren Türkiye'deki AVM'lerin yaklaşık %30'u İstanbul'da yer almakta; buna karşılık İstanbul, Türkiye nüfusunun yaklaşık %19'unu barındırmaktadır. Daba dikkat çekici olan ise Türkiye'deki toplam kiralanabilir AVM alanının %37,25'inin İstanbul'da bulunmasıdır. Bu göstergeler İstanbul'un yalnızca nüfus bakımından değil; tüketim, hizmet sektörü ve sermaye yoğunluğu bakımından da Türkiye'nin en güçlü metropol iktisadi olduğunu ortaya koymaktadır (İstanbul Planlama Ajansı, 2024).

Üsküdar, tarihî kimliğini korurken küresel markaların da faaliyet gösterdiği "kü-yerel" bir ticaret yapısına kavuşmuştur. Bunun yanı sıra, ilçe genelinde on binlerce faal işletme iktisadi canlılığa katkı sağlamakta; özellikle Altunizade–Nakkaştepe aksında yoğunlaşan plaza ve genel müdürlük binaları Üsküdar'ın maliye, yönetim ve hizmet sektöründeki ağırlığını artırmaktadır (İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2024; İstanbul Planlama Ajansı, 2024; Üsküdar Belediyesi, 2025).

Kü-yerel sermaye artık kallavi bir şekilde büyüyerek AVM'lerden de geçmekte ve yeni merkantilist kuleler olarak Üsküdar'ın ve İstanbul'un toplumsal kabuğunu itirazsız değiştirmeye devam etmektedir.

Tartışma ve Bulgular

Coğrafya ve iktisat İstanbul ve Üsküdar için iki kü-yerel güç...

İstanbul metropol iktisadının Üsküdar örneği (case) üzerinden anlatısı, yeni merkantilizm ile kü-yerelleşme yaklaşımlarının yerel ölçekteki somut yansımaları için önemli bir çözümleyici (analytical) çerçeve sunmaktadır. Araştırma kapsamında odak alınan deniz ticareti, turizm, kentsel dönüşüm, göç ve sermaye hareketleri, Marmaray ulaşım altyapısı ile modern perakende sektörü gibi kü-yerel dinamikler incelendiğinde, Üsküdar'ın salt İstanbul'un tarihsel bir ilçesi olmadığı; aynı zamanda küresel sermaye, bilgi, insan ve hizmet akımlarının kesiştiği jeo-stratejik bir iktisadi merkez niteliği taşıdığı görülmektedir. Bu durum, küresel süreçlerin yerel mekânlarda yeniden üretilmesi olgusunu test ederek kü-yerelleşme gerçeğini doğrulamaktadır.

Araştırmanın önemli bulgularından birincisi, Üsküdar iktisadının sanayi üretiminden çok hizmet sektörü ağırlıklı bir iktisadi yapı sergilemesine rağmen, İstanbul'un küresel rekabet gücüne önemli katkılar sunmasıdır. Deniz ulaşımı, turizm, eğitim, sağlık, maliye ve kamu hizmetleri gibi faaliyetler ilçenin iktisadi canlılığını desteklemekte; bu

sektörlerin yarattığı katma değer ise İstanbul'un yüksek iktisadi gizil-gücünü pekiştirmektedir. Böylece yeni merkantilizmin yalnızca ihra-cat ve sanayi üretimi üzerinden değil, yüksek katma değerli hizmet fa-liyetleri aracılığıyla da gerçekleşebildiği anlaşılmaktadır. Özellikle Marmaray, Avrasya Tüneli ve Haydarpaşa Limanı gibi ulaştırma yatı-rımları, küresel iktisadi ağların yerel olanlarıyla bütünleşmesinde ya-şamsal rol oynamaktadır.

İkincisi, Üsküdar'ın tarihsel ve kültürel mirasını koruyarak iktisadi dönüşüme uyum sağlayabilmesidir. Turizm faaliyetleriyle kültürel mirasın iktisadi değere dönüştürülebildiğini gösteren tarihsel camiler, kiliseler, havralar, türbeler, müzeler ve Boğaz kıyısındaki kültürel do-kunun korunması, ilçeye yalnızca kültürel kimlik kazandırmamakta; aynı zamanda uluslararası turizm gelirlerini artırarak yerel iktisadi ya-pıyı güçlendirmektedir. Bu durum, iktisadi kalkınma ile kültürel sür-dürülebilirliğin birbirini dışlayan değil, birbirini tamamlayan süreçler olduğunu ortaya koymaktadır.

Üçüncü olarak, kü-yerelleşmenin beraberinde getirdiği yapısal so-runlar kapsamına giren göç ve nüfus yoğunluğunun artması, trafik sı-kışıklığı, gelir dağılımındaki eşitsizlikler, konut fiyatlarının ve kirala-rın yükselmesi, deprem riski altındaki yapı stokunun yenilenme ge-rekliliği ve çevresel baskılar, Üsküdar'ın sürdürülebilir kalkınmasını tehdit etmektedir. Özellikle küresel sermaye hareketlerinin gayrimen-kul piyasasında oluşturduğu baskıların, sosyal kapsayıcılık ile iktisadi büyüme arasındaki dengenin yönetilmesini zorunlu –belki de sorunlu-kıldığı düşünülürse, yeni merkantilist büyüme stratejilerinin salt ikti-sadi verimlilikle değil, sosyal adalet ve çevresel sürdürülebilirlikle bir-likte değerlendirilmesi gerektiği anlaşılabacaktır.

Tüm bu bulgular, İstanbul'un küresel “Alfa şehir” niteliğinin Üskü-dar'ın iktisadi dinamizmini doğrudan desteklediği sonucuyla da ör-tüşmektedir. Üsküdar, İstanbul'un sağladığı ulaşım, finans, ticaret ve turizm üstünlüklerinden yararlanırken; aynı zamanda sahip olduğu

tarihsel kimlik, jeo-stratejik konum ve hizmet sektörü kapasitesiyle İstanbul'un uluslararası rekabet gücünü de beslemektedir. Bu etkileşimle kü-yerel iktisadi süreçler birbirini tamamlarken, ne Üsküdar İstanbul'dan bağımsızdır ve ne de İstanbul'un küresel iktisadi başarısında Üsküdar'ın az / önemsiz payı vardır.

Kısacası, Üsküdar -İstanbul içerisinde- yeni merkantilizm ve kü-yerelleşme ekseninde şekillenen çok katmanlı bir şehir iktisadına sahiptir. İlçenin gelecekte rekabet gücünü koruyabilmesi için ulaşım altyapısının geliştirilmesi, deprem odaklı kentsel dönüşümün hızlandırılması, kültürel mirasın korunması, bilgi ve teknoloji yoğun sektörlerin desteklenmesi ve sürdürülebilir turizm politikalarının güçlendirilmesi önem taşımaktadır. Böylece Üsküdar, -(Yalova gibi) bağımsız bir vilayete dönüştürülmediği ve ilçe statüsünde kaldığı sürece- salt İstanbul'un tarihsel bir yerleşim alanı değil, küresel iktisadi dönüşümlerin yerel ölçekte gözlemlenebildiği, yeni merkantilist politikaların ve kü-yerel kalkınma stratejilerinin başarılı biçimde uygulandığı örnek bir metropolitan merkez olma niteliğini sürdürebilecektir.

Sonuç Yerine: Üsküdar'ın İstanbul'a Koşut Kü-Yerel Geleceği

İstanbul, Üsküdar ile her gün bir keşif; miras değil emanet...

Üsküdar Belediyesi'nin (2026) "Vizyon Üsküdar" tematik internet tanıtımına göre, Üsküdar, özellikle ticaret, turizm, inşaat ve ulaşım sektörlerinde ulusal ve uluslararası şirketlere ve büyük otel zincirlerine ev sahipliği ve tarihsel liman alanları ile küreselleşen iktisattaki yerini sağlamlaştırırken, bu durum ilçenin kü-yerel gelecek hedefi (vision) ile örtüşmektedir. Ayrıca, 2050'ye doğru ilerlerken, dünya genelinde sürdürülebilir ve teknoloji odaklı iktisadi dönüşümü pekiştiren dijitalleşme, yapay zekâ, şifreli (kripto) para ticareti, otomasyon, "yeşil" ve/ya "mavi" çevrecilik, uzaktan çalışma modelleri ve e-ticaretin

büyümesi, genelde İstanbul'un, özelde de Üsküdar'ın rekabetçi ve kalkınmacı iktisadını²⁷ zenginleştirmekte ve kü-yerel dinamizmini artırmaktadır.

Türkiye'nin XII. Kalkınma Planı (KP) (2024–2028) doğrultusunda İstanbul'un gelecekteki gelişimi; yüksek katma değerli üretim, teknolojik ve yeşil dönüşüm, afetlere karşı dirençlilik, sürdürülebilir kalkınma, kapsayıcı sosyal refah ve yaşam kalitesinin yükseltilmesi eksenlerinde yeniden şekillendirilmektedir. Bu çerçevede Üsküdar'ı da kapsayan 2024–2028 İstanbul Bölge Planı, İstanbul'un geleceğini "yaratıcı ve girişimci insanlarıyla, teknolojik ve yeşil dönüşümde öncü, herkes için yüksek yaşam kalitesi sunan, dirençli İstanbul" olarak tanımlamaktadır (İstanbul Kalkınma Ajansı [İSTKA], 2025). Bu gelecek hedefi ya da ileri görüşlülük; (i) teknolojik dönüşüm ve yenilikçilik odaklı rekabetçi iktisat, (ii) sosyal kapsayıcılık, beşerî sermaye ve yaşam kalitesinin geliştirilmesi, (iii) iklim değişikliğine uyumlu, çevresel açıdan sürdürülebilir ve deprem başta olmak üzere doğal afetlere karşı dirençli şehirleşme olmak üzere üç temel eksen etrafında şekillenmektedir.

İstanbul'un 2024–2028 dönemine ilişkin stratejik öncelikleri ve hedefleri, İSTKA tarafından XII. KP ve Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi ile uyumlu biçimde hazırlanmıştır. Yeni plan döneminde dijitalleşme, yeşil dönüşüm, girişimcilik, yaratıcı sanayiler, afet risklerinin azaltılması, yönetim kapasitesinin güçlendirilmesi ve mekânsal yaşam kalitesinin artırılması temel politika alanları olarak öne çıkmaktadır (İSTKA, 2025; Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2023).

Üsküdar ve İstanbul, birbirlerine bağımlıdır; Üsküdar'ın tabi olduğu İstanbul ve İstanbul'un tabi olduğu bir Üsküdar gerçeğinden söz

27 "Vizyon Üsküdar" belgesine göre, güncel olarak, İstanbul Ticaret Odası'na (İTO) kayıtlı yaklaşık 15 bin iş yeri ve 350 bin civarındaki çalışanı ile İstanbul'un en yüksek 2. istihdam hacmine sahip olup (Üsküdar Belediyesi, 2026), tarihsel çarşılar ve kültürel çeşitliliğe rağmen, bir zafiyet olarak turizm işletmelerinin az olması yüzünden güçlü turizm katma değeri bir türlü artırılamamaktadır.

etmekteyiz. Üsküdar; Türkiye nüfusunun 5'te 1'ini barındıran ve üretim ve vergi geliri dâhil Türkiye iktisadının da yaklaşık bir o kadarlık bölümünü temsil ettiği tahmin edilebilen İstanbul'u dönüştüren ve onunla dönüşen megapol ve kozmopolit bir ilçedir. İstanbul'un içinde bir Üsküdar, Üsküdar'ın içinde de bir İstanbul vardır. Bu olguya göre ne İstanbulsuz bir Üsküdar ne de Üsküdarsız bir İstanbul daha kıymetlidir.

İstanbul'da Anadolu sınırlarının bittiği yerde bulunan Üsküdar'ın geleceği ya da geleceğin Üsküdar'ı bağlamında iki senaryo akla gelmektedir:

- Senaryolardan ilki iktisadi yaşamın şekillenmesiyle ilgilidir: İktisadi yaşamı etkileyen kurumlar ve şirketler, Üsküdar dâhil İstanbul'un -geçmiş en eski ve iktisadi en olgun- ilçelerinde hız kesmeden artmaktadır. Yeni merkantilizm, geçim kaynaklarını ve kâr yollarını şeffaflaştırmış ve rafine hâle getirmiştir. O bakımdan İstanbul'un birbirine benzeyen ilçeleri mal ve hizmet üretimi ve pazarlama alanlarında “uzmanlaşmak” (branşlaşmak) durumundadır. Üsküdar için de geçerli olmak üzere, örneğin, sanayide yedek parça imalatı yapan fabrikalara, turizmde (özel olarak kültür turizmine) yoğunlaşacak tesislere öncelik verilmelidir. Bir ilçenin sektörlerinin her şeyi üretemeyeceği ve her sektörde hizmet veremeyeceği ancak yerleşik hane halkların her şeyi tüketebileceği varsayımıyla; üretimde karşılaştırmalı üstünlükler yani rekabet edilebilirlik, tüketimde ise insan haklarına ve yasalara uygun serbestlik esas alınmalıdır. İlçenin marka yaratabilmesi ve/ya “marka”ya dönüşebilmesi için bilgi, yenilik ve girişimcilik ekosisteminin tüm olanaklarından yararlanması gerekir.
- İkincisi, kamu yönetiminin yeniden kurgulanması bağlamında olabilir: 25'i Avrupa yakasında, 14'ü de Anadolu yakasında olmak üzere toplam 39 ilçeye sahip olan İstanbul, içinden birkaç

ili çıkaracak kadar büyük bir gizilgücüne sahiptir. İstanbul'un yönetsel olarak yeniden yapılandırılması söz konusu olduğunda, Üsküdar'a, örneğin 2050'lerde İstanbul'la iç içe olmasına karşın ondan ayrı (Osmanlı'daki gibi) bir il statüsü verilebilir. Bu durumda kendisine en yakın birkaç tane ilçe bağlanabilir. Böyle 'marjinal' bir senaryoyu akla getiren, Üsküdar'ın köklü bir ilçe yapısına ve eski bir il geleneğine sahip olması dışında, Anadolu ve Trakya'daki birçok şehirden daha büyük bir kü-yel ekonomi sayılmasıdır.

Sonuç olarak, Üsküdar'ın iktisadî yapısı ve yaşamı, yerel anlamda İstanbul ve Anadolu'dan bağımsız olmadığı gibi, küresel anlamda da dünyanın hiçbir ülkesinden bağımsız değildir. Bir iktisat felsefesi dileği olarak, Üsküdar, ağustos böceği gibi değil, karınca gibi çalışmaya devam etmelidir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Yazar, bu çalışmaya ilişkin herhangi bir finansal veya kişisel çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder.

Etik Onay Beyanı: Bu çalışma etik standartlara uygun şekilde gerçekleştirilmiştir.

Kaynakça

- Aiginger, K. (2020). *A new industrial policy for Europe*. European Policy Centre.
- Alışveriş Merkezleri ve Yatırımcıları Derneği. (2026). *AVM'ler – İstanbul*. <https://www.ayd.org.tr/alisveris-merkezleri>
- Atik, S. (2012). Neo-klasik teoriden neo-merkantilist sisteme: Küresel ekonomik kriz çerçevesinde bir değerlendirme. *Türkiye Ekonomi Kurumu 3. Uluslararası Ekonomi Konferansı Bildirileri* (1–3 Kasım 2012, İzmir).
- Bostan, M. H. (2016). Üsküdar. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 42, ss. 364–368). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. <https://cdn2.islaman-siklopedisi.org.tr/dosya/42/C42023147.pdf>

- Bulut, M. (2000). XVII. yüzyılda Osmanlılar ve merkantilistler. *Ekonomik Yaklaşım*, 11(39), 23–35.
- CSBB – T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2023). *On İkinci Kalkınma Planı (2024–2028)*. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2023/12/On-Ikinci-Kalkinma-Plani_2024-2028_11122023.pdf
- Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı [ÇŞİDB]. (2024). *6306 sayılı Kanun kapsamında kentsel dönüşüm uygulamaları*. <https://www.csb.gov.tr>
- Denizcilik Genel Müdürlüğü. (2026). *Denizcilik ticareti istatistikleri 2025. İstatistik Haber Bülteni 2 Şubat*. <https://denizcilik.uab.gov.tr/uploads/pages/yayinlar/istatistik-bulteni-2025-02-02-2026.pdf>
- Dolcerrocco, A. (2016). Intellectual property monopolies: Towards a new mercantilism? *Marmara University Journal of Political Science*, 4(1), 217–235.
- Ece, J. N. (2012, 30 Temmuz). Deniz ticareti ve taşımacılığında trendler. *Deniz Haber*.
- Eğilmez, M. (2007, 11 Ocak). Yeni merkantilizm. *Radikal*.
- Euromonitor International. (2025). *Top 100 city destinations index 2025: Driving growth and innovation*. <https://www.euromonitor.com/article/top-100-city-destinations-index-2025-driving-growth-and-innovation>
- Galataport İstanbul. (2024). *Galataport İstanbul*. <https://www.galataport.com>
- Globalization and World Cities Research Network. (2024). *The world according to GaWC 2022*. <https://gawc.lboro.ac.uk/gawc-worlds/the-world-according-to-gawc/world-cities-2022/>; <https://gawc.lboro.ac.uk/wp-content/uploads/2024/09/GNC2022.png>
- İbn Haldun. (2021). *Mukaddime: Evrensel tarihe ve toplum bilimlerine giriş*. Timaş Yayınları. (Orijinal eser 1377)
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi. (2022). *İstanbul Çevre Düzeni Planı ve mekânsal gelişim raporları*. <https://www.ibb.istanbul>
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi. (2024). *Marmaray ve İstanbul ulaşım sistemi*. <https://www.ibb.istanbul>
- İstanbul İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. (2025). *İstanbul turizm istatistikleri*. <https://istanbul.ktb.gov.tr>
- İstanbul Gayrimenkul Değerleme. (2026). *2026 gayrimenkul piyasası raporu*.
- İstanbul Kalkınma Ajansı (2024). *İstanbul Bölge Planı 2024-2028*. <https://www.istka.org.tr>

- İstanbul Planlama Ajansı. (2024). *Kamusal olanın dönüşümü: Alışveriş merkezlerinin kentsel etkileri üzerine değerlendirme*. <https://ipa.istanbul/images/Calismalar/kamusal-olanin-donusumu-alisveris-merkezlerinin-kentsel-etkileri-uzerine-degerlendirme-62247.pdf>
- İstanbul Ticaret Odası. (2025). *İstanbul Ekonomi Raporu 2025*. <https://ito.org.tr/tr/yayinlar>
- İstanbul Ticaret Odası. (2024). *İstanbul ekonomisi göstergeleri ve yabancı sermayeli şirket istatistikleri*. https://www.ito.org.tr/documents/Duyurular/2024_dokumanlar/18151394kapak-ve-icindekiler_docx_pdf_crdownload.pdf
- Kalaycı, İ., & Özkurt, H. (2011). Finansal kültürün başkenti İstanbul: Kozmopolit bir ekonomi üzerine kültürel tezler. İçinde 7. *Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Bildirileri II: Yaşamın İstanbulcası ve İstanbul'da Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumları* (ss. 205–225). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Macarov, D. (1977). Social welfare as a by-product: The effect of neo-mercantilism. *The Journal of Sociology & Social Welfare*, 4(8), 1135–1144.
- Murat, S. (2006). *Dünden bugüne İstanbul'un nüfus ve demografik yapısı*. İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- OECD - Organisation for Economic Co-operation and Development. (2023). *OECD territorial reviews: Türkiye*.
- Robertson, R. (1995). Glocalization: Time-space and homogeneity-heterogeneity. In M. Featherstone, S. Lash, & R. Robertson (Eds.), *Global modernities* (pp. 25–44). Sage.
- Rodrik, D. (2011). *The globalization paradox: Democracy and the future of the world economy*. W. W. Norton.
- Rodrik, D. (2013, January 9). The new mercantilist challenge. *Project Syndicate*. <https://www.project-syndicate.org/commentary/the-return-of-mercantilism-by-dani-rodrik>
- Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. (2026). *SEGE-2025: İllerin ve bölgelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması araştırması*. <https://www.sanayi.gov.tr/merkez-birimi/b94224510b7b/sege/il-sege-raporlari>
- Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. (2023). *SEGE 2022: İlçelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması araştırması*. <https://www.sanayi.gov.tr/merkez-birimi/b94224510b7b/sege/ilce-sege-raporlari>

- Ticaret Bakanlığı. (2024). *Uluslararası doğrudan yatırımlar raporu*. https://www.invest.gov.tr/view?path=_tr_library_publications_Documents_turkiye-uluslararası-dogrudan-yatirim-stratejisi-2024-2028.pdf
- TCDD-Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları. (2024). *Marmaray Projesi*. <https://www.tcdd.gov.tr>
- TÜİK - Türkiye İstatistik Kurumu. (2026). *Veri Portalı*. <https://veriportalı.tuik.gov.tr/>
- Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı. (2024). *Ulaştırma istatistikleri ve ulaşım projeleri*. <https://www.uab.gov.tr>
- Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı. (2024). *Ulaştırma istatistikleri ve altyapı hizmetleri*. <https://www.uab.gov.tr/>
- Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, Denizcilik Genel Müdürlüğü. (2024). *Yük istatistikleri*. <https://denizcilikistatistikleri.uab.gov.tr/yuk-istatistikleri>
- Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı. (2024a). *Türk Boğazları gemi geçiş istatistikleri*. <https://denizcilikistatistikleri.uab.gov.tr/turk-bogazlari-gemi-gecis-istatistikleri>
- Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı. (2024b, 31 Aralık). *Boğazlarımızdan son 20 yıllık dönemde geçen gemi sayısı 1,9 milyonu buldu*. <https://www.uab.gov.tr/haberler/tuerk-bogazlarindan-20-yilda-2-milyona-yakin-gemi-gecti>
- UNCTAD - United Nations Conference on Trade and Development. (2024). *World Investment Report 2024: Investment facilitation and digital government*.
- UNESCO - United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. (2024). *Historic Areas of Istanbul*. <https://whc.unesco.org/en/list/356>
- UN-Habitat, & Chinese Academy of Social Sciences. (2021). *Global urban competitiveness report (2020–2021): Global urban value chain: Insight into human civilization over time and space*. https://unhabitat.org/sites/default/files/2021/11/1_report_on_competitiveness_of_cities_worldwide2020-2021.pdf
- UNCTAD. (2024). *Review of Maritime Transport 2024*. United Nations Conference on Trade and Development. <https://unctad.org/publication/review-maritime-transport-2024>
- Üsküdar Belediyesi. (2026). *Vizyon Üsküdar*. <https://vizyon2050.uskudar.bel.tr/temalar/ekonomi>

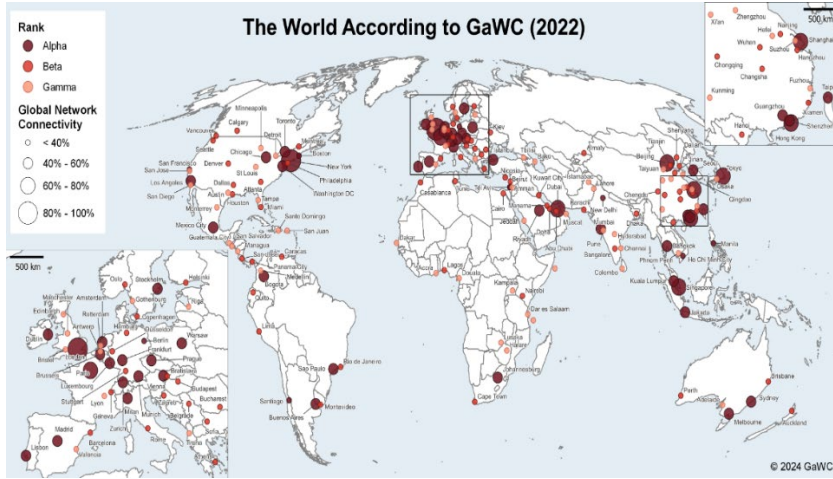
Üsküdar Belediyesi. (2025). 2025 Mali yılı performans programı. https://www.sp.gov.tr/upload/xSPRapor/files/Q6gtM%2Buskudar_25_pp.pdf

Üsküdar Belediyesi. (2025). 2025-2029 Stratejik Planı. <https://www.uskudar.bel.tr>

Üsküdar Belediyesi & T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2015). Üsküdar "Şehir Kimliği" Çalıştayı Sonuç Raporu 2014. <https://www.uskudar.bel.tr/>

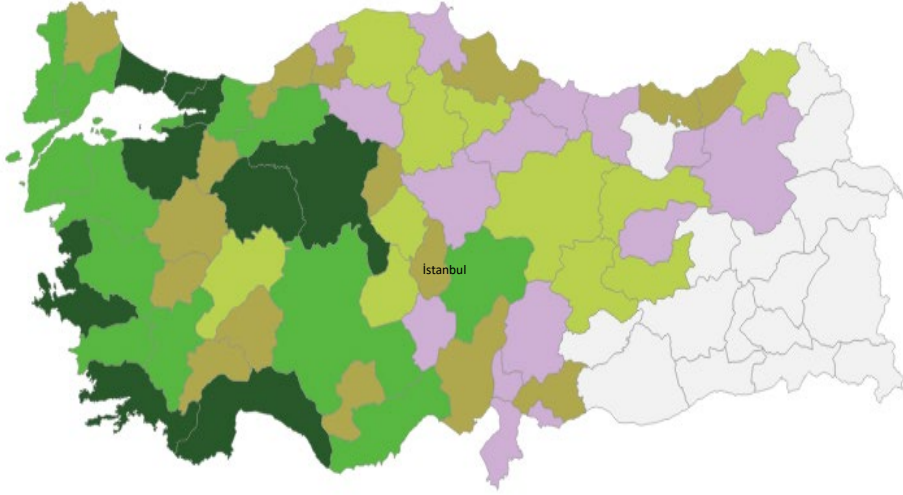
Wecker, S. (2011, January 16). The new mercantilism. *American Thinker*.

Ek-1. Küreselleşme ve Dünya Şehirleri (GaWC) Araştırma Ağına göre İstanbul'un Dünyadaki Konumu

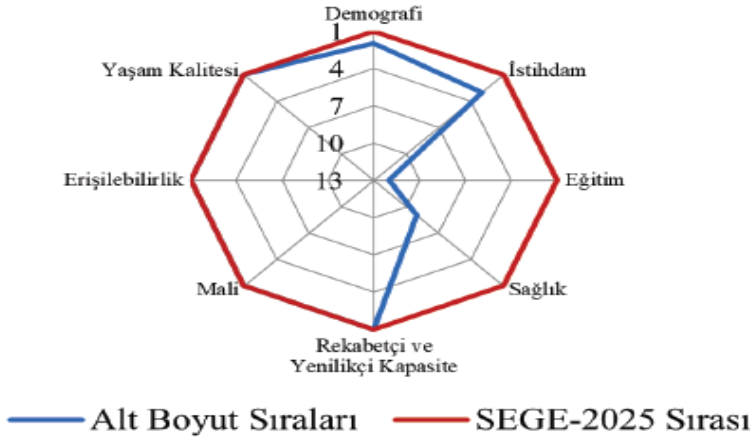

Kaynak: Globalization and World Cities Research Network. (2024)

Ek 2. İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik (SEGE) Sıralaması 2025

1. Kademe 2. Kademe 3. Kademe 4. Kademe 5. Kademe 6. Kademe

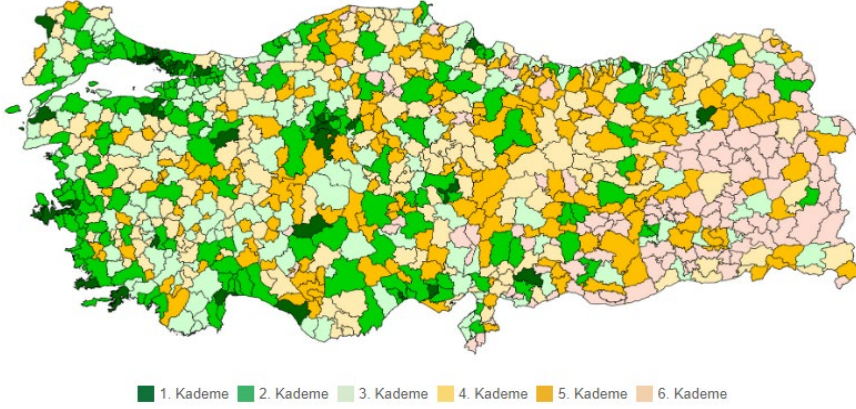

Üsküdar üzerinden bir İstanbul iktisadî anlatısı

Sıra	İl Adı	Skor	Kademe	Sıra	İl Adı	Skor	Kademe
1	İstanbul	4,419	1	42	Afyonkarahisar	-0,148	4
2	Ankara	2,837	1	43	Çorum	-0,157	4
3	İzmir	1,808	1	44	Malatya	-0,159	4
4	Kocaeli	1,777	1	45	Sivas	-0,160	4
5	Antalya	1,716	1	46	Erzincan	-0,166	4
6	Bursa	1,360	1	47	Elâzığ	-0,174	4
7	Eskişehir	1,295	1	48	Aksaray	-0,184	4
8	Mugla	1,251	1	49	Kastamonu	-0,191	4
9	Yalova	0,983	2	50	Hatay	-0,247	5
10	Tekirdağ	0,880	2	51	Giresun	-0,259	5
11	Denizli	0,819	2	52	Kilis	-0,280	5
12	Sakarya	0,729	2	53	Çankırı	-0,283	5
13	Mersin	0,688	2	54	Ordu	-0,312	5
14	Konya	0,681	2	55	Erzurum	-0,347	5
15	Çanakkale	0,627	2	56	Bartın	-0,360	5
16	Bolu	0,622	2	57	Osmaniye	-0,380	5
17	Kayseri	0,615	2	58	Tunceli	-0,381	5
18	Balıkesir	0,597	2	59	Sinop	-0,384	5
19	Edirne	0,556	2	60	Niğde	-0,466	5
20	Manisa	0,509	2	61	Tokat	-0,476	5
21	Aydın	0,498	2	62	Bayburt	-0,524	5
22	Adana	0,441	3	63	Kahramanmaraş	-0,580	5
23	Kırklareli	0,432	3	64	Yozgat	-0,601	5
24	Trabzon	0,421	3	65	Gümüşhane	-0,873	6
25	Isparta	0,420	3	66	Diyarbakır	-0,881	6
26	Bilecik	0,319	3	67	Batman	-0,929	6
27	Samsun	0,319	3	68	Ardahan	-0,937	6
28	Karabük	0,183	3	69	Adıyaman	-0,944	6
29	Düzce	0,165	3	70	Bingöl	-0,985	6
30	Gaziantep	0,147	3	71	Kars	-1,116	6
31	Kütahya	0,126	3	72	Mardin	-1,174	6
32	Rize	0,115	3	73	Iğdır	-1,182	6
33	Nevşehir	0,112	3	74	Van	-1,345	6
34	Uşak	0,105	3	75	Bitlis	-1,348	6
35	Burdur	0,079	3	76	Siirt	-1,353	6
36	Karaman	0,062	3	77	Hakkâri	-1,471	6
37	Zonguldak	0,055	3	78	Şırnak	-1,497	6
38	Kırıkkale	-0,034	3	79	Şanlıurfa	-1,525	6
39	Amasya	-0,069	4	80	Muş	-1,797	6
40	Kırşehir	-0,129	4	81	Ağrı	-1,826	6
41	Artvin	-0,135	4				

Kaynak: T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. 2026., ss. 35, 37, 84.

Ek-3. SEGE 2022 Raporuna Göre İstanbul'un İlçeleri ve Üsküdar'ın Sıralaması

İlçe	Sıra	Skor	Kademe
Şişli	1	6,959	1
Beşiktaş	3	5,940	1
Kadıköy	4	4,910	1
Bakırköy	6	4,465	1
Fatih	7	4,226	1
Ataşehir	9	3,545	1
Başakşehir	10	3,468	1
Beyoğlu	12	3,394	1
Ümraniye	13	3,364	1
Sarıyer	14	3,249	1
Üsküdar	16	3,045	1
Tuzla	19	2,730	1
Maltepe	20	2,685	1
Beylikdüzü	23	2,503	1
Pendik	24	2,485	1
Esenyurt	26	2,479	1
Bahçelievler	28	2,423	1
Zeytinburnu	29	2,382	1
Bağcılar	33	2,346	1
Kartal	35	2,321	1

İlçe	Sıra	Skor	Kademe
Bayrampaşa	36	2,266	1
Kağıthane	38	2,174	1
Küçükçekmece	39	2,161	1
Güngören	50	1,920	1
Büyüçekmece	51	1,891	1
Eyüpsultan	54	1,839	1
Adalar	55	1,822	1
Beykoz	61	1,732	1
Avcılar	66	1,640	1
Gaziosmanpaşa	85	1,460	2
Çekmeköy	86	1,450	2
Esenler	90	1,354	2
Silivri	94	1,312	2
Sancaktepe	95	1,275	2
Sultangazi	161	0,816	2
Arnavutköy	167	0,771	2
Çatalca	169	0,761	2
Şile	176	0,698	2
Sultanbeyli	183	0,684	2

Kaynak: T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2023, ss. 35, 70, 104.

Neoliberalizmin kent kimliği üzerindeki etkisi bağlamında Diyarbakır kenti 75. Yol örneği

Elif Tokur Özdemir*

Öz

Günümüzde, küreselleşmenin getirdiği büyüme olgusunun gerçekliği ile kentler yeniden biçimlenmektedir. Küresel ekonomiye entegre olma sürecinde kentler sermaye gruplarının odak merkezi haline gelmiştir. Yeniden yapılanma sürecinde kentsel çevrenin inşası, kentleri aynılaştırmakta, tek tipleştirilmekte ve böylece kent kimliğini yok etmektedir. Kent kimliği kavramı çok boyutlu bir yapıya sahiptir. Sosyolojik, ekonomik, ekolojik ve kültürel birçok bileşenden oluşan kent kimliği kavramı çağımızda belirsizleşmektedir. Ayrımsanabilir özelliğini yitiren kentlerin kimliği tahrip olurken kentli kimliği de değişmektedir. Bu çalışmada sermaye birikiminin yoğun olduğu bölgelerde değişen kent kimliği algısı Diyarbakır'ın 75. Yol bölgesi üzerinden incelenmiştir. Bu bölgede yaşayanların kente ilişkin genel algıları ve kentin yeni görünümünü sürecinde değişen aidiyet durumu görüşmeciler ile mülakat yapılarak araştırılmıştır. "Sermaye birikiminin yoğun olduğu bölgelerde kent kimliği algısı nasıl değişir?" araştırma sorusu odağında çalışmada neoliberal politikalar ve kent kimliği arasındaki tarihsel ilişki kavramsal çerçevesi ile verilmiştir. Kent kimliğine dair epistemolojik tutum bu kavramsal çerçeve ile belirlenerek araştırma kapsamında yapılan görüşmeler belirlenen tutum çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bulgular, sermaye birikiminin yoğunlaştığı bölgelerde kentlilerin aidiyet bağlarının zayıfladığını ortaya koymaktadır. Bu yönüyle araştırma, neoliberal kentleşmenin yerel düzeydeki sonuçlarını anlamaya katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kent kimliği, neoliberal politikalar, Diyarbakır, 75. Yol mahallesi

* Doktora Öğrencisi, İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Malatya/Türkiye, r.eliftokur@gmail.com, ORCID No: 0009-0002-7640-9622

Geliş Tarihi/Received Date: 20.04.2026 ▪ Kabul Tarihi/Accepted Date: 25.06.2026

The case of 75th street in the city of Diyarbakır in the context of the impact of neoliberalism on urban identity

Abstract

Today, cities are being reshaped by the reality of growth driven by globalization. In the process of integrating into the global economy, cities have become the focal point of capital groups. During this restructuring, the construction of the urban environment renders cities alike, makes them uniform, and thereby destroys urban identity. The concept of urban identity has a multidimensional structure. Composed of numerous sociological, economic, ecological, and cultural components, urban identity is becoming indistinct in our age. As cities lose their distinguishable character and their identity is eroded, the identity of the urban dweller also changes. This study examined the changing perception of urban identity in regions of intense capital accumulation through the case of 75th Street in Diyarbakır. The residents' general perceptions of the city and their shifting sense of belonging amid the city's new appearance were investigated through interviews. Centered on the research question of how the perception of urban identity changes in regions of intense capital accumulation, the study presented the historical relationship between neoliberal policies and urban identity within a conceptual framework. The epistemological stance on urban identity was determined through this framework, and the interviews were evaluated accordingly. The findings reveal that residents' bonds of belonging weaken in regions of intensifying capital accumulation. In this respect, the study contributes to understanding the local-level consequences of neoliberal urbanization.

Keywords: Urban identity, neoliberal policies, Diyarbakır, 75th street

Giriş

Günümüzde, kentler küreselleşmenin etkisiyle hızlı bir şekilde gelişmekte ve yeniden biçimlenmektedir. Orta Çağ döneminde özgürleştiren kentler, çağımızda daha çok küresel ekonomiye bağımlı ve entegre bir yaşam biçimi sunmaktadır. Bu süreçte, kentlerin kimliği değiştiği gibi ona anlam yükleyen kentli kimliği de değişime uğramaktadır. Kentler çoğunlukla, yabancılaştırmanın, sınıfsal ayrışmanın ve toplumsal eşitsizliklerin ortaya çıktığı birer tüketim nesnesi haline gelmektedir. “Sermaye birikiminin yoğun olduğu bölgelerde kent kimliği algısı nasıl değişir?” Sorusu bu çalışmanın ana problemini oluşturmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde kavramsal çerçeve kapsamında neoliberalizm ve kent kimliği olgusu aktarılmıştır. Devamında neoliberal politikalar ve kent mekânı anlatılarak, Türkiye üzerindeki etkisi ele alınmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümünde kent kimliği ve neoliberal politikalar arasındaki ilişki aktarılmış, kavramsal ve tarihsel arka plan verildikten sonra kent kimliği kavramı Diyarbakır’ın 75 Yol bölgesi üzerinden incelenmiştir. 75 Yol bölgesi, zenginlik ve lüksün yoğunlaştığı ayrık bir mekândır. Genellikle yüksek apartmanların bulunduğu bölge kentin üst sınıflarının toplandığı, lüks restoranların ve büyük iş merkezlerinin bulunduğu tüketim odaklı bir mekândır. Diyarbakır kenti genellikle kentsel dönüşümlerin yoğun olduğu bölgeler üzerinden çalışılmıştır. Bu nedenle 75 Yol bölgesi ile ilgili çok az akademik araştırma mevcuttur. Bu nedenle, çalışmanın akademiye katkı sunarak Diyarbakır örneği üzerinden kent kimliği konusu hakkında bir veri tabanı oluşturacağı düşünülmektedir.

Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırma, 75. Yol bölgesinde yaşayan sakinlerin kent algısını ortaya çıkarmayı hedeflemektedir. Araştırmada, “Sermaye birikiminin

yoğun olduğu bölgelerde kent kimliği algısı nasıl değişir?” ana problemi Diyarbakır’ın 75. Yol bölgesi üzerinden incelenmiştir. Bu araştırma nitel araştırma yaklaşımı benimsenerek tasarlanmıştır. Nitel yaklaşım, kent kimliği algısının öznel ve bağlama bağlı bir olgu olması nedeniyle tercih edilmiştir. Sakinlerin kente yükledikleri anlamları ve aidiyet deneyimlerini derinlemesine kavramak, ancak katılımcıların kendi ifadelerine dayanan bir yöntemle olanaklıdır.

Araştırmanın teorik çerçevesi, neoliberalizm ile kent kimliği arasındaki tarihsel ilişkiye dayanmaktadır. Bu çerçeve, sermaye birikiminin kentsel alanı nasıl yeniden şekillendirdiğini ve bu sürecin şehirli bireylerde yarattığı dönüşümü incelemektedir. Kent fiziksel çevredeki değişikliğin yanında toplumsal ilişkileri ve aidiyet bağlarını yeniden kuran bir süreç olarak ele alınmaktadır. Bu süreci anlamının temelinde eleştirel ekonomi-politik yaklaşım yatmaktadır. Bu teorik tutum, araştırmanın hem sorun tanımını hem de bulguların nasıl yorumlandığını belirlemiştir. Saha verisi, teorik çerçeveden bağımsız bir veri yığını olarak değil, neoliberal kentleşmenin yarattığı dönüşüm bağlamında değerlendirilmiştir. Katılımcıların ifadeleri bu bağlam içinde anlam kazanmış, böylece teori ile saha arasında karşılıklı bir ilişki kurulmuştur. Araştırmanın kavramsal tutarlılığı da bu ilişki üzerinden sağlanmıştır.

Araştırmanın Örneklemi

Bu araştırmanın örneklemi, Diyarbakır'ın 75. Yol bölgesinde yaşayan sakinlerden oluşmaktadır. Örneklem, kartopu tekniği ile belirlenmiştir. İlk görüşmecilere ulaşıldıktan sonra, onların yönlendirmesiyle yeni görüşmecilere erişilmiştir. Bu yöntem, bölge sakinleri arasındaki güven ilişkisinden yararlanmayı sağlamıştır. Çalışma kapsamında toplam 15 kişi ile görüşülmüştür. Görüşmecilerin izni alınamadığı için araştırmada yer alan alıntılarda görüşmeciler numaralandırılmıştır.

Nitel örneklem

Araştırmanın nitel örnekleme, 75. Yol bölgesinde ikamet eden 15 kişiden oluşmaktadır. Görüşmeciler, yarı yapılandırılmış derinlemesine mülakat tekniği ile araştırmaya dâhil edilmiştir. Görüşmeler yaklaşık 40 dakika sürmüştür. Görüşmecilere, kente ilişkin genel algıları ve kentin yeni biçimi karşısında değişen aidiyet durumları sorulmuştur. Bunun yanında doküman incelemesi de yapılmıştır. Araştırma konusuyla ilgili raporlar, arşiv dosyaları, video ve ses kayıtları ile fotoğraflar gibi belgeler doğruluğu denetlenerek sistematik biçimde analiz edilmiştir.

Nitel örneklemin cinsiyete göre dağılımı

Araştırmaya katılan 15 görüşmecinin cinsiyete göre dağılımı şu şekildedir. Görüşmecilerin 8'i kadın, 7'si ise erkektir.

Araştırmanın Kavramsal Çerçevesi

Neoliberalizm

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra hâkim ekonomik paradigma olan Keynesyen ekonomi modelinin tıkanması ile yapısal kriz ortaya çıkmıştır. Refah dönemi olarak adlandırılan ve 1970'li yıllara kadar devam eden bu sürecin sonunda gelişmiş ülkelerde mali krizin ortaya çıkması, petrol fiyatlarındaki artış, işsizliğin artması gibi küresel düzeyde pek çok sorunun ortaya çıkması sermayenin ve üretim biçimlerinin yeniden yapılandırılmasını zorunlu kılarak “neoliberalizmin zaferini” hazırlamıştır (Campbell, 2007, ss. 309-317). Devletin müdahaleci politikalarının eşitsiz ve adil bir toplum yarattığı düşüncesinin yükselmesi ve

Keynesyen ekonomi politikaları ile ortaya çıkan aşırı birikim krizi, kapitalist sınıfı da beraberinde tehdit etmiştir. Bu tehdidin dışına çıkabilmek için kapitalist sınıf, “bireysel hürriyet ideallerini ele geçirip bunları devletin müdahaleci ve düzenleyici pratikleri aleyhine çevirme” görevini “neoliberalizm” ile gerçekleştirmiştir (Harvey, 2005, s. 50).

1970’li yıllarda ortaya çıkan yapısal krizden kurtulmanın yolu serbest piyasanın ve ticaretin hâkim olacağı neoliberalizmde görülmüştür. Bu dönemde Keynesçi ekonominin gerektirdiği devletin müdahaleci politikaları sona ermiş, devlet yalnızca düzenleyici olarak rol alırken sermayenin ise gücü artmıştır. Kapitalizmin yaşadığı felaketlerin bir çözüm yolu olarak görülen neoliberalizm, liberalizmi yerinden etmenin yollarını başka alternatif yok söylemi ile güçlendirmiştir (Harvey, 2005, s. 48). 1979 yılında “başka alternatif yok” şiarıyla ortaya çıkan Margaret Thatcher ve 1981 yılında Reagan hükümetleri neoliberalizmin öncü uygulayıcıları olmuştur (Avcı, 2019, s. 9). Alternatifsiz söylemi, 1970’li yıllara kadar kısıtlanan bireysel özgürlükler sorunu üzerinden geliştirilmiş ve bu sayede neoliberal politikalar geniş kitlelerin rızasını kazanmıştır (Çelik, 2012, s. 190) Neoliberalleşme olgusu, bireysel özgürlük kavramı üzerinden inşa edilirken sermaye hareketini kolaylaştırmış, piyasa ve tüketim odaklı bir yaklaşımı getirmiştir. Bu dönemden itibaren yaygınlaşan neoliberal politikalar, kalkınma ve sanayi politikalarının kapitalistleşmiş ülkeler tarafından kontrol altına alınması ile somutlaşmıştır. Bu durum aynı zamanda piyasa rekabetinin önündeki tüm engelleri kaldırarak çok uluslu şirketlerin piyasaya hâkim olmasına neden olmuştur.

Neoliberalizm, piyasa odaklı bir ekonomide devlet müdahalelerini ortadan kaldırmanın meşru bir yolu haline gelmiştir. Böylece, kamu harcamalarının azaltıldığı, piyasaya bağımlı rekabetçi bir ekonomi modeli uygulanmıştır. Neoliberalizm, emek-sermaye çelişkisini, yeneden düzenleyerek sermayenin lehine çevirerek ekonomik bütünleşme

sürecini başlatmıştır. Sermayenin uluslararasılaşması politikası yalnızca kapitalist şirketlerin değil aynı zamanda ulusal ekonomilerin bütününe yayılmıştır (Doğan, 2002, s. 35).

Öte yandan, neoliberal politikalar, Keynesyen ekonomi modelinin tasfiye edilmesiyle birlikte sınıf kavramını yeniden tanımlayarak sınıf iktidarını oluşturmuştur. Ulus aşırı finansallaşma ile ortaya çıkan emek-sermaye çatışması emeğin yoksullaşmasına neden olarak toplumsal eşitsizlikleri de derinleştirmiştir. Dolayısıyla, sermaye birikim sürecinde reel üretimin yerini finansal sermayenin alması sınıf iktidarının kurulmasına neden olmuştur (Gambetti, 2009, s. 148). Ekonomide serbestleşme, kuralsızlaştırma, esnekleştirme uygulamaları refah politikalarını uygulamaya çalışan devletlerin finansal olarak yetersiz kalmasına neden olarak sınıfsal bölünmelerin derinleşmesine, işsizliğin ve yoksulluğun artmasına neden olmuştur. Özetle, neoliberalizm devlet, piyasa ve toplum ilişkilerini yeniden düzenleme sürecinde eşitsiz bir gelişim yaratarak yeni toplumsal kutuplaşmaları yaratmıştır.

Kent Kimliği

Kent kimliği, çok boyutlu ve geniş kapsamlı bir kavramdır. Bu nedenle, kent kimliği kavramının tanımını yaparken öncelikle kavramı oluşturan değişkenlere değinilecektir. Kimlik kavramı, “bir kişinin ya da nesnenin ayrımsanabilir karakteri ya da özelliği” olarak tanımlanmaktadır (Oktay, 2011, s. 9). Bu bağlamda kimlik, bir varlığın kendine has özelliğini çağrıştırmaya yarayan kavramlar bütünüdür. Kimlik, uzun vadede birikerek ilerleyen tarihsel bir süreci gerektirdiği için aynı zamanda tarihsel bir olgu olarak da ele alınmaktadır. Tarih boyunca, evrilen toplumsal süreçler kimlik kavramını biçimlendirmede rol almıştır. Dolayısıyla toplum ve kimlik arasında doğrudan bir ilişkinin var olduğu söylenebilir. Bu ilişkisellik zinciri üzerinden anlam

bulan yer kimliği kavramı ise, “bir yerin diğer yerlerden ayrılarak okunabilmesini ya da insanlar için anlamlı hâle gelmesini sağlayan nitelikler bütünü” olarak tanımlanmaktadır. İnsanın varoluşu belli bir yer ve mekân üzerinde devamlılığını sağlayabilmektedir. Dolayısıyla, zaman içerisinde gelişen kimlik ögesi insan için anlam kazandığı sürece yer ve mekân için de aynı şekilde anlam kazanmaktadır. Dolayısıyla, “yer” ile bütünleşmenin sağlanmadığı durumlar, gelecekteki kimliksiz yerlerin oluşması riskini doğuracaktır. Yer kimliği kavramı, genel olarak araştırmacılar tarafından biçimsel özellikler üzerinden tanımlanmış ve kentin görsel özellikleri ile açıklanmıştır (Oktay, 2011, s. 10). Ancak birbiriyle devamlı etkileşim halinde olan zaman-mekân-insan bileşimi yer kimliği kavramının yalnızca estetik öğeler ile açıklanması durumunu yetersiz bırakmaktadır. Ne var ki, “kentin bir yer olarak kendine özgü karakter ve farklılıkları yansıtması” yani özgünlük olarak tanımlanan “kentsel kimliğin” oluşması ancak bireyin kente yüklediği anlam ile var olabilmektedir. Dolayısıyla, kentsel kimlik kavramı kentin biçimsel özelliklerine bağlı olduğu kadar, kentin tarihiyle, insan ile etkileşimiyle, bireyin kente yüklediği anlam ile doğrudan ilişkilidir. “Kimlikler asla tamamlanmaz, asla bitirilmezler; öznellik olarak daima inşa halindedirler” (Bingöl, 2004, ss. 18-19). Bu bağlamda, kent ile özdeşlemenin birden fazla bileşeninin olduğunu söylemek ve bu bileşenleri, kentin sosyoekonomik yapısı, tarihi, estetiği, doğa ile bütünlüğü, mekânsal karakteristik özellikleri şeklinde sıralamak mümkündür.

Kentin kimliği sahip olduğu tarihsel gelişime bağlı kalarak tanımlanmaktadır. Bir kentin kimliğinden söz edilebilmesi için sosyal, kültürel, ekonomik, doğal ve mimari öğelerin toplum tarafından da benimsenen ayrımsanabilir bir nitelik kazanması gerekir. Lynch, kent kimliği ile kentliler arasındaki ilişkiyi kentte yaşayan insanların kenti sahiplenmesi üzerinden açıklamaktadır (Beyazıt, 2016, s. 26). Dolayısıyla, yer ile özdeşleşmeyen bir nüfusun bulunduğu mekânda kentsel kimlik kavramından söz edilemez.

Kent kimliğinin çok boyutlu yapısı kentin sabit bir mekân olmasından değil değişken ve dinamik yapısından kaynaklanmaktadır. Nesiller boyunca değişimlere uğrayan kentsel çevre, sosyal, mekânsal, doğal ve yapısal elemanlardan oluşan yerel bağlamın en önemli belirleyicisidir (Oktay, 2011, s. 11). Dolayısıyla yer ile özdeşleşmeden doğan yer kimliği ve yerel bağlamın gelişmesi kent kimliğini güçlendirmektedir. Yer kimliği, zihinlerde yaratılan yer imgesini zaman içerisinde geliştirir ve kültürel boyutları biçimlendirir. Yaratılan imgenin, kültürün ve karakterin görünür kılındığı alan ve kentsel kimliğe yansıdığı alan ise kamusal alandır (Oktay, 2011, s. 11). Bu bağlamda kamusal alanın niteliğini güçlendiren ve devamlılığını sağlayan bileşenlerin tamamı kent kimliğinin oluşması için son derece önemlidir. Weber'e göre kent karakterini etkileşim halinde olduğu ticaret etkinliklerinden alırken (Weber, 1964), Lefebvre'ye göre ise yaratıcı etkinliklerden, simgeden, bilgidен almakta ve tüketim hakkının ötesinde tanımlanmaktadır (Lefebvre, 1991). Sonuç olarak, kamusal alanlar, yerel bağlamı ve kültürü yansıtan kent kültürünün ve kimliğinin oluşmasında son derece önemlidir. Bu nedenle kentin meydanları, parkları ve caddeleri kentsel kimlik hakkında ipuçları verir. Örneğin, İstanbul'daki İstiklal Caddesi kentin kimliği ile özdeşleşmiştir.

Kamusal alanın kentsel kimlik yaratımı sürecinde bir diğer önemli konu, kentte yaşayan kişilerin bulunduğu yerde hissettiği aidiyet duygusudur. Bir "yer"e ait olma durumunu sağlayan birey ve kent arasındaki bağ, kentin karakterinin ve kimliğinin sağlayıcısıdır. Lalli; aşinalık, bağlılık, zaman boyutlarına dikkat çekerek kent kimliğini tanımlamaktadır (Lalli, 1992, ss. 285-303). Sonuç olarak, kent kimliğinin oluşmasında üç aşamadan söz edilebilir:

- 1. aşama: Kentlilerin kentin ayırıcı özelliklerini değerlendirmeleri
- 2. aşama: Bireyin kente ilişkin deneyimlerini imgeleştirmesi ve kentin zihinlerdeki yerinin süreklilik kazanması

- 3. aşama: Kente bağlılık, köklölük ve aidiyet duygusunun oluşması (Göregenli vd., 2014, s. 76).

Neoliberal Politikalar ve Kent Mekânı

20. yüzyıl itibarıyla küreselleşme süreci ile birlikte değişen sosyoekonomik koşullar kent araştırmalarında da yeni çalışmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kent, kentlilik, kent kimliği ve kentleşme gibi kavramlar sosyal bilimler alanında değişen sosyoekonomik koşullar çerçevesinde yeniden gözden geçirilmiştir.

Neoliberalizm ile birlikte küresel düzeyde yeniden yapılanmanın başladığı dönem itibarıyla, esnek birikim anlayışının hâkim olduğu Post Fordist döneme geçilmiştir. Bu süreçte büyük ölçekli sanayi üretimi özellikle üçüncü dünya ölkelerine taşınmış ve mekân yeniden şekillenmiştir. Bir yandan sanayileşmenin kentin dışına itilmesi diğer yandan da teknolojinin gelişmesi nedeniyle üretim sektörlerinin yeni gözdesi “kent mekânı” olmuştur. Büyük ölçüde istihdam sağlayan kentlerin sanayisizleşmesi sonrasında kentsel yenileme projeleri uygulanmıştır. Neoliberal politikalar, sermaye dolaşımının hızlı bir biçimde sağlanması için ana sahne olarak kent mekânını seçmiştir. Yatırımcıların kenti bir tüketim mekânı olarak görmesi, sermayedarların daha hızlı para kazanmasını sağlamak için kentsel projeler geliştirmesi kent mekânını kapitalist rekabet ortamının öznesi haline getirmiştir. Yatırımların sürekli olarak kent mekânında yoğunlaşması aşırı birikim krizine neden olmuştur. Kapitalizm kent mekânında ortaya çıkan aşırı birikim krizinden çıkış yollarını kârlı bir yatırım alanı olarak gördüğü kentleşme olgusunda bulmuştur.

Kentsel çevrenin etkilediği sermaye birikimi bunalımını yenmek için kapitalizm yapılı çevre yatırımlarını arttırmakta ve bu sayede istikrarını sağlamaya çalışmaktadır (Demiral, t.y., s. 9). Mekânsal sabit-

leme kuramına göre kapitalizm mekânı dönüştürürken, yapılı çevrenin bir kısmını yok eder ve yeni çevreler üretir. Harvey sermayenin ürettiği artı değerın mekân üzerindeki dolaşımını sadece kapitalizmin mevcut dinamikleri üzerinden değil aynı zamanda kentleşmenin kendine özgü dinamikleri üzerinden de yorumlar ve mekânın kullanım değeri ve değişim değeri tartışmalarını gündeme getirir (Demiral, t.y., s. 9). Endüstriyel üretim dönemini birincil sermaye döngüsü olarak adlandıran Harvey, bu döngünün neoliberal politikaların işleyiş sürecinde değiştiğini savunmakta ve aşırı birikim krizinin üstesinden gelmeye çalışan sermayenin ikincil ve üçüncül döngüye girdiğini ifade etmektedir (Avcı, 2019, s. 37). İkincil sermaye döngüsü yapılı çevrenin oluşmasını sağlayan yatırımlar olarak tanımlanabilir. Üçüncül sermaye döngüsü ise devlet müdahalesi ile ortaya çıkmaktadır. Yapılı çevrenin bir birikim aracına dönüşmesi ve sermaye döngüsünün sürdürülmesi kent mekânı sayesinde gerçekleşmektedir.

Lefebvre'nin de dediği gibi "kapitalizm 20. yüzyılı görmüşse bunu kent mekânını keşfetmesine borçludur". Sermaye birikim krizi ve süreci kent sorununun merkezinde yer almaktadır. Lefebvre kenti "kapitalist gelişmenin faili" olarak görmektedir. Sermaye kent mekânını yalnızca üretimin yapıldığı bir mekân olarak görmez aynı zamanda mekânın kendisini de alınır ve satılır bir nesne olarak görmektedir. Dolayısıyla, neoliberal politikaların piyasa odaklı yaklaşımı kentleri birer metaya ve rant sağlama aracına dönüştürmektedir.

Lefebvre kapitalizmin ele geçirdiği mekânı şu şekilde açıklamıştır:

"...mekânın kendisi de alınıp satılmaktadır. Kastedilen artık toprak değil, var olan haliyle, bu amaç, bu erek için (öyle denilir) üretilen toplumsal mekândır. Mekân artık yalnızca kayıtsız bir alan, artı-değerin şekillendiği, üretildiği, bölüşüldüğü yerlerin toplamı değildir. Toplumsal emeğin, yani üretimin çok genel nesnesinin ve sonuç olarak artı-değerin oluşumunun ürünü haline

gelir. Üretimin, bizzat neo-kapitalizmin çerçevesinde toplumsallaşması, işte bu şekilde ve bu yoldan gerçekleşir” (Lefebvre, 2013, s. 146).

Kent mekânı böylece çelişen çıkarların da merkezi haline gelmektedir. Çünkü kapitalist ekonomi sistemi kentte sınıf iktidarını oluştururken, kenti sermayedarların ve büyük yatırımcıların çıkarları lehine dönüştürmektedir. Bunun bir sonucu olarak kent mekânı toplumsal kutuplaşmaların çok net görüldüğü bir mekân haline gelmektedir. Harvey’in örneklendirdiği gibi kent mekânı üzerinde bir müteahhit ile evsizin çıkarları uyuşmamakta ve bu durum da kentsel çelişkiyi ortaya çıkarmaktadır.

Nihayetinde, kapitalist ekonomi koşullarında, kent mekânında, kamusal alanların yok edilmesi, yalnızca belirli gelir grubuna ait bireyleri bir araya getiren özelleştirilmiş alanların yaratılması, güvenli sitelelerin ve mega projelerin yapılması, kentsel dönüşüm projeleri ile soylulaştırma uygulamaları, gecekondü sakinlerinin yerinden edilmesi gibi pek çok örnek kenti yeniden biçimlendirmektedir. Böylece, Harvey’in de deyimiyle sermayenin kentleşmesi sürecinde, kentsel politikalar rekabet, yatırım, girişimcilik, markalaştırma kavramları etrafında yeniden şekillenmektedir.

Yeniden Yapılanma Sürecinde Türkiye

1980 yılında kabul edilen 24 Ocak Kararları ile birlikte borç krizine giren Türkiye ekonomik krizin üstesinden gelebilmek için IMF ve Dünya Bankası tarafından sunulan yapısal uyum programına dâhil olmuştur. Yeniden yapılanma döneminde, ekonominin uluslararasılaşması sürecinde Türkiye gibi geç kapitalistleşmiş ülkeler etkilenmiştir. Neoliberal politikalar, finansallaşma sürecinde dünya ekonomilerinin entegrasyonunu zorunlu hâle getirdiği için yapısal uyum politikaları ülkeler

için kaçınılmaz bir hâl almıştır. 24 Ocak İstikrar Programı'nın temel amacı şu şekilde aktarılmıştır (Öztürk ve Özyakışır, 2005):

“ekonomide devlet müdahalesini en aza indirerek piyasa ekonomisine işlevsellik kazandırması idi. Devletin yerini özel kesimin alması, ekonomide makro ve mikro dengelerin belirlenmesinde idari kararların yerine, fiyat mekanizmasının geçerli olması amaçlanmıştı... Ekonominin işleyişinde idari kararlar değil, serbest piyasa güçleri etkili olacaktı. KİT dâhil tüm kamu kesimi daraltılacak ve özel girişim teşvik edilecekti. İthalatta serbesti sağlanacak ve yabancı sermaye teşvik edilerek, fiyat rekabeti tesis edilecekti.”

Bu kararlar sonucunda serbest piyasa uygulamalarına, esnek döviz kuruna ve para politikalarına geçilmiştir. Türkiye’de neoliberalizm üç aşamada gerçekleşmiştir:

- 1980 sonrası liberalizasyon dönemi: Piyasanın serbestleşme dönemi
- 1990 sonrası dönem: Neoliberal reformların uygulanması
- 2000 sonrası dönem: Piyasa odaklı düzenleyici devletin oluşması

Batı dünyasında Reaganizm ile yükselen neoliberal politikalar, Türkiye’de Özalizm ile yaşanmıştır. Özellikle gecekondulaşmanın ön planda olduğu bu dönemde, 12 Eylül sonrası gecekondu yapımı yasaklanmıştır. Bu dönemde konut sunum biçiminde toplu konut büyük bir önem kazanmıştır. 1984 yılında 2985 sayılı Toplu Konut Kanunu çıkarılmış ve bu kanun ile birlikte kamu arazilerinde inşaat hareketliliği süreci başlamıştır. Bir yandan dar gelirli aileler için kredi yolu ile ev sahibi olmanın yolları açılırken diğer yandan büyük sermayedarların yeni yatırımları için kentsel alanlar ortaya çıkmıştır. Böylece, sermayenin bu alanlara ulaşması ve kenti rant sağlama aracına dönüştürmesi mümkün olmuştur. 1980 sonra-

sında ortaya çıkan konut fazlası, kaynak yetersizliği gibi pek çok nedenden ötürü idare konut ihtiyacını karşılamaktan uzaklaşmıştır. Türkiye’de yeni piyasa ekonomisine entegrasyon süreci 1994, 1999 ve 2001 yıllarında ekonomik krizlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Özellikle 2001 krizi sonrasında, inşaat ekonominin “lokomotif”i olarak görülmüştür. Kentsel politikalar inşaat sektörünü canlandıracak şekilde yeniden oluşturulmuş ve kent mekânları yatırım alanlarına dönüşmüştür. “Siyasetin kitlesele destek ve taban oluşturması, reel ücretlerdeki kaybın rant ile telafi edilmesi, kısa dönemli kaynak ve finansman ihtiyacının karşılanması” (Balaban, 2011, ss. 19-25) amaçları inşaat sektörüne yönelik olarak geliştirilmiştir.

Kentlerin yapısal değişimi ile birlikte kullanım alanları, yeşil alanlar gibi pek çok fiziksel öge yeniden biçimlenmiştir. Kent mekânında daha önce çok fazla rastlanmayan alışveriş merkezleri, marketler vb. oluşumlar yapıllı çevrenin yeniden oluşmasını mümkün kılmıştır. Bu süreçte, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de kent mekânı sınıfsal bir bölünmenin resmi haline gelmiştir. Neoliberal politikaların yürütülmesinde sermaye dışında ikinci aktör olarak tanımlayabileceğimiz devlet de sürece dâhil olarak neoliberalizmin ikinci dönemini inşa etmiştir. Özellikle IMF uygulamaları inşaat üzerine konumlanan bir ekonomi modelini zorunlu kılmıştır. Türkiye’de inşaat sektörü, tarım, hayvancılık, madencilik, enerji veya sanayi gibi pek çok sektör yerine alternatifsiz bir sektör olarak karşımıza çıkmıştır. 2000 sonrası kentleşme politikaları da hep daha fazla inşaat üzerine konumlanmıştır. Hatta bu dönemde inşaat sektörünün “İnşaat Ya Resulullah” gibi bir söylemi ortaya çıkaracak kadar büyüdüğü görülmektedir.

Ekonomik koşulların değişmesi ile birlikte Türkiye’de kentleşme politikaları da yeniden biçimlenmiştir. Bu dönemde kent politikaları kapsamında daha çok proje odaklı bir yaklaşım izlenmiştir. Neoliberal politikaların Türkiye’de neden olduğu değişimler şu şekilde sıralanmıştır (Eraydın, 2006, s. 41):

- Bölgeler arasındaki dengesizliğin ekonomik ve siyasal açıdan gündeme gelmesi
- Kentsel kalitenin yükseltilmesini amaçlayan mekânsal dönüşümler
- Gecekondu alanlarında kentsel dönüşüm projeleri
- Toplu konut alanlarının oluşturulması
- Küreselleşen ilişkiler ve küresel kentlerin ortaya çıkışı
- Yeni sanayi merkezlerinin ortaya çıkışı
- Yerel siyasette girişimciliğe yönelim olması.

Büyük sermaye gruplarının yatırım aracı olarak gördüğü kentte, lüks ve güvenli siteler, büyük iş merkezleri, alışveriş merkezleri gibi daha çok üst gelir grubuna yönelik yatırımlardan yararlanan kentliler ile sağlıksız konutlarda yaşamak zorunda kalan, toplumsal hizmetlere erişim sorunu yaşayan, altyapı problemleri yaşayan kentliler iki gruba ayrılarak toplumsal eşitsizlikleri derinleştirmiştir. Kent, sınıfsal kutuplaşmayı görünür kılan neoliberal politikaların bir nesnesi haline gelmiştir.

Kent Kimliği ve Neoliberal Politikaların Biçimlendirdiği Kentsel Mekânda Kimlik Algısı

Neoliberal politikalar ile birlikte kentler birer yatırım alanı olarak görülmüş ve tüketim nesnesine dönüşmüştür. Kapitalizmin aşırı birikim krizinden çıkış yolunu yapılı çevrenin inşasında araması sonucunda kent mekânı metalaşmaktadır. Tüketim mekânına dönüşen kentler küreselleşmenin dinamiklerine göre yeniden biçimlenmektedir. Kentlerin küresel pazarın mekânı haline gelmesi kente özgü olan ayrımsanabilir özellikleri zedelemektedir. Çünkü küreselleşme olgusu mikro düzeyde olana değil makro düzeyde olan çok uluslu sermayenin toplan-

dığı bir yapıya hizmet etmektedir. Bu bağlamda kentler rekabetin arttığı, iş merkezi haline gelen, sermayenin akışkan olduğu cazibe merkezlerine dönüşmektedir. Bu durumun bir sonucu olarak kentler, “marka kent” gibi finansallaştırılmış sıfatlar kazanmaktadır. Mekânların fiziksel öneminin azalmasının bir yandan sermayenin önündeki engelleri kaldırdığı diğer yandan da “kültürel kimlik unsurlarının da metalaştırılarak tüketime yönelik birer ürüne” (Birol ve Yüksekli, 2011, s. 88) yine sermayenin lehine dönüştüğü bilinmektedir. Dolayısıyla, sermaye kent kimliğini ya yok etmekte ya da kimliği bir tüketim nesnesine dönüştürerek kendi çıkarları doğrultusunda yeniden biçimlendirmektedir. Küresel mimari tasarımın sonucu olarak kentin yeniden biçimlenme süreci kentin tarihselliği, sosyoekonomik yapısı ve yerelliğinden kopuk bir şekilde ilerlemektedir. Kentler, gittikçe aynılaşmakta, belirsizleşmekte ve kimliğini yitirmektedir.

Kentlerin kimliksizleşmesi, bireylerin yaşadığı mekân ile bütünleşememesine ve aidiyet oluşturmamasına neden olmaktadır. Harvey mekânı, insanı biçimlendiren ve onun tarafından biçimlendirilen toplumsal bir boyut olarak tanımlamaktadır (Harvey, 2003, s. 11). Ancak günümüzde kentler sahip oldukları tarihi göstergeler yerine daha çok maddi göstergelere dayalı bir biçim almaktadır. Dolayısıyla, tüketim mekânlarının kentin imgelerini domine etmesi kent kimliğini var eden değişkenleri de yok etmektedir diyebiliriz.

Kentin sahip olduğu kimlik özelliklerinin yanı sıra kentli üzerinde imgesel etkiye sahip özellikler de kent kimliğinde yer almaktadır (Turan ve Gülgün, 2016, s. 204). Kent mekânında yalnızca belirli bir gelir grubuna ait kişilerin bir araya gelmesini sağlayan kimliksiz mekânlar, kent araştırmalarında yok mekân olarak tanımlanmaktadır. “Bireylerin bireysel sınırları içerisinde kendilerine yetmekte oldukları ve iletişimin sadece bir prosedürün gereklerini yerine getirmeye dönüştüğü ortamlar” Augé tarafından “yok mekân” olarak tanımlanmaktadır (Özerk ve Yüksekli, 2011, s. 89). Bu tür mekânlar, kente özgü hiçbir

unsur ile bağ kurulmayan ve dolayısıyla her yerde karşılaşılabilecek türden mekânlardır. Bu bağlamda, kentlerde çoğunlukla inşa edilen alışveriş merkezleri, büyük eğlence merkezleri veya eğlence parkları yok mekân olarak görülür (Özerk ve Yüksekli, 2011, s. 89). Çünkü bu tür tüketim mekânları, kent kimliğini oluşturan herhangi bir öğeyi taşımayan ve ayımsanabilir özelliğe sahip olmayan yerlerdir. Aynı şekilde bireyler de yok mekânlarda, kent mekânına bağlı kalmak yerine daha çok mekânları işaret eden tabelaları algılamaktadır (Özerk ve Yüksekli, 2011, s. 89). Küreselleşme, kentli zihninde belirli bir imaj oluşturur; oysa kentte yaşarken mekân ile geliştirilen ilişki önceden belirlenen kabullere dayanmamaktadır (De Certeau, 1984).

Kentlerin küresel ekonomik yapıya eklenmesi ile birlikte yalnızca kent kimliği değil aynı zamanda kentli kimliği de yeniden yapılanmaktadır. Tek tip kent ve tek tip birey modeli birbirini sürekli olarak beslemektedir. Bu etkileşimin bir sonucu olarak da “kimliksizleşme” sorunu hem kent hem de kentli için geçerli olmaktadır. Kent insanının kente yabancılaşma ve aidiyet hissetmeme sorununu Heynen şu şekilde açıklamaktadır (Heynen, 2011):

“Modern toplumun çoğulcu yapıları pek çok bireyin yaşamını göçebeleştirdi, durmaksızın değişime ve harekete endeksledi. Gündelik hayatta modern birey sürekli son derece tutarsız ve sık sık çelişkili toplumsal bağlamlar arasında gidip geliyor. Modern bir toplumda giderek artan sayıdaki birey kendi toplumsal ortamlarından koparılıyorlar, sonraki ortamların hiçbirisi de bu insanlar için hakiki bir “yuva” olmayı başaramıyor.”

Dolayısıyla, kente özgü farklılıkların belirsizleşmesi kent ve kentli arasındaki organik bağın tahrip olmasına neden olmaktadır.

Diyarbakır Kenti 75 Yol Bölgesi Örneğinde Kent Kimliği Araştırma Bulguları

Küreselleşmenin kentlerde oluşturduğu toplumsal eşitsizlikler ve kentsel ayrışma, çoğunlukla güvenli sitelerin, yeni lüks konutların, iş merkezlerinin ve eğlence merkezlerinin yoğunlaştığı bölgelerde oldukça görünürdür. Çalışmanın önceki bölümlerinde de değinildiği gibi, kent mekanının ve kentlinin kimliği neoliberal politikaların etkisi altında yeniden biçimlenmektedir. Yeniden yapılanma sürecinin kent kimliği üzerindeki etkisi bu çalışma kapsamında Diyarbakır'ın Kayapınar ilçesinde yer alan 75 Yol mahallesi üzerinden araştırılmıştır. Bu kapsamda 15 kişi ile yüz yüze görüşme alınmıştır.

75 Yol adlı bölge, Diyarbakır'ın Kayapınar ilçesine bağlı olan Diclekent semtinde yer almaktadır. Bölge, yolun eninin 75 metre olmasından dolayı bu adı almıştır. Yolun iki yakasında boylu boyunca dizilmiş yüksek binalar vardır. Diğer caddelerden farklı olarak bu caddede iki yaka boyunca hemen hemen tüm binaların altında lüks kafeler veya eğlence mekânları bulunmaktadır. 75 Metre, Diyarbakır'da mekânsal ve kültürel yapısıyla zenginliğin ve üst sınıf yaşam pratiklerinin en uç noktası olarak görülmektedir. Bu ayrık kentsel mekân, kentin gösterişli tüketiminin de merkezi olarak görülmektedir. Hem zenginlik ve lüksün en ihtişamlı şekilde sergilendiği mekânsal yapısıyla hem de sakinlerinin tüketim pratiklerine bakıldığında kentin ayrıcalıklılar kısmının burada yoğunlaştığı söylenebilir. 75 Yol, şehrin giderek büyüyen trafik sorunları, gürültü ve kentsel şikâyetlerin artmasına bağlı olarak, daha çok üst gelir grubunun yoğunlaştığı, kent merkezine göre daha sessiz bir bölgedir.

“75’te evler, restoranlar, kafeler daha modern, yaşam standartları daha yüksek, daha konforlu” (7 no’lu görüşmeci)

Bu bölge çoğunlukla daha modern bir yaşamı vaat eden, ızgara tipi yol dokusu ile yan yana sıralanan türdeş evlerden ibaret bir site olarak inşa edilmiştir. 75. Yol, 2011 yılına kadar tarım arazilerinden oluşan, imara açık olmayan bir bölgeydi. 2011 yılında bölgenin imara açılması politikacılar ve yerel halk arasında tartışmalı bir konu haline geldi.

Fotoğraf 1. 2002 Yılına Ait Bölgenin Uydu Görüntüsü

Kaynak: Yukarıdaki fotoğraf araştırmacı tarafından alınan bir uydu görüntüsüdür.

2011'e kadar Diyarbakır'da her ne kadar kentleşme gelişse de 75. Yol'un imara açılması kent bölgeleri arasında eşitsiz bir gelişimi meydana getirmiştir. Büyük yatırımcıların bu bölgeye yönelmesi ve kentin 75 yol bölgesi etrafında hızlıca gelişmesi sınıfsal kutuplaşmaya neden olmuş, Türkiye'nin pek çok bölgesinde hızlanan inşaat sektörü, Diyarbakır'da da 75. Yol örneği üzerinde kendini göstermiştir. 75. Yol'un imara açılması ile birlikte, kent büyük firmaların yatırım merkezi haline dönüşmüştür.

Fotoğraf 2. 2016 Yılına Ait Uydur Görüntüsü

Kaynak: Yukarıdaki fotoğraf araştırmacı tarafından alınan bir uydur görüntüsüdür.

Sosyoekonomik koşulların değışmesi üretim sürecini değıştirdiğı gibi kentli profilini de hızlı yaşıyan ve hızlı tüketen bir modele dönüş-türerek aynılaştırmıştır.

*“Her şeyi bulabilme imkânı var, bu beni rahatsız etmiyor açık-
çası, akşam bile canın sıkılınca çok rahat mekân bulabilirsin bu-
rada” (13 no’lu görüşmeci)*

*“75 denilince aklıma evlerden, sitelerden çok kafeler, eğlence
mekânları ve sosyal ortamlar geliyor açıkçası, ev benim için biraz
daha otel gibi burada” (15 no’lu görüşmeci)*

Küreselleşmenin kentte yaratmak istediğı imaj “tek tip yaşam şekli” tüketime endeksli bir kent mekânını yaratmaktadır. Kent kimliği kav-ramı yeniden formüle edilirken, bireyler kimliklerini kent üzerinden değil maddi göstergeler üzerinden somutlaştırmaya çalışmaktadır.

Görüşmeciler yaşadıkları alanı bir yuva olarak değil daha çok “otel” kelimesi ile tanımlamıştır. Görüşmeciler yaşam alanları ile daha çok tüketim mekânları üzerinden bir bağ kurmuştur.

Bir kentin kimliği, kentte yaşayan bireylerin kente yükledikleri anlam ile ancak var olabilir. Ancak neoliberal politikalar ile birlikte, bireyin kente yüklediği anlamdan çok küreselleşmenin amaç edindiği birey ve kent modeline rastlanmaktadır. Bu durum, kentlerin yerel kimliklerini tahrip etmektedir. 75. Yol örneğinde de kentlilerin bölgeyi tercih etme nedeni çoğunlukla seçkin ve ayrıcalıklı bir yaşam tarzına sahip olmak ve bu sayede bir statü kazanmaktır.

“Burada benim gibi maddi durumu daha iyi olan insanlarla yaşamak beni rahatlatıyor. Biz Üç Yol’da otururken marketten geliyorduk, yani hamdolsun herkesin yiyecek evine gidiyor. Ama durup poşete bakmalar, onun farkını çok gördüm. Burada iki araba götüreyim asla hiç kimse bakmaz.” (15 no’lu görüşmeci)

“Şehrin yoksullarını burada çok görmüyorum, kendimi daha iyi hissediyorum böylece. 75 denilince burjuva, yoksulluk denince Ofis, Huzurevleri geliyor aklıma. Taşındıktan sonra değiştiniz yorumu çok geldi, onları artık sormadığımız için iletişim azaldığı için böyle düşünmüş olabilirler” (1 no’lu görüşmeci)

“Zengin bir mevki başka bir şey... etrafta ne yoksul var ne fakir var, her şey modernlik ve zenginliğe göre gidiyor.” (2 no’lu görüşmeci)

Görüşmeciler aynı gelir grubunda oldukları kişiler ile bir arada yaşamının daha konforlu olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla kentsel kimliğin tahrip olması durumu kentsel hiyerarşileri de keskinleştirmiştir. Kentin üst gelir grubuna ait sakinleri bu bölgeyi daha çok “ayrıcalıklı” hissetmek için seçmiştir.

Kent kimliği, kentin çeşitli bölgeleri arasındaki farklılıklar olmasına rağmen kenti bir bütün olarak tutan ögedir. Dolayısıyla kent kimliğinin zedelenmesi kent bütünlüğünü de olumsuz etkilemektedir.

“75’te tamamen kafe kültürü var, alt kesimle aynı ortamda bulunmaktan hoşlanmıyorum. Kendimi fanusun içinde hissediyorum bazen. Diyarbakır’ın içinde korunma kalkanı olan bir fanus gibi” (1 no’lu görüşmeci)

Görüşmeciler çoğunlukla 75. Yolu kentin ayrı bir parçası olarak tanımlamıştır. Dolayısıyla kent bir bütün olarak ele alınamamıştır.

“Açıkkas 75 Diyarbakır’ın bir semti ama ben kendimi şehrin dışında hissediyorum çünkü karakteristik yönleri yok. Şehre de uzak, hatta bazan komşular şehre iniyorum bir isteğiniz var mı diyorlar. Sessiz sakin, çok fazla etkileşim yok burada bence.” (3 no’lu görüşmeci)

Bir kente özgünlüğü, kent sakinlerinin onu yaşam alanı olarak sahiplenmesi ile ortaya çıkmaktadır. Ancak kapitalist bir mantıkla yürütülen imar planlarındaki değişim kentsel planlamada bir parçalanmaya neden olarak kent ile bütünlüğe zarar vermekte, bu da kent kimliği ile bütünleşmeyi engellemektedir. Görüşmeciler çoğunlukla Diyarbakır kentini tarihi bir semt olan Sur üzerinden tanımlamış ve 75. Yol’u da şehrin dışında görmüştür. Yani 75. Yol’da yaşayan kent sakinleri yaşadıkları semt ile Diyarbakır’ı bütünleştirememiştir. Kentim/şehrim’, ‘evim/yuam’ Diyarbakır için kullanılsa da 75 semti ev ve yuva olarak değerlendirilmemiştir. Bu durum görüşmecilerin yaşadıkları yerde bir aidiyet kuramadıklarını göstermektedir.

“Diyarbakır’ın içinde gibi hissetmiyorum, çocukluğumu bana unutturdu diyebilirim.” (1 no’lu görüşmeci)

“Modern bir hayatla aslında kendi kültüründen kimliğinden uzaklaşıyorsun, kim daha çok altın takar, kimin çocuğu daha lüks yerde düğün yapacak, hayat sadece paradan ibaret oluyor, kendi geleneğinden kültüründen uzaklaşıyor insan. Güzel bir apartmanda yaşamak ayrı çevrenden uzaklaşmak ayrı. Kendi büyüdüğün yerden uzaklaşıyorsun. Burada gördüğün şeyden ibaret şehir diye düşünüyorsun, bizim çocuklara bakıyorum duygularını kaybetmişler” (2 no’lu görüşmeci)

Bununla birlikte, görüşmeciler günlük yaşam pratiklerinin ve kent kültürünü yansıtan öğelerin 75. Yol’da yeniden biçimlendiğini belirtmişlerdir. Yeni konut sunum biçimi yalnızca konutu değil aynı zamanda yeni bir yaşam tarzını da satmaktadır. Bu yeni varoluş şekli bireyin kente aidiyetini yitirmesine neden olmaktadır. Bu durum, küreselleşme olgusunun kent kültürü ve yaşam pratikleri üzerindeki etkisini açıkça göstermektedir.

“Bugün kış gelmeden ilk düşündüğüm şey amanın kış geliyor işte dolabımı doldurayım. Kurutmalıkları nereye asacağım yer yok. Sitenin duvarlarındaki tellere dolmalık biber asan çok var burada yazın. Şöyle, ben mutlu oluyorum ama ne yalan söyleyeyim mutlu olmayan, cahillik olarak gören de vardır. Çok çirkin duruyor da diyebilirler burada. Ama bu bizim tarihimiz, bizim kültürümüz, buraya ait bir şey. Mesela sen bunu büyük şehirlerin hiçbirinde görmezsin.” (14 no’lu görüşmeci)

“Ben Üçkuyular’da markete giderken çok özenmezdim. Ama burada çok dikkat ediyorum, kuralları var bu semtin, buradaki o modern hayata ayak uydurman lazım bence burada yaşıyorsan.” (15 no’lu görüşmeci)

Öte yandan, küresel sisteme eklemlenen kentlerde mekâna ait imge yerine tabelalar aracılığı ile iletişim kurulmaktadır. 75. Yol bölgesinin

adı Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi tarafından Mahabad Bulvarı olarak kaydedilmiştir. Mahabad, Kürt tarihinde yer alan önemli bir dönemi işaret etmektedir. Yerel yönetim, bu hafızayı kentte yaşatmak için bölgeyi Mahabad Bulvarı olarak isimlendirmiştir. Ancak bulvar halk arasında daha çok 75. Yol olarak geçmektedir. Böylece hafızayı yaşatan Mahabad Bulvarı ismi yerine, 75. Yol ismi kullanılarak Diyarbakır'ın en geniş caddesine ve en lüks mekânına atıf yapılır. Aşağıdaki görüşme bu durumun bir diğer örneği olarak gösterilebilir:

“Ben açıkçası evimi tarif ederken hep Starbucks’ın hemen yanı diye tarif ediyorum. Burada çok fazla kafe var, isimleri adres bulmada işimizi kolaylaştırıyor. Yani bir de şu var, binalara baksan hep birbirine benziyor, o yüzden mekân isimleri benim için çok daha mantıklı.” (6 no’lu görüşmeci)

75. Yol, daha önce de belirtildiği gibi güvenliğin yoğun olduğu bir bölgedir. Görüşmeciler, bu bölgeyi tanımlarken kentin geri kalanını genellikle steril ve seçkin olmayan bir biçimde tanımlamıştır.

“İstediğin saatte rahatça yürüyebilirsin burada, balkonda oturabilirsin, binalar birbirine daha uzak daha rahat ediyor insan. Bağlar veya Ofis’te eski yapılar olduğu için doğal afetler açısından tehlikeli, dar alanlar, dar sokaklar varoş, hırsızlık, gasp, uyuşturucu satışı en çok buralarda biliyorsun. Sıkıntılı şeyler.” (14 no’lu görüşmeci)

Kent yaşamının tekinsizliği, kent merkezinden uzaklaşmanın daha güvenli olduğu görüşüne neden olmaktadır. Benzer şekilde bu durum çoğu kez emlakçıların da konut pazarlama süreçlerinde geliştirdikleri bir söylemdir. Dolayısıyla küreselleşmenin vaat ettiği seçkinlik ve ayrıcalık kavramları bir yandan konut projeleri için anahtar bir kelime

haline gelirken diğer yandan kentlilerin de statü kazanma nesnesi haline gelmektedir.

Sonuç

Neoliberal politikaların kent kimliği ve kentli kimliğini yeniden inşa etme sürecini “tüketim odaklı” bir söylem üzerinden geliştirmesi kentin özgünlüğünü yok etmektedir. Bu bağlamda, kent bir bütün olarak kurgulanmak yerine parçalanarak belirli sınıfsal gruplara bölünür. Bu kapsamda kentler sahip oldukları özgünlükler yerine aynılaşılarak büyümektedir. Kapitalizm, böyle bir büyümenin zorunlu olduğu görüşünü savunur. Kentin tekinsizliği veya güvensizliği aslında böyle bir görüşten beslenmektedir ve meşruluk kazanmaktadır. Dolayısıyla, kentsel ayrışma bireyin kenti sahiplenmesini ve ona anlam yüklemesini engelleyerek kent kimliğinin gelişmesine zarar verir. Diyarbakır 75. Yol örneği de ayrık bir mekânda kent ile bütünleşememe, kente aidiyet hissedememe, kentteki yaşam alanlarını yalnızca tüketim mekânları üzerinden değerlendirme, yaşadıkları mekânı statü ve ayrıcalık gibi kavramlar üzerinden tanımlama sorunlarının açık bir örneğidir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Yazar, bu çalışmaya ilişkin herhangi bir finansal veya kişisel çıkar çatışması bulunduğunu beyan eder.

Etik Onay Beyanı: Bu çalışma etik standartlara uygun şekilde gerçekleştirilmiştir.

Kaynakça

- Acar, E. (2017). Neoliberalizm ve sosyal refah devleti ekseninde üçüncü yol yaklaşımı. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 248-263.
- Avcı, S. (2019). *Neoliberalizm ve kültür endüstrisi ekseninde dönüşen bir endüstri mirası: Bomonti Bira Fabrikası* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Balaban, O. (2011). İnşaat sektörü neyin lokomotif. *Birikim*, 270, 19-26.
- Beyazıt, E. (2016). *Kent kimliği bağlamında Hatay: Kent aktörleri gözüyle kentsel kimlikte kırılma noktaları* (Yayımlanmamış doktora tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Bingül, A. (2004). *Ankara'nın farklı mekânlarında kent kimliği* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Campbell, A. (2007). ABD'de neoliberalizmin doğuşu: Kapitalizmin yeniden örgütlenmesi. *Neoliberalizm: Muhalif bir seçki içinde* (ss. 309-317). İstanbul: Yordam Kitap.
- Çelik, Z. (2012). Neoliberalizmin kısa tarihi. *İdealkent*, 3(7), 187-193.
- De Certeau, M. (1984). *The practice of everyday life*. Berkeley: University of California Press.
- Demiral, S. (t.y.). *Türkiye'de kent sosyolojisi alanında ekonomi-politik yaklaşıma eleştirel bir bakış açısı: Tarık Şengül'ün çalışmaları*.
- Doğan, A. E. (2002). *Birikimin hamalları: Kriz, neo-liberalizm ve kent*. Ankara: Donkişot Yayınları.
- Eraydın, A. (2006). *Değişen mekân*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Gambetti, Z. (2009). İktidarın dönüşen çehresi: Neoliberalizm, şiddet ve kurumsal siyasetin tasfiyesi. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (40), 145-166.
- Göregenli, M., Karakuş, P., Kösten, E. Y. Ö. ve Umuroğlu, I. (2014). Mahalleye bağlılık düzeyinin kent kimliği ile ilişkisi içinde incelenmesi. *Türk Psikoloji Dergisi*, 29(73), 73-85.
- Harvey, D. (2003). *Sosyal adalet ve şehir* (M. Morali, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Harvey, D. (2015). *Neoliberalizmin kısa tarihi*. İstanbul: Sel Yayıncılık.

- Heynen, H. (2011). *Mimarlık ve modernite: Bir eleştiri*. İstanbul: Versus Yayınları.
- Kırbaş Uyaniker, F. (2017). *Neoliberalizmin kent üzerindeki sosyo-mekânsal etkisi: Ankara örneği* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Lalli, M. (1992). Urban-related identity: Theory, measurement and empirical findings. *Journal of Environmental Psychology*, 12, 285-303.
- Lefebvre, H. (1991). *The production of space*. Oxford: Basil Blackwell.
- Lefebvre, H. (2013). *Kentsel devrim* (S. Sezer, Çev.). İstanbul: Sel.
- Oktay, D. (2011). Kent kimliğine bütüncül bir bakış. *İdealkent*, 2(3), 8-19.
- Özerk, G. B. ve Yüksekli, B. A. (2011). Küresel kent, kentsel markalaşma ve yok-mekân ilişkileri. *İdealkent*, 2(3), 82-93.
- Öztürk, S. ve Özyakışır, D. (2005). Türkiye ekonomisinde 1980 sonrası yaşanan yapısal dönüşümlerin GSMH, dış ticaret ve dış borçlar bağlamında teorik bir değerlendirmesi. *Mevzuat Dergisi*, 94(8), 2-18.
- Turan, İ. A. ve Gülgün, B. (2016). Kentsel kimlik ve kentli ilişkisi üzerine bir araştırma. *Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 53(2), 203-211.
- Webber, M. M. (1964). The urban place and the non-place urban realm. M. M. Webber vd. (Der.), *Explorations into urban structure* içinde. University of Pennsylvania.

Şehir ve Medeniyet Dergisi

Journal of City and Civilization

ISSN: 1308-8386

Yayın İlkeleri ve Yazarlara Notlar

YAYIN İLKELERİ

Çok katmanlı ve farklı boyutları ihtiva eden şehri anlamak için tarihsel derinliği, güncel dikkati, gelecek perspektifini bir araya getirerek şehri ele almayı planlayan **Şehir ve Medeniyet Dergisi** bilimsel yaklaşımı benimseyerek hazırlanan hakemli bir dergidir. Dergi; Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere, yılda iki kez yayımlanır.

Şehir ve Medeniyet Dergisi'nin yayım dili Türkçe ve İngilizcedir. Yaygın kullanıma sahip dillerde yazılmış makaleler de kabul edilir. Bu makaleler orijinal biçimleriyle ya da Türkçe'ye çevrilerek kullanılır.

Şehir ve Medeniyet Dergisi, mimarlık, şehir planlama, yerel yönetimler, şehir tarihi, şehir sosyolojisi, yerel siyaset, maneviyat, antropoloji, sanat tarihi, arkeoloji, kültürel çalışmalar, coğrafya vb. alanlarda ele alınan bütün çalışmaları şehri anlamada anlamlı bulmaktadır. Bu amaca yönelik olarak üretilen kuramsal ve uygulamalı özgün çalışmaları yayımlamayı kendisine ilke edinen **Şehir ve Medeniyet Dergisi** bu çerçevedeki sosyal ve beşeri bilimler alanında yapılan tüm çalışmalara açıktır.

Dergide yayımlanan yazıların daha önce hiçbir yayın organında yayımlanmamış, ilk defa **Şehir ve Medeniyet Dergisi**'nde yayımlanıyor olması gerekmektedir. Daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş olan bildiriler, bu durumun belirtilmesi şartıyla kabul edilebilir.

İlk yayımlandığı tarihten itibaren asgari 25 yıl geçmiş olan; önem ve etki bakımından klasik metin olarak değerlendirilebilecek yazı ve çeviriler, daha önce yayımlanmamış olmaları kuralının istisnasını oluşturur. Bu tür metinlere daha önce yayımlanıp yayımlanmamış olmalarına bakılmaksızın **Şehir ve Medeniyet Dergisi**'nde yer verilebilir. Buna ilaveten, dergide, sosyal bilimler alanında şehirle ilgili üretilen edisyon-kritik ve kitap eleştirileri de yayımlanabilmektedir. Bu yazılar hakeme gönderilmez. Yayımlanıp yayımlanmayacağına Yayın Kurulu karar verir.

Şehir ve Medeniyet Dergisi'nde yayımlanması için gönderilen araştırma makalelerinde verilerin güncelliğine önem verilmektedir. Araştırma verilerinin toplanması üzerinden 5 yıl veya daha fazla süre geçmiş ise araştırmaların güncelliğini kaybettiği yönünde görüş bildirilmektedir.

Bir makalenin **Şehir ve Medeniyet Dergisi**'ne sunulması, çalışmanın orijinal olduğu ve yazar(lar)ın başka bir kurumdan herhangi bir telif hakkı olmadığı anlamına gelir.

Şehir ve Medeniyet Dergisi'nde yayımlanan yazıların fikri sorumluluğu yazarlarına aittir. Yayım için kabul edilen metinlerin, fiziki ve elektronik ortamda, tam metin olarak yayımlanmak da dâhil

olmak üzere, tüm yayım hakları **Şehir ve Medeniyet Dergisi**'ne aittir. Yazarlar **Şehir ve Medeniyet Dergisi**'ne gönderdikleri makalede kullandıkları çizim, fotoğraf ve görsel malzemelerin kullanımından sorumludur.

Dergiye başvurular sadece elektronik ortamda kabul edilir. Dergi yazım kurallarına göre hazırlanan makaleler, **Makale Gönder** web adresinden Makale Gönder linki kullanılarak online olarak sisteme yüklenmelidir.

Gönderilecek makaleler TDK **Yazım Kurallarına** uygun olarak hazırlanmalıdır.

Makale dergiye ulaştıktan sonra, öncelikle şekil yönünden (APA 6) değerlendirmeye alınır. Bu değerlendirme sürecinde, makalede şekil yönünden düzeltme yapılması gerekiyorsa, makale, yazarına gerekli düzeltme bilgileri ile beraber geri gönderilir. Şekil yönünden düzeltme yapılması makalenin kabul edildiği anlamını taşımaz. Şekil yönünden düzeltmeler yapıldıktan sonra, makale editörler tarafından içerik olarak değerlendirilmeye alınır.

Gönderilen makaleyi gecikme veya diğer bir nedenle başka bir yerde yayınlamak isteyenler yazılı bir başvuru ile yazılarını dergiden çekebilirler. Yayınlaması kabul edilmeyen yazılar, gerekçesi ile birlikte üç ay içinde geri gönderilir.

Yazarlara yapılacak bilgilendirmelerin tümü e-posta yoluyla yapılır.

Metnin içeriğine, bilimselliğine ve diğer hususlara ilişkin sorumluluk tamamen yazar(lar)a aittir. Yazar(lar), çalışmasını göndermekle burada yazılı olan tüm şartları kabul etmiş sayılır.

Şehir ve Medeniyet Dergisi'nde yayımlanan yazıların fikrî sorumluluğu yazarlarına aittir. Yayım için kabul edilen metinlerin, fizikî ve elektronik ortamda, tam metin olarak yayımlanmak da dâhil olmak üzere, tüm yayım hakları **Şehir ve Medeniyet Dergisi**'ne aittir. Kullanılan çizim, fotoğraf ve görsel malzemelerin hakları da **Şehir ve Medeniyet Dergisi**'ne ve anlaşmalı olarak da çizir ve fotoğrafçılarına aittir.

Her yeni sayı ilk önce <http://www.sehirmedeniyetdergisi.org> adresinde yayımlanır. Daha sonra matbu olarak basılarak bir nüshası yazara/yazarlara gönderilir.

Yayımlanan her bir yazı için yazara / yazarlara telif ücreti ödenir.

Yazıların Değerlendirilmesi

Yazılar, bilgisayar ortamında ve dizgi programlarında kullanılacak şekilde Word formatında derginin internet sitesinde bulunan **MAKALE GÖNDER** menüsü üzerinden gönderilmelidir.

Dergiye yayımlanmak üzere yollanan makaleler, “kör hakem” yöntemiyle değerlendirilmektedir. Editörler tarafından incelenen ve değerlendirilmesi uygun bulunan çalışmalar, iki ayrı hakeme gönderilmektedir. İki hakemin görüş ayrılığı durumunda, üçüncü bir hakemin görüşüne başvurulmaktadır. Hakemlerden gelen raporlar doğrultusunda, makalenin yayımlanmasına, yazardan hakem raporuna göre düzeltme istenmesine ya da yazının reddedilmesine karar verilmekte ve karar yazara iletilmektedir. Basımı uygun bulunan yazıların, yayımlanıp yayımlanmayacağına ya da derginin hangi sayısında yayımlanacağına editörler karar verir. Yazar, süreç konusunda e-posta yoluyla bilgilendirilmektedir.

Editör ve Yayın Kurulu yayın aşamasında yazılar üzerinde esasa yönelik olmayan küçük düzeltmeler yapabilir.

Şehir ve Medeniyet Dergisi'ne ulaşan yazılar için yanıt verme süresi otuz gündür. Bu süre içinde yanıtlanmayan yazılar ulaşmamış demektir. Yazılarla ilgili olumlu ya da olumsuz görüş yazara mutlaka bildirilir.

Dergiye gönderilen makalelerin değerlendirmeye alınması için ön değerlendirme aşamasında mutlaka aranan şekilsel şartlar aşağıda belirtilmiştir:

- 1- Makale yazım kurallarına uygun olarak hazırlanmalıdır (Kelime aralıklarından atıf ve kaynakça yazımına kadar bütün detaylar yazım kurallarına uygun olmalıdır).
- 2- Dergiye gönderilen çalışma **Makale Şablonuna** yüklenerek gönderilmelidir.
- 3- Makale ile birlikte **İntihal Denetim Raporu** mutlaka gönderilmelidir.
- 4- **Makale Etik ve Telif Hakkı Devir Sözleşmesi** mutlaka doldurulmalıdır.
- 5- Makalenin hakem sürecine alınması için Ön Değerlendirme Formu'nda belirtilen hususların tamamlanmış olması gerekmektedir.

YAZIM KURALLARI

Şehir ve Medeniyet Dergisi'ne gönderilen aday makaleler başka bir yerde yayımlanmamış ya da yayımlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır. Makaleler APA7.0 Publication Manual (<http://www.apa.org>) yayın biçimine uygun olarak hazırlanmalıdır.

Şehir ve Medeniyet Dergisi'ne gönderilen yazılar için bir sayfa sınırlaması yoktur. Ancak, yazıların 4000-8000 arası kelime sayısında olması tercih edilmektedir. Gerekli kısaltma ve uzatmalar yazarla iletişim içinde yapılabilir.

Makaleler Türkçe ya da İngilizce olarak yazılabilir. Makalenin her biri en az 150 en fazla 200 kelime olacak şekilde Türkçe ve İngilizce yazılmış Öz ve Abstract'ı, **Şehir ve Medeniyet Dergisi Makale Şablonunda** yer aldığı biçimde verilmelidir. Yazının başlığı kısa olmalı ve 15 sözcüğü geçmemelidir. Ayrıca 3 – 7 arasında Anahtar Sözcükler ve Keywords verilmelidir.

Araştırma makalelerinde problem giriş bölümü içinde açıkça belirtilmelidir. Giriş bölümünü sırasıyla yöntem, bulgular, tartışma ve sonuç bölümleri izlemelidir. Deneme-derleme türü makalelerdeki bölüm başlıkları ise içeriğe uygun olarak belirlenmelidir.

Makalelerin **Şehir ve Medeniyet Dergisi Makale Şablonuna** uygun olarak hazırlanmış olması ve ilk sayfa hariç makalenin herhangi bir alanına yazar isim ve adresleri yazılmaksızın sisteme yüklenmesi gerekmektedir.

İlgili makale şablonunu internet sitesinden indirebilirsiniz!

APA YAZIM KURALLARI VE KAYNAK GÖSTERME YÖNTEMİ

Metin içinde yazar veya yazarlara yapılan atıf

Tek yazar:

Baysal (1982)'a göre

(Baysal, 1982, s. 26)

İki yazarlı:

Wegener ve Petty (1994)'ye göre (...)

(Wegener ve Petty, 1994, s. 26)

Üç ile beş yazar arası:

İlk sefer atıf yaparken tüm yazarların adı listelenir;

(Kernis, Cornell, Sun, Berry, ve Harlow, 1993)

Sonraki atıflarda ise sadece ilk yazarın adı belirtilip "vd." ifadesi kullanılır:

(Kernis vd., 1993, s. 42)

Altı ve daha fazla yazarlı metinlerde, sadece ilk yazarın adı kullanılıp sonrasında “vd.” ifadesi kullanılır

Harris vd. (2001) ifade ettiği üzere (...)

Harris vd. (2001)’ne göre (...)

(Harris vd., 2001, s. 112)

Yazar adının bilinmediği ya da belirtilmediği durumlarda, parantez ve tırnak içinde metindeki ilk bir ya da iki kelime kullanılmalıdır

Siyasetçiler ve bürokratlar sonuçların kabul edilemez ve skandal olduğunu ifade etmişlerdir (“Die Pisa-Analyse”, 2001).

Yazar bir organizasyon veya hükümet kurumu ise, ilk atıfta olduğu gibi atıf yapılır; eğer çok bilinen bir kurum ise, sonraki kullanımlarda kısaltması tercih edilir

Amerikan Psikoloji Derneği’ne (2000) göre.

İlk atıf: (Mothers Against Drunk Driving [MADD], 2000, s. 65)

İkinci atıf: (MADD, 2000, s. 65)

Aynı parantezde birden fazla esere atıfta bulunulduğunda, bunlar harf sırasına göre dizilmeli ve iki eser noktalı virgül ile ayrılmalıdır

(Akar, H. 2010, s. 65; Çalışkan, 2008, s. 65; Dinçer ve Kolaşın, 2009, s. 65; Engin-Demir, 2009, s. 65; Tunç, 2007, s. 65)

Aynı soyisme sahip yazarlarda, karışıklığı önlemek için ismin ilk harfi de kullanılır

(E. Johnson, 2001, s. 65; L. Johnson, 1998, s. 65)

Aynı yazarın aynı yıl yayımlanan iki veya daha fazla eserine atıf yapılıyorsa yıldan sonra (a, b, c) harfleri kullanılır

Berndt (1981a)’ın çalışmasına göre (...)

Kişisel iletişim vasıtasıyla ulaşılan mülakatlar, mektuplar, e-maillerde, kişisel iletişim kuran kişinin adı ve görüşmenin tarihi belirtilmelidir. Ancak, kişisel iletişim yoluyla elde edilmiş veriler kaynakçaya eklenmemelidir

(N. AlSayyad, kişisel iletişim, 25 Mart 2012)

N. AlSayyad küreselleşme ve neoliberalizmin (...) (Kişisel iletişim, 25 Mart 2012)

Dipnotlar ve sonnotlar

APA yazım stiline, dipnot ve sonnot kullanımı pek tercih edilmemektedir. Bundan dolayı mümkün olduğu kadar az dipnot kullanılmalıdır. Yalnızca elzem bir açıklayıcı not gerektiğinde dipnot kullanılmalıdır.

Önemli not:

APA atıf ve kaynakçada “and” yerine “&” kullanılmasını önermektedir. Ancak Türkçede “&” sembolü “ve” yerine kullanılmadığından, Türkçe olarak yazılan metinlerde atıf yaparken ve kaynakça yazarken “&” sembolü kullanılmamalıdır.

Ayrıca, üç kişiden çok yazarlı metinlere atıf yaparken APA “et al.” (Kernis et al., 1993, s. 65) kullanılması önermektedir. Ancak Türkçede “et al.” yerine “vd.” (Kernis vd., 1993, s. 65) kullanılmalıdır.

Bununla birlikte, eğer değerlendirilmek üzere Şehir ve Medeniyet Dergisi’ne gönderilen çalışma İngilizce hazırlanmışsa, bu metinlerde atıf ve kaynakçada APA standartlarına uygun olarak “and” yerine “&” sembolü ve “et al.” kullanılmalıdır.

Kaynakça yazımı

Temel İlkeler:

Tek yazar:

Berndt, T. J. (2002). Friendship quality and social development. *Current Directions in Psychological Science*, 11, 7-10.

İki yazar:

Wegener, D. T. ve Petty, R. E. (1994). Mood management across affective states: The hedonic contingency hypothesis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 66, 1034-1048.

Üç ile yedi yazar arası:

Kernis, M. H., Cornell, D. P., Sun, C. R., Berry, A., Harlow, T. ve Bach, J. S. (1993). There's more to self-esteem than whether it is high or low: The importance of stability of self-esteem. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65, 1190-1204.

Yedi yazardan fazla ise ilk altı yazarın adı listelendikten sonra üç nokta konularak son yazarın adı eklenir. Yedi isimden fazlası yer almamalıdır:

Miller, F. H., Choi, M. J., Angeli, L. L., Harland, A. A., Stamos, J. A., Thomas, S. T., . . . Rubin, L. H. (2009). Web site usability for the blind and low-vision user. *Technical Communication*, 57, 323-335.

Organizasyonun yazar olduğu durumlarda:

American Psychological Association. (2003).

Yazar bilinmiyorsa:

Merriam-Webster's collegiate dictionary (10. bs.). (1993). Springfield, MA: Merriam-Webster.

Aynı yazarın iki ve daha fazla çalışması kullanılmışsa; kaynaklar tarih sırasına göre dizilmelidir:

Berndt, T. J. (1981).

Berndt, T. J. (1999).

Eğer yazar bir çalışmada tek yazar ve başka çalışmada ortak yazar ise, önce tek yazarın olan çalışma listelenmelidir:

Berndt, T. J. (1999). Friends' influence on students' adjustment to school. *Educational Psychologist*, 34, 15-28.

Berndt, T. J. ve Keefe, K. (1995). Friends' influence on adolescents' adjustment to school. *Child Development*, 66, 1312-1329.

Eğer bir yazarın farklı yazarla yayımladığı eserler varsa, sıralama alfabetik olarak ikinci veya sonraki isme bağlı olarak yapılır:

Wegener, D. T., Kerr, N. L., Fleming, M. A. ve Petty, R. E. (2000). Flexible corrections of juror judgments: Implications for jury instructions. *Psychology, Public Policy, and Law*, 6, 629-654.

Wegener, D. T., Petty, R. E. ve Klein, D. J. (1994). Effects of mood on high elaboration attitude change: The mediating role of likelihood judgments. *European Journal of Social Psychology*, 24, 25-43.

Bir yazarın aynı yıl yayımlanmış iki veya daha fazla çalışması varsa, (a, b, c) gibi harfler kullanılır:

Berndt, T. J. (1981a). Age changes and changes over time in prosocial intentions and behavior between friends. *Developmental Psychology*, 17, 408-416.

Berndt, T. J. (1981b). Effects of friendship on prosocial intentions and behavior. *Child Development*, 52, 636-643.

Giriş, önsöz ve sonsözlere, bir kitap bölümü gibi atıf yapılır:

Kumar, R. ve Hill, D. (2009). Introduction: Neoliberal Capitalism and Education. D. Hill ve R. Kumar (Der.). *Global Neoliberalism and Education and its Consequences* içinde (ss. 1-11). New York: Routledge.

Dergi ve süreli yayınlar:

Temel Biçim:

Yazar, A. A., Yazar, B. B. ve Yazar, C. C. (Yıl). Makale adı. *Dergi adı, cilt. no* (sayı no), sayfa/lar. doi:http://dx.doi.org/xx.xxx/yyyy

Sadece cildin olduğu dergilerdeki makaleler:

Harlow, H. F. (1983). Fundamentals for preparing psychology journal articles. *Journal of Comparative and Physiological Psychology*, 55, 893-896.

Sayı ve cildin belirtildiği dergilerde:

Scruton, R. (1996). The eclipse of listening. *The New Criterion*, 15(3), 5-13.

Magazinlerdeki makaleler:

Henry, W. A. (1990, 9 Nisan). Making the grade in today's schools. *Time*, 135, 28-31.

Gazete makaleleri (basılı):

Schultz, S. (2005, 28 Aralık). Calls made to strengthen state energy policies. *The Country Today*, ss. 1A, 2A.

Editöre mektup:

Moller, G. (2002, Ağustos). Ripples versus rumbles [Editöre mektup]. *Scientific American*, 287(2), 12.

Kitap eleştirisi:

Baumeister, R. F. (1993). Exposing the self-knowledge myth [*The self-knower: A hero under control*, by R. A. Wicklund ve M. Eckert]. *Contemporary Psychology*, 38, 466-467.

Kitapların kaynakçada yazımı:

Temel biçim:

Yazar, A. A. (Yayın yılı). *Çalışma adı*. Yer: Yayıncı.

Cuban, L. (2001). *Oversold and underused: computers in the classrooms*. Cambridge: Harvard University Press.

Derleme kitabı:

Duncan, G. J. ve Brooks-Gunn, J. (Der.). (1997). *Consequences of growing up poor*. New York, NY: Russell Sage Foundation.

Derleme kitabı: yazar/yazarlar belli ise (ya da bir kişinin yazıları derlenmiş ise):

Plath, S. (2000). *The unabridged journals*. K. V. Kukil (Der.). New York, NY: Anchor.

Çeviri:

Laplace, P. S. (1951). *A philosophical essay on probabilities*. (F. W. Truscott ve F. L. Emory, Çev.). New York, NY: Dover. (Orijinal eserin yayın tarihi 1814).

Önemli not:

Metinde, yeniden yayımlanmış bir çalışmaya atıfta bulunurken, her iki tarih de verilmelidir: Laplace (1814/1951).

İlk baskıdan farklı olan diğer baskılar kullanılmış ise:

Helfer, M. E., Kempe, R. S. ve Krugman, R. D. (1997). *The battered child* (5. bs.). Chicago, IL: University of Chicago Press.

Derlenmiş kitaptaki bir bölüm veya makale:

Yazar, A. A. ve Yazar, B. B. (Yayın yılı). Bölüm/makale adı. A. Editör ve B. Editör (Der.), *Kitap adı* içinde (sayfa numaraları). Yer: Yayıncı.

O'Neil, J. M. ve Egan, J. (1992). Men's and women's gender role journeys: A metaphor for healing, transition, and transformation. B. R. Wainrib (Der.), *Gender issues across the life cycle* içinde (ss. 107-123). New York, NY: Springer.

Çok ciltli çalışma:

Wiener, P. (Der.). (1973). *Dictionary of the history of ideas* (Cilt. 1-4). New York, NY: Scribner's.

Ansiklopedi maddesi:

Bergmann, P. G. (1993). Relativity. In *The New Encyclopedia Britannica*. (Cilt. 26, ss. 501-508). Chicago, IL: Encyclopedia Britannica.

Yayımlanmış tez:

Soyisim, F. N. (Yıl). *Tez adı*. (Doktora tezi). Erişilen veri tabanı adı. (Erişim veya Sıra Numarası)

Yayımlanmamış tez:

Soyisim, F. N. (Yıl). *Doktora tezinin başlığı*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Kurum adı, Yer. Köprülü, D. (1994). Üniversite kütüphanelerinde kitap koleksiyonunun kullanımı üzerine bir araştırma. Yayımlanmamış doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Hükümet belgeleri:

National Institute of Mental Health. (1990). *Clinical training in serious mental illness* (DHHS Publication No. ADM 90-1679). Washington, DC: U.S. Government Printing Office.

Online sürekli yayınlardaki makaleler:

Yazar, A. A. ve Yazar, B. B. (yayın yılı). Makale adı. *Online Derginin Adı*, cilt no (varsa sayı) (...) tarihinde <http://www.someaddress.com/full/url/> adresinden erişildi.

Bernstein, M. (2002). 10 tips on writing the living Web. *A List Apart: For People Who Make Websites*, 149. 15 Ocak 2012 tarihinde <http://www.alistapart.com/articles/writeliving> adresinden erişildi.

Online Bilimsel sürekli yayınlardaki makaleler ve DOI'lere atıf:

DOI'si tanımlanmış online dergi makaleleri:

Yazar, A. A. ve Yazar, B. B. (yayın yılı). Makale adı. *Dergi Adı*, cilt no, sayfa/lar. doi:00000000/000000000000 veya <http://dx.doi.org/10.0000/0000>

Brownlie, D. (2007). Toward effective poster presentations: An annotated bibliography. *European Journal of Marketing*, 41, 1245-1283. doi:10.1108/03090560710821161

Wooldridge, M.B. ve Shapka, J. (2012). Playing with technology: Mother-toddler interaction scores lower during play with electronic toys. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 33(5), 211-218. <http://dx.doi.org/10.1016/j.appdev.2012.05.005>

DOI'si tanımlanmamış online süreli yayınlardaki makalelere atıf

Yazar, A. A. ve Yazar, B. B. (yayın tarihi). Makale adı. *Dergi adı, cilt no*. <http://www.journalhomepage.com/full/url/> adresinden erişildi.

Kenneth, I. A. (2000). A Buddhist response to the nature of human rights. *Journal of Buddhist Ethics*, 8. 15 Ocak 2012 tarihinde, <http://www.cac.psu.edu/jbe/twocont.html> adresinden erişildi.

Online gazete makalesi:

Yazar, A. A. (Yıl, Gün Ay). Makale adı. *Gazete Adı*.

<http://www.someaddress.com/full/url/> adresinden erişildi.

Parker-Pope, T. (2008, 6 Mayıs). Psychiatry handbook linked to drug industry. *The New York Times*. 15 Ocak 2012 tarihinde, <http://well.blogs.nytimes.com> adresinden erişildi.

Elektronik kitaplar:

De Huff, E. W. (t.y.). *Taytay's tales: Traditional Pueblo Indian tales*. 15 Ocak 2012 tarihinde, <http://digital.library.upenn.edu/women/dehuff/taytay/taytay.html> adresinden erişildi.

Davis, J. (t.y.). *Familiar birdsongs of the Northwest*. 15 Ocak 2012 tarihinde

<http://www.powells.com/cgi-bin/biblio?inkey=1-9780931686108-0> adresinden erişildi.

Nitel veri ve online mülakat:

Eğer mülakatın sesli ya da yazılı bir formu erişilebilir değilse, sadece metin içinde atıfta bulunulur ve ay, gün, yıl bilgileri belirtilir; kaynağa eklenmez. Eğer online olarak sesli ya da yazılı hâli mevcutsa, parantez içinde ([Mülakat transkripsiyonu] veya [mülakat sesli dosya]) şeklinde belirtilir; kaynağada şu şekilde yer alır:

Butler, C. (Mülakat yapan) ve Stevenson, R. (Mülakat yapılan). (1999). *Oral History 2* [Mülakat transkripsiyonu]. Retrieved from Johnson Space Center Oral Histories Project Web site: 15 Ocak 2012 tarihinde http://www11.jsc.nasa.gov/history/oral_histories/oral_histories.htm adresinden erişildi.

Basılı bir yerde yayımlanmış mülakat:

Çelik, Z. (Mülakat yapan) ve AlSayyad, N. (Mülakat yapılan). (2012). On neoliberalism and urban inequalities [Mülakat transkripsiyonu]. *İdeal Kent*, (7) 10-20.

Online ders notları ve sunu slaytları:

Hallam, A. *Duality in consumer theory* [PDF belgesi]. Lecture Notes Online Web site: 15 Ocak 2012 tarihinde <http://www.econ.iastate.edu/classes/econ501/Hallam/index.html> adresinden erişildi.

Roberts, K. F. (1998). *Federal regulations of chemicals in the environment* [PowerPoint slaytı]. 15 Ocak 2012 tarihinde <http://siri.uvm.edu/pp/40henv/index.html> adresinden erişildi.

Periyodik olmayan web belgesi, sayfası veya raporu:

Temel ilke bu tür durumlarda dosya ya da çalışma sahibinin adını bulmak ve kullanmaktır.

Yazar, A. A. (yayın tarihi). Dosya adı. 15 Ocak 2012 tarihinde <http://Web address> adresinden erişildi.

Angeli, E., Wagner, J., Lawrick, E., Moore, K., Anderson, M., Soderland, L. ve Brizee, A. (2010, 5 Mayıs). General format. 15 Ocak 2012 tarihinde <http://owl.english.purdue.edu/owl/resource/560/01/> adresinden erişildi.